

Elektroniczna partycypacja obywatelska w Polsce

Deklaracje i opinie Polaków na temat
e-administracji i e-głosowania

Natasza Lubik-Reczek
Izabela Kapsa
Magdalena Musiał-Karg

ELEKTRONICZNA PARTYCYPACJA OBYWATELSKA W POLSCE

DEKLARACJE I OPINIE POLAKÓW NA TEMAT
E-ADMINISTRACJI I E-GŁOSOWANIA

Natasza Lubik-Reczek
Izabela Kapsa
Magdalena Musiał-Karg

Poznań 2020

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Politycznych i Dziennikarstwa

Publikacja powstała w ramach projektu „*E-voting* jako alternatywna procedura głosowania w elekcjach państwowych. Doświadczenia wybranych państw a perspektywy wdrożenia e-głosowania w Polsce” – finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki (UMO-2014/15/B/HS5/01358).

Recenzenci:

Prof. dr hab. Robert Kmiecik
Prof. UKW dr hab. Maria Ewa Szatlach
Prof. UR dr hab. Przemysław Maj

Opracowanie graficzne:

Pixel Group

Copyright by:

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Politycznych i Dziennikarstwa
Ul. Uniwersytetu Poznańskiego 5, 61-614 Poznań
tel. 61 829 65 17

Poznań, 2020
ISBN: 978-83-66740-08-2

Niniejsza praca jest trzecią z monografii powstałych w ramach grantu „*E-voting* jako alternatywna procedura głosowania w elekcjach państwowych. Doświadczenia wybranych państw a perspektywy wdrożenia e-głosowania w Polsce” – finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki (UMO-2014/15/B/HS5/01358).

Pozostałe dwie publikacje (M. Musiał-Karg, „Elektroniczne głosowanie w opiniach Polaków. Postawy i poglądy na temat *e-voting*”, Poznań 2020 oraz I. Kapsa, M. Musiał-Karg, „Alternatywne metody głosowania w opiniach Polaków. Postawy i poglądy względem wybranych form partycypacji w wyborach”, Poznań 2020) są uzupełnieniem przedstawionych w niniejszej książce badań. Każda z prac dotyczy różnych elementów związanych z wykorzystaniem ICT we współczesnych demokracjach, obrazując ewolucję współczesnego państwa w wyniku rozwoju nowych technologii.

Pragniemy wyrazić ogromną wdzięczność wszystkim, którzy przyczynili się do powstania tej książki.

W pierwszej kolejności podziękowania składamy naszym Koleżankom i Kolegom z zespołu badawczego za niezwykle owocną współpracę w ramach realizowanego grantu.

Wyrazy wdzięczności za bardzo pochlebne recenzje niniejszej publikacji kierujemy do Pani Profesor Marii Ewy Szatlach z Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, do Pana Profesora Roberta Kmiecika z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu oraz do Pana Profesora Przemysława Maja z Uniwersytetu Rzeszowskiego, których krytyczne uwagi znacząco wpłynęły na kształt ostateczny tej książki.

W szczególny sposób chcielibyśmy podziękować naszym Bliskim i Przyjaciołom za cierpliwość i niekończące się wsparcie we wszystkich realizowanych przez nas przedsięwzięciach.

*Natasza Lubik-Reczek
Izabela Kapsa
Magdalena Musiał-Karg*

Spis treści

Wstęp 10

Elektroniczna partycypacja obywatelska jako przedmiot badań i analiz 15

1.1. / Od partycypacji do e-partycypacji	17
1.2. / <i>E-government</i> oraz <i>e-voting</i> jako formy elektronicznej partycypacji	31
1.2.1. <i>E-government</i>	37
1.2.2. <i>E-voting</i>	46
1.3. / Użytkownicy internetu	50
1.4. / <i>E-government</i> na świecie	54
1.5. / <i>E-government</i> w Polsce	64
1.5.1 Podstawy prawne elektronicznej administracji w Polsce	66
1.5.2 Narzędzia <i>e-government</i>	70
1.5.3 Stan e-administracji w Polsce	76

Metodologia 88

2.1. / Projektowanie badania	89
2.2. / Dobór i charakterystyka próby	94
2.3. / Hipotezy badawcze	100
2.4. / Wskazanie analizowanych pytań i twierdzeń	103
2.5. / Metody analizy statystycznej	107

Deklaracje i opinie Polaków na temat e-administracji i e-głosowania. Analiza wyników badania 108

3.1. / Deklaracje i opinie na temat elektronicznej administracji	111
3.1.1. Analiza danych według zmiennych demograficznych	112
3.1.2. Analiza danych według zmiennych politycznych	122
3.1.3. Korzystanie z internetu a deklaracje i opinie na temat elektronicznej administracji	134
3.2. / Deklaracje i opinie na temat głosowania elektronicznego	136
3.2.1. Analiza danych według zmiennych demograficznych	137
3.2.2. Analiza danych według zmiennych politycznych	164
3.2.3. Korzystanie z internetu a postawy względem e-głosowania	196

Wnioski 216

Bibliografia 226

Spis schematów 240

Spis map 240

Spis tabel 241

Spis wykresów 243

Załącznik 1. Kwestionariusz ankiety 248

Załącznik 2. Informacja o projekcie 254

Wstęp

Problematyka elektronicznej partycypacji obywatelskiej jest zagadnieniem cieszącym się współcześnie dużym zainteresowaniem badaczy, reprezentujących nie tylko nauki o polityce i administracji, ale także nauki prawne, socjologiczne czy inne pokrewne dyscypliny. Rosnący udział obywateli w procesach podejmowania decyzji politycznych i w życiu publicznym jest bowiem efektem rewolucji technologicznej oddziałującej na funkcjonowanie obywateli, instytucji i państw. Przeobrażenia zachodzące w społeczeństwach stają się tym samym ważnym aspektem dyskutowanego w ostatnich latach kryzysu demokracji przedstawicielskiej i ewolucji współczesnej demokracji w kierunku demokracji elektronicznej. W kontekście wysokich wskaźników absencji wyborczej w wyborach narodowych i pogłębiającego się braku zaufania obywateli do elit politycznych, szczególnie interesujące wydają się przejawy wzrostu partycypacji obywatelskiej, zarówno jako oddolnych ruchów społecznych w cyberprzestrzeni, jak i w formie rozwiązań instytucjonalnych ułatwiających aktywny udział obywateli w procesie podejmowania decyzji - np. e-konsultacji czy budżetów partycypacyjnych. Wraz z dynamicznym rozwojem nowych technologii i społeczeństwa informacyjnego, w wielu państwach podjęto bowiem działania zmierzające do zwiększenia zaangażowania obywatelskiego i wprowadzenia rozwiązań w zakresie nie tylko aktu wyborczego (tu przede wszystkim *e-voting* i *i-voting*), ale także dostarczania informacji i usług publicznych drogą elektroniczną (*e-government*).

Administracja elektroniczna w Polsce rozwija się od kilku lat, zwłaszcza w zakresie usług *online*. Jednak poziom tego rozwoju na tle innych państw może być niezadowolający - zarówno w porównaniu do krajów członkowskich Unii Europejskiej, jak i ONZ. W Europie bowiem Polska jest zaliczana do krajów o mniejszej elastyczności i zaawansowaniu technologicznym, co oznacza, że wprawdzie czyni duże postępy w obszarze *e-government* (o czym świadczy wysokie miejsce Polski w rankingach międzynarodo-

wych - np. *E-Government Development Index*), ale zmiany te nie zachodzą tak szybko jak w innych państwach. Co ciekawe, mimo powszechnej zgody co do korzyści i konieczności stosowania narzędzi elektronicznej komunikacji w administracji publicznej, politycy, dziennikarze i eksperci, nie podjęli jak dotąd merytorycznej dyskusji o wprowadzeniu głosowania elektronicznego lub innych narzędzi decydowania *online* w wyborach powszechnych czy w procedurach konsultacyjnych. W tym kontekście szczególnie ważne wydają się być doświadczenia roku 2020 związane z pandemią Covid-19. Niewątpliwie decyzje o wprowadzeniu *lockdown'u* w celu ochrony zdrowia i życia obywateli w czasie pandemii, wymusiły na wielu podmiotach, w tym instytucjach publicznych, zastosowanie elektronicznych narzędzi komunikacji w czasie zawieszenia kontaktów bezpośrednich. Pandemia Covid-19 stała się także akceleratorem działań (nie tylko w Polsce) zmierzających do zwiększenia wachlarza dostępnych metod głosowania. W tych państwach bowiem, w których w 2020 r. (a następnie w 2021 r.) miały odbyć się wybory, zaczęto rozważać wprowadzenie alternatywnych metod głosowania, wśród których - oprócz głosowania korespondencyjnego - wybory przez internet były jednym z najczęściej dyskutowanych rozwiązań.

Biorąc pod uwagę liczne dyskusje na temat konieczności zwiększania zaangażowania obywateli w życiu publicznym, dynamicznie zachodzące procesy cyfryzacji oraz pozytywne opinie społeczeństwa na temat dodatkowych sposobów udziału w wyborach i świadczenia usług publicznych drogą elektroniczną, zespół badawczy postanowił zbadać opinie Polaków i ich preferencje odnośnie do narzędzi elektronicznej administracji i e-głosowania. Zadaniem wartym naukowej eksploracji wydaje się bowiem poszukiwanie odpowiedzi na pytania o to, w jaki sposób Polacy postrzegają głosowanie elektroniczne, o korzyści i wady tej metody, a także jakie są ich doświadczenia i oczekiwania względem e-administracji. Traktowane jako przejaw elektronicznej partycypacji obywatelskiej deklaracje i opinie Polaków na temat elektronicznej

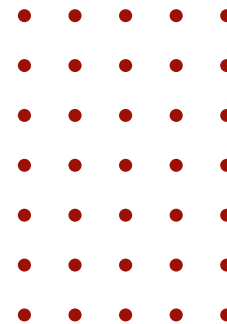
administracji oraz e-głosowania stanowią zatem główny problem badawczy niniejszej publikacji.

Zakres rzeczowy niniejszej pracy wyznacza jej tytuł. Przedmiotem analizy empirycznej są deklaracje i opinie Polaków na temat elektronicznej administracji oraz e-głosowania traktowanych jako przejaw partycypacji obywatelskiej. Tematem rozważań teoretycznych są zagadnienia związane z partycypacją obywatelską, jej definiowaniem i ewolucją w kierunku e-partycypacji. Warto przy tym zaznaczyć, że jako zagadnienia stosunkowo nowe, są one definiowane przez badaczy w różny sposób, a w zależności od specyfiki danego ujęcia - różne są także kryteria ich klasyfikacji. W niniejszej publikacji autorki traktują e-partycypację i *e-government* jako wymiary e-demokracji. Natomiast zarówno głosowanie elektroniczne, jak i e-administracja postrzegane są jako formy partycypacji elektronicznej, czyli aktywnego uczestnictwa obywateli w procesach politycznych przy wykorzystaniu narzędzi elektronicznych.

Rozległość zamierzenia badawczego, różnorodność opracowań naukowych i same badania nad elektroniczną partycypacją obywatelską wymagały zastosowania zróżnicowanych metod i narzędzi badawczych. W toku postępowania badawczego zastosowano zarówno analizę ilościową, jak i jakościową. Oprócz przeglądu danych dotyczących wskaźników rozwoju elektronicznej administracji na świecie, główną część pracy – o charakterze empirycznym – stanowi analiza danych statystycznych zebranych podczas badań ankietowych w projekcie badawczym. W analizie jakościowej zaś uwzględniono przykłady dobrych praktyk w zakresie e-partycypacji i *e-government*. Skorzystano również z metody instytucjonalno-prawnej, która pozwoliła na analizę wybranych aktów prawnych, szczególnie w odniesieniu do elektronicznej administracji w Polsce. Metoda komparatystyczna z kolei pozwoliła dokonać porównania pozycji Polski w zakresie rozwoju e-partycypacji i *e-government* na tle innych państw Europy i świata.

Struktura książki opiera się na trzech rozdziałach. Pierwszy z nich ma charakter teoretyczny i dotyczy elektronicznej partycypacji obywatelskiej, ewolucji partycypacji w stronę partycypacji elektronicznej z uwzględnieniem uwarunkowań tych przeobrażeń, a przede wszystkim zwiększającego się współcześnie wykorzystania internetu. Oprócz wybranych koncepcji teoretycznych, w rozdziale tym przedstawiono ujęcie e-partycypacji, w którym wśród jej form znalazły się: *e-government* oraz *e-voting* (jako szczególnie istotne z punktu widzenia prezentowanych w dalszej części publikacji wyników badań empirycznych). W pierwszej części omówiono także wskaźniki e-administracji na świecie, prezentując tu również stan obecny tego obszaru działalności państwa polskiego oraz najważniejsze narzędzia i podstawy prawne elektronicznej administracji w Polsce.

Rozdział drugi ma charakter metodologiczny. Poza warsztatem badawczym, przedstawiono w nim hipotezy i pytania badawcze, a także metody analizy statystycznej, na której opiera się część empiryczna. Rozdział ten zawiera także charakterystykę respondentów, którzy wzięli udział w badaniu. Rozdział trzeci – empiryczny – to analiza wyników badania na temat elektronicznej administracji oraz e-głosowania w Polsce. Odpowiedzi respondentów zostały przeanalizowane pod kątem ich cech demograficznych (płeć, wiek, wykształcenie, miejsce zamieszkania, województwo zamieszkania, status zawodowy) oraz preferencji politycznych (wyrażanych poparciem dla partii politycznych w ostatnich wyborach parlamentarnych oraz deklarowanym hipotetycznym wyborem w chwili przeprowadzania badania, a także poglądami politycznymi na osi lewica-prawica oraz udziałem w wyborach). Dodatkowo uwzględniono także pytania o korzystanie z internetu, uznając te informacje za potencjalnie różnicujące odpowiedzi respondentów w zakresie badanego zagadnienia. Taka struktura publikacji pozwoliła odpowiedzieć na pytanie o to, jakie są deklaracje i opinie Polaków na temat elektronicznej administracji oraz e-głosowania.

Autorki wyrażają nadzieję, że analiza teoretyczna oraz wyniki badań empirycznych zawarte w monografii będą miały znaczenie nie tylko dla rozwoju wiedzy o współczesnej demokracji, ale także będą stanowić istotną wskazówkę dla elit politycznych tworzących prawo wyborcze czy specjalistów odpowiedzialnych za przygotowanie i wdrożenie dalszych rozwiązań w ramach elektronicznej administracji.

Mimo iż problematyka elektronicznej partycypacji obywatelskiej oraz głosowania elektronicznego stanowi coraz częściej podejmowany temat rozważań polskich autorów, warto zaznaczyć, że dotychczasowe polskie prace nie uwzględniają zwykle badań empirycznych na ten temat, a na pewno w wielu przypadkach pomijają kontekst głosowania internetowego. W związku z tym istnieje konieczność prowadzenia dalszych, pogłębionych studiów nad ewolucją demokracji, wprowadzaniem alternatywnych form udziału w wyborach oraz nad wykorzystaniem ICT w mechanizmach decyzyjnych oraz świadczenia usług *online*. Niniejsza praca pomyślana została jako przyczynek do dalszych analiz w obszarze badań nad zwiększaniem udziału obywateli w życiu politycznym, a także wpływu technologii informacyjnych i komunikacyjnych na procedury wyborcze i usługi publiczne. W związku z niezwykle dynamicznym rozwojem ICT, a także ze zwiększającą się niepewnością wynikającą z pandemii Covid-19, następne lata powinny dostarczyć kolejnych ciekawych materiałów badawczych, a prezentowana książka powinna stać się inspiracją do ich naukowej eksploracji.

Rozdział 1.

Elektroniczna partycypacja obywatelska jako przedmiot badań i analiz

- 1.1. / Od partycypacji do e-partycypacji
- 1.2. / *E-government* oraz *e-voting* jako formy elektronicznej partycypacji
- 1.3. / Użytkownicy internetu
- 1.4. / *E-government* na świecie
- 1.5. / *E-government* w Polsce

Problematyka partycypacji społecznej, zaangażowania publicznego czy aktywności obywatelskiej od dawna cieszy się dużym zainteresowaniem badaczy zajmujących się różnymi dyscyplinami nauki – politologów, prawników, socjologów, filozofów czy historyków. Jak słusznie zauważa Kamilla Noworól, współczesna nauka dookreśla partycypację przymiotnikiem „publiczna” wiążąc ją jednocześnie z takimi pojęciami jak: *demokracja, przestrzeń publiczna, społeczeństwo obywatelskie, obywatelskość czy aktywność obywatelska* (Noworól, 2020, s. 11; por. Skrzypiec, 2002, ss. 6-7).

Spośród licznych definicji i analiz pojęcia partycypacji obywatelskiej, w niniejszej publikacji przyjęto jego szerokie rozumienie jako podejmowanie wszelkich form uczestnictwa w życiu publicznym – od udziału w wyborach, referendach i konsultacjach, przez różne formy protestu, po aktywność obywatelską na rzecz inicjatyw społecznych czy politycznych. Daniel Mider (2008, s. 99) wskazuje, że partycypacja polityczna w szerokim ujęciu oznacza działanie instrumentalne lub ekspresywne, dobrowolne lub mobilizowane, zarówno legalne (legitymizowane), jak i nielegalne (nielegitymizowane), konwencjonalne (legitymowane) lub niekonwencjonalne (nielegitymowane), przeprowadzane z użyciem przemocy, jak też bez jej użycia, podejmowane przez jednostkę w roli obywatela lub sprawującej władzę polityczną, w celach ogólnospołecznych lub partykularnych, którego adresatem są organy państwa lub inne podmioty sprawujące władzę polityczną. W uproszczeniu ujmując, pojęcie partycypacji obywatelskiej traktujemy jako uczestnictwo obywateli w procesie podejmowania i realizacji decyzji politycznych (Kapsa, 2017, s. 79). Elektroniczna będzie się o tyle różniła od tradycyjnej, że wykorzystuje technologie informacyjne i komunikacyjne (ICT - *Information and Communication Technologies*) w procesie partycypacji. Rozwój nowoczesnych technologii stał się bowiem ważnym akceleratorem zmiany w zakresie zaangażowania społecznego i obywatelskiego, a wpływ nowych mediów – szczególnie internetu – na demokrację, partycypację czy administrację – jest o tyle istotny, że skutkuje aktywną i innowacyjną adaptacją nowych rozwiązań jako narzędzi aktywności obywatelskiej.

Niniejszy rozdział ma na celu zarysowanie problematyki ewolucji partycypacji w stronę partycypacji elektronicznej z uwzględnieniem uwarunkowań tych przeobrażeń, a przede wszystkim zwiększającego się współcześnie wykorzystania internetu. Rozwojowi nowych technologii od samego początku towarzyszyły prognozy, z reguły entuzjastyczne, w których nowe technologie były postrzegane jako narzędzia upowszechniające partycypację obywateli w procesach demokratycznych. Obecnie – również dzięki doświadczeniom ostatnich kilkudziesięciu lat – okazało się, że część tych dalekosiężnych prognoz i optymistycznych scenariuszy nie spełniła się, a implementacja wielu rozwiązań (szczególnie głosowania elektronicznego w formie zdalnego głosowania przez internet) okazała się niezwykle problematyczna w wielu państwach na świecie (Nowak, 2011, s. 187). Zaznaczyć jednak należy, że o ile wdrożenie *e-voting* na masową skalę nie powiodło się, to jednak e-usługi publiczne (e-administracja) udostępniane są obywatelom w coraz większym zakresie, dzięki czemu ten obszar działalności państwa dynamicznie się rozwija, powodując także rozwój e-partycypacji.

1.1. / Od partycypacji do e-partycypacji

Partycypacja obywatelska stanowi istotny element współczesnej demokracji, a jej znaczenie rośnie od końca drugiej połowy XX w. Jest ona traktowana jako swoiste panaceum na problem stałego obniżania się udziału obywateli w życiu politycznym i publicznym (Komito, 2005, ss. 39-48). Definiowanie terminu partycypacja napotyka jednak na wiele trudności w przedmiotowym określeniu jej zakresu oraz w ustaleniu podmiotów uczestniczących w tym procesie. Najogólniej rzecz ujmując, pojęcie to rozumiane jest jako mniej lub bardziej bezpośrednie uczestnictwo obywateli w życiu społecznym (publicznym, politycznym) (Roberts, 2008). To także synonim władzy obywatelskiej, pozwalającej na inkluzję ludzi wykluczonych z procesów decyzyjnych,

politycznych i gospodarczych (Arnstein, 2012). Partycypacja może być także traktowana jako sposób angażowania obywateli w życie publiczne, a także formę „redystrybucji władzy na poszczególne jej szczeble” (Wójcicki, 2013, s. 171).

Partycypacja w kontekście obywatelskim to – najkrócej rzecz ujmując – angażowanie się w działania społeczne, ukierunkowane na dobro wspólne. Warto przy tym odróżnić partycypację społeczną, wspólnotową (*horyzontalną*) od partycypacji obywatelskiej (*wertykalnej*). Partycypacja *wertykalna* dotyczy relacji władzy z obywatelami, natomiast partycypacja *horyzontalna* to przede wszystkim współpraca różnych grup i osób w osiąganiu wspólnego celu (np. sąsiedzi chcący zagospodarować wspólne podwórko lub różne organizacje zajmujące się osobami niepełnosprawnymi podejmujące wspólne działania) (Brodie *et al.*, 2009).

Do podstawowych kategorii partycypacji zalicza się aktywność publiczną obywateli, zaangażowanie obywateli w procesy podejmowania decyzji przez władze publiczne, partycypację wyborczą oraz partycypację obowiązkową (Kaźmierczak, 2011, ss. 83-99). Partycypacja przybiera różne formy, jednak w każdej sprzyja rozwojowi demokracji – nie tylko na poziomie państwowym, ale także na poziomie lokalnym, a nawet ponadnarodowym (np. Europejska Inicjatywa Obywatelska). Dzieje się tak m.in. poprzez wzmocnienie oddolnych inicjatyw obywatelskich, pobudzanie integracji różnych środowisk, grup społecznych, które podejmując różne działania mogą realizować wspólne cele. Partycypacja jest także skutecznym sposobem na rozwiązanie problemów życia publicznego: daje bowiem możliwość wysłuchania opinii wszystkich zainteresowanych osób, rozwiązania konfliktów, wypracowania kompromisu, a także podjęcia finalnej decyzji.

Partycypacja w ujęciu podmiotowym postrzegana jest w kontekście trzech przestrzeni ludzkiej aktywności: indywidualnej, społecznej i publicznej. Wyróżnione na tej podstawie trzy typy partycypacji, różnią się skalą aktywności jednostki, kolektywizmem działań oraz poziomem oddziaływania na sferę publiczną (Wójcicki, 2013, ss. 172-172, za: Brodie *et al.*, 2009; Kaźmierczak, 2011). Szczegóły tej systematyzacji zawarto w tabeli 1. Jeśli chodzi o partycypację indywidualną, ma ona wymiar rytualnego, codziennego zaangażowania,

którego motywacją jest kształtowanie takiego środowiska i społeczeństwa, w jakim dana jednostka chciałaby żyć. Z kolei w przypadku drugiego typu – partycypacji społecznej zauważyć należy, iż stanowią ją działania zbiorowe, które jednostka podejmuje w swoim najbliższym środowisku funkcjonowania. Partycypacja o charakterze publicznym zaś jest takim zaangażowaniem, które odnosi się do idei społeczeństwa obywatelskiego, przyjmując postać partycypacji obywateli w relacjach z instytucjami, organami władzy publicznej (Wójcicki, 2013, s. 173; Olech, Kaźmierczak, 2011).

Tabela 1. Klasyfikacja partycypacji według skali zaangażowania jednostki

Partycypacja indywidualna <i>Individual participation (everyday politics)</i>	Partycypacja społeczna <i>Social participation (horizontal, community participation, associational life, collective action)</i>	Partycypacja publiczna <i>Public participation (vertical, political, civic, participation, participatory governance)</i>
Związana jest z codziennymi działaniami, podejmowanymi przez jednostkę, określającymi jej oczekiwania co do charakteru i rodzaju społeczeństwa, w którym chce żyć.	Inaczej zwana horyzontalną, wspólnotową, stowarzyszeniową czy kolektywną. Dotyczy udziału jednostek w działaniach kolektywnych, podejmowanych w najbliższym środowisku życia.	Zamiennie nazywana wertykalną, polityczną, obywatelską. Partycypacja publiczna wyraża się w zaangażowaniu jednostek w działania struktur i instytucji demokratycznego państwa.
Przykłady: społecznie odpowiedzialna konsumpcja, wspieranie działań dobroczynnych, uczestnictwo w kampaniach społecznych, stałe lub okazjonalne podejmowanie się roli wolontariusza.	Przykłady: członkostwo w organizacjach pozarządowych, grupach społecznych, gospodarczych, aktywny udział w ich rozwoju i funkcjonowaniu własnego środowiska zamieszkania.	Przykłady: uczestnictwo w wyborach, referendach, konsultacjach prowadzonych przez władze publiczne, pełnienie funkcji publicznych (np. radnego miejskiego) oraz działalność w partiach politycznych.

Źródło: Wójcicki, 2013, s. 173, na podst. Brodie *et al.*, 2009; Kaźmierczak, 2011.

Analizując pojęcie partycypacji publicznej (często nazywanej partycypacją obywatelską) warto zwrócić uwagę, że wyróżnia się cztery główne kategorie zaangażowania obywateli w przestrzeni publicznej: aktywność publiczną, angażowanie obywateli, partycypację wyborczą, partycypację obowiązkową (Kaźmierczak, 2011; za: Langton, 1978):

- aktywność publiczna (*public action*) – to wszelkie działania podejmowane przez obywateli, mające wpłynąć na decyzje, które podejmowane są przez władze publiczne. Wśród najistotniejszych form aktywności publicznej wyróżnia się: lobbowanie, protest, nieposłuszeństwo obywatelskie, edukację publiczną, rzecznictwo. Taka działalność stawia przed obywatelami konieczność posiadania lub nabycia odpowiednich kompetencji, jak również dużej aktywności organizacyjnej. Skutkować to może angażowaniem się w życie wspólnoty, członków społeczności lokalnych, funkcjonalnych czy grup interesu (Lubik-Reczek, 2019). Podejmowane przez obywateli działania odbywać się mogą na różnych szczeblach życia publicznego. Zatem odbiorcami tych przedsięwzięć mogą być zarówno władze centralne, jak i regionalne czy lokalne. Aktywność publiczna stanowi istotny element rozwoju społeczności lokalnych;
- zaangażowanie obywateli (*public involvement*) – dotyczy działań wdrażanych i prowadzonych przez instytucje publiczne w celu wypełniania ich zadań statutowych. Aktywny udział obywateli przyczynić się ma do uzyskania poparcia ze strony obywateli dla wszelkich działań sfery publicznej. Odbywa się ono przy pomocy konsultacji społecznych, które dają możliwość wypowiedzenia się obywateli na dany temat. Wśród innych metod i technik angażowania obywateli można wyróżnić m.in.: badania sondażowe, wysłuchania publiczne, rady opiniodawczo-konsultacyjne, spotkania sąsiedzkie i in.;

- partycypacja wyborcza (*electoral participation*) – jest istotną formą uczestnictwa obywateli w demokracji przedstawicielskiej. Uwzględnia ona nominowanie kandydatów i wybieranie z ich grona osób, które będą sprawowały funkcje decyzyjne na różnych szczeblach struktury;
- partycypacja obowiązkowa (*obligatory participation*) – to ta aktywność obywateli, która wymagana jest na podstawie obowiązujących przepisów prawa. Stanowi ona wsparcie organów publicznych w wypełnianiu ich zadań. Zalicza się tutaj m. in. płacenie podatków, udział w instytucji ławy przysięgłych, czy funkcja ławnika sądowego.

Mówiąc o partycypacji publicznej zaznaczyć należy, że zgodnie z szerokim rozumieniem, obejmuje ona wszystkie polityczne i społeczne praktyki, za pomocą których obywatele wpływają na sprawy publiczne (Parés & March, 2013, s. 7). Marc Parés i Hug March wskazują przy tym na trzy nurty myślowe, które kształtują współczesną teorię demokracji, odnosząc się także do odmiennych form partycypacji publicznej (tabela 2).

Zgodnie z tą typologią, model demokracji partycypacyjnej (w przeciwieństwie do demokracji reprezentacyjnej) jest najbardziej zbliżony do modelu uczestnicząco-deliberatywnego, czyli takiego, w którym rolą państwa jest godzenie interesów grup i jednostek w imię dobra wspólnego rozumianego, jako interes wspólnotowy (Chrzanowski, 2014, ss. 7-8). W nurcie liberalnym podnoszony jest postulat, by państwo nie ingerowało w wolność jednostki poza zagwarantowaniem podstawowych praw i wolności innych jednostek. Zaangażowanie obywateli polega na wyborze reprezentantów, którzy mają możliwość swobodnego działania w sferze publicznej z poszanowaniem ustalonych wcześniej reguł gry (Parés & March, 2013, s. 8).

Tabela 2. Trzy nurty myślowe kształtujące współczesną teorię demokracji i partycypację

	model demokracji	wartość nadrzędna	relacja pomiędzy państwem a społeczeństwem	formy partycypacji	wartości związane z partycypacją
liberalizm	przedstawicielski	wolność	Brak ingerencji państwa w życie jednostki. Państwo musi być gwarantem podstawowych praw i swobód	Wolność wyboru usług. Reprezentacja interesów. Partnerstwo	Wolność. Reprezentacja. Interes jednostki
neo-republikanizm	uczestnicząco-deliberatywny	równość	Państwo jest emanacją interesu zbiorowości i musi gwarantować brak dominacji jednych obywateli i grup nad innymi	Partycypacja instytucjonalna. Partycypacja bezpośrednia. Deliberacja	Równość. Ilość. Deliberacja. Konsensus. Interes ogółu
autonomia	radykalny	różnorodność	Spółczesność musi wyemancypować się spod panowania państwa, które jest formą dominacji	Zbiorowe działania w ramach społeczeństwa obywatelskiego. Władza obywateli. Rozwój społeczności.	Pluralizm. Równość. Konflikt. Interes zbiorowości.

Źródło: Parés & March, 2013, s. 10.

Zgodnie z nurtem neorepublikańskim państwo aktywnie podejmuje dialog z obywatelami, włączając ich bezpośrednio w procesy decyzyjne dotyczące kierunków polityki. Demokracja jest w tym nurcie mechanizmem, służącym rozwiązywaniu konfliktów społecznych i osiągnięcia pełnej wolności. Wolność nie jest w tym przypadku rozumiana jako brak ingerencji państwa, ale jako stworzenie sytuacji, w której żadne jednostki ani grupy nie dominują nad innymi. Rozumiana także jako zbiorowe tworzenie wspólnych reguł, które są akceptowane przez wszystkich (Parés & March, 2013, s. 9; Chrzanowski, 2014, s. 7).

Współcześnie, z partycypacją wiążą się dwie koncepcje demokracji: uczestniczącej (ang. *participatory democracy*) i deliberatywnej (ang. *deliberative democracy*). Ta pierwsza oznacza proces kolektywnego podejmowania decyzji, łączący w sobie zarówno elementy charakterystyczne dla demokracji bezpośredniej, jak i przedstawicielskiej (Aragonès, Sánchez-Pagés, 2008, s. 78). Jest to system, w którym obywatele mają możliwość bycia włączonymi w procesy decyzyjne dotyczące różnych rozwiązań i działań publicznych. Zgodnie z tym modelem rolą polityków jest wdrażanie decyzji podjętych przy współudziale obywateli. Warto zauważyć, iż uznaniowość polityków jest w demokracji uczestniczącej wyraźnie ograniczona, a zaangażowanie obywateli oraz ich wpływ na politykę jest wyrazem stopnia, w jakim decydują się oni zaangażować w ten proces. Demokracja deliberatywna z kolei uznana jest za nowy model demokracji i wiąże się z koncepcją zmierzającą do podniesienia jakości demokracji nie tyle przez pobudzenie i powiększanie uczestnictwa politycznego jako takiego, ile poprzez podnoszenie jego jakości i ulepszanie jego charakteru i form (Held, 2010, s. 300, por. Noworól, 2020, s. 12). Jak zaznaczają Bogdan Szlachta oraz Anna Krzynówek (2006, s. 98), rozwój innowacyjnych i eksperymentalnych form aktywności obywatelskiej oraz dialogu „jest rezultatem tak zwanego deliberatywnego zwrotu, jaki dokonał się w teorii demokratycznej w ciągu dwóch ostatnich dekad poprzedniego stulecia”.

Współczesna partycypacja w wyniku zastosowania ICT zmienia się istotnie, czego wynikiem jest po pierwsze pojawienie się w użyciu terminu e-partycypacja (elektroniczna partycypacja, e-uczestnictwo), a po drugie – coraz powszechniejsze stosowanie względem innowacyjnych (wspomaganych elektronicznie) narzędzi zaangażowania obywateli określenia e-narzędzia partycypacyjne. Jan van Dijk definiuje e-partycypację jako „wykorzystanie mediów cyfrowych w pośredniczeniu i przekształceniu stosunków pomiędzy obywatelami a rządami oraz administracją publiczną w kierunku większego uczestnictwa obywatelskiego” (2013, s. 8).

Przyjmując, że partycypacja elektroniczna różni się od tradycyjnej zastosowaniem nowoczesnych technologii w mechanizmach uczestnictwa, warto podkreślić, że te narzędzia nie tylko uzupełniają, a w wielu przypadkach zastępują dotychczasowe rozwiązania, ale ponadto przyczyniają się do wzrostu samej partycypacji. Elektroniczna partycypacja jest przy tym rozumiana jako angażowanie obywateli w proces podejmowania i realizowania decyzji politycznych za pośrednictwem narzędzi elektronicznych. Odnosi się ona do działań administracji publicznej, dostarczania usług publicznych, podejmowania decyzji czy przygotowania oraz wdrażania polityki publicznej. Są to więc relacje, jakie zachodzą pomiędzy sferą polityki i administracji a sferą społeczeństwa obywatelskiego.

Wśród kanałów, które służą rozwojowi e-partycypacji można wyróżnić: samorządowe blogi, czaty z przedstawicielami władzy czy fora dyskusyjne (Gil-Garcia, González Miranda, 2010). Poza tym wyróżnia się m.in. następujące narzędzia, służące rozwojowi e-partycypacji: e-konsultacje, e-zgromadzenia, e-głosowanie, e-panele, e-petycje, e-deliberatywne badanie opinii, i in. (Zissis, Lekkas, Papadopoulou, 2008). Nowe narzędzia wykorzystywane w zarządzaniu sprawami publicznymi, dają większy wpływ obywatelom i ich organizacjom na decyzje, które ich dotyczą. Mogą jakąś inicjatywę poprzeć, zablokować lub zmodyfikować jej kształt.

Przydatnym źródłem do prowadzenia analiz elektronicznej

partycypacji obywatelskiej jest raport OECD pt. „Citizens as Partners” z 2001 r., z którego wynika, że demokratyczna partycypacja polityczna musi zawierać sposoby do bycia poinformowanym, mechanizmy brania udziału w procesie podejmowania decyzji i zdolność do uczestnictwa i wpływu na program polityczny. Ujęto to w trzech następujących warunkach:

- informacja, czyli jednokierunkowa relacja, w której rząd tworzy i dostarcza informacje obywatelom. Obejmuje ona zarówno „bierny” dostęp do informacji, jak i „aktywne” działania rządu w celu rozpowszechniania informacji obywatelom;
- konsultacja, czyli relacja dwukierunkowa, w której obywatele przekazują informację zwrotną dla rządu. Jest ona oparta na wcześniejszym przekazaniu istoty sprawy przez rząd, co do której obywatele wyraża swoją opinię;
- aktywna partycypacja jako relacja dwukierunkowa, opiera się na współpracy obywateli z rządem, w której aktywnie angażują się oni w proces tworzenia polityki. Docenia się tu rolę obywateli w proponowaniu opcji politycznych i kształtowaniu dialogu politycznego, choć odpowiedzialność za ostateczną treść decyzji spoczywa na rządzie.

Warto zwrócić uwagę, że od informowania do konsultacji i aktywnego uczestnictwa rośnie wpływ, który obywatele mogą wywierać na kształtowanie polityki. Widoczne to już jest na pierwszym poziomie, który realizuje e-administracja (relacje sektora publicznego z obywatelami, mają charakter dwukierunkowy, a także występują w ściśle określonych ramach prawno-instytucjonalnych; Anttiroiko, 2008, s. 33), co istotnie przyczynia się do poprawy jakości życia obywateli. Wśród najważniejszych korzyści wymienia się: dostępność usług w jednym miejscu, możliwość załatwienia oraz sprawdzenia stanu sprawy w dowolnym miejscu i czasie, oszczędność czasu i szybkość załatwienia sprawy, umożliwienie osobom niepełnosprawnym załatwienia spraw w urzę-

dzie bez potrzeby wychodzenia z domu, nieograniczone godziny urzędowania, wykorzystywanie bazy dokumentów niezbędnych do korzystania z usług administracji publicznej, ograniczenie konieczności powiadamiania wszystkich urzędów o zmianie danych osobowych, oszczędności materiałowe w firmach.

Korzyści znaleźć można także po stronie urzędów: usprawnienie i upowszechnienie elektronicznej drogi dostępu do usług administracji, poprawa wizerunku urzędu, standaryzacja wymiany danych, możliwość archiwizowania dokumentów w formie elektronicznej, zaoszczędzenie czasu na obsługę petenta. Warto jednocześnie zaznaczyć, że proces ten trafia także na bariery: brak odpowiednich regulacji organizacyjnych, brak infrastruktury, brak edukacji w zakresie stosowania technologii informacyjnych oraz bariery psychologiczne (Kasprzyk, 2011, ss. 346-357).

Trójstopniowy model e-zaangażowania przedstawiony w raporcie OECD stanowić może podstawę do wyróżnienia narzędzi partycypacyjnych wspomaganych elektronicznie. Maria Wimmer (2007) wymienia następujące e-formy uczestnictwa obywatelskiego: e-petycje, forum internetowe, chat, wirtualne zebrania, e-panel, e-konsultacje, elektroniczne jury obywatelskie, budżety partycypacyjne, *e-voting* (e-referendum), e-newsletter, FAQ – *frequently asked questions*, *webcasty*, blogi, portale internetowe; alerty ostrzegawcze, elektroniczne badania opinii, e-symulacje procesów decyzyjnych, szybkie e-ankiety, elektroniczny porządek obrad (tabela 3). Narzędzia te zostały podzielone na trzy kategorie: podstawowe narzędzia e-partycypacji, narzędzia szeroko stosowane w e-uczestnictwie, ale wykorzystywane także w innych przestrzeniach oraz narzędzia wspierające e-partycypację.

Tabela 3. Narzędzia e-partycypacji

	e-narzędzia
podstawowe narzędzia e-partycypacji	e-petycje forum internetowe chat wirtualne zebrania e-panel e-konsultacje elektroniczne jury obywatelskie budżety partycypacyjne <i>e-voting</i> (e-referendum)
narzędzia wzmacniające e-partycypację	e-newsletter FAQ – frequently asked questions <i>webcasty</i> blogi portale internetowe alerty ostrzegawcze
narzędzia, które są stosowane w e-partycypacji a także w innych procesach	elektroniczne badania opinii e-symulacje procesów decyzyjnych szybkie e-ankiety elektroniczny porządek obrad

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Wimmer, 2007; Kollár, Gasperová, Poliak, 2016, s. 62.

Wśród podstawowych narzędzi e-uczestnictwa warto zwrócić uwagę na następujące przykłady (Wimmer, 2007):

- e-petycje – rozwiązanie to jest internetowym systemem, który umożliwia uczestnikom podpisywanie petycji (poprzez wpisanie odpowiednich danych, np. imienia i nazwiska, nr pesel czy adresu mailowego). Obywatele poprzez to narzędzie mogą inicjować zmiany w prawie oraz skłaniać rządzących do zajęcia się jakąś ważną kwestią. Doskonałym przykładem zastosowania tego rozwiązania jest Szkocja, gdzie obywatele mogą wypełniać stosowne

wnioski na stronie internetowej. W ramach tego internetowego systemu petycji działać może także forum dyskusyjne, na którym wszystkie osoby zainteresowane mogą wyrażać swoją opinię na temat przedmiotu petycji;

- internetowe fora dyskusyjne, czaty – te narzędzia służą jako przestrzeń dyskusji oraz wymiany informacji i poglądów na określone tematy. Użytkownicy mogą wybrać temat, zobaczyć „wątek” wiadomości, udzielić odpowiedzi i zamieścić własną wiadomość. Fora dyskusyjne różnią się od czatów tym, że te drugie odbywają się w czasie rzeczywistym, natomiast na forum można zostawić swoje wiadomości, które stale są widoczne i na które można odpowiadać w dowolnym czasie. Niektóre strony internetowe oferują możliwość komunikowania się z osobami zaangażowanymi w dany obszar w ramach „godzin kontaktu” *online* z wybranymi przedstawicielami;

- e-społeczności (społeczności wirtualne) – serwisy internetowe, w których zainteresowani użytkownicy, w przestrzeni wirtualnej mogą komunikować się, wymieniać poglądy, dyskutować czy formułować propozycje na wybrane tematy, dotyczące uczestnictwa w życiu społeczno-politycznym;

- e-panele – narzędzia internetowe, w których wybrany zespół uczestników, przedstawia swoje poglądy, refleksje na różne kwestie w określonym przedziale czasu. W zakresie e-paneli możliwe jest wykorzystanie innych narzędzi, np. fora dyskusyjne;

- e-konsultacje – platformy internetowe przeznaczone do konsultacji, które pozwalają na zdobycie informacji na temat konkretnego problemu poprzez system udzielanych odpowiedzi bądź komentarzy na określone pytania;

- elektroniczne jury obywatelskie – narzędzie, za pomocą którego grupa wybranych osób przesłuchuje ekspertów z zakresu agendy politycznej, a następnie omawia te kwestie między sobą, by na koniec ogłosić decyzję. W porównaniu z komisjami czas przesłuchań i dyskusji jest krótszy, a konkluzja niekoniecznie prowadzi do konsensusu;

- e-budżet partycypacyjny – rozwiązanie pozwalające mieszkańcom danej gminy na decydowanie lub współdecydowanie o przeznaczeniu całości bądź części dostępnych środków publicznych na proponowane przez nich cele. Uprawnieni do głosowania mają możliwość oddawania swoich głosów przez internet. Instytucja budżetu partycypacyjnego służy aktywizacji mieszkańców, zwiększa poczucie identyfikacji z daną wspólnotą, buduje odpowiedzialność obywateli za sprawy lokalne. Mechanizm ten zaliczany jest do instytucji demokracji partycypacyjnej na poziomie lokalnym;

- *e-voting* – jedna z alternatywnych metod głosowania, będąca narzędziem demokracji elektronicznej. Oznacza ono głosowanie za pomocą środków elektronicznych: internet, telefon, telewizja, platformy cyfrowe. Jednym z rodzajów głosowania elektronicznego (związany z podejmowaniem decyzji w sprawach publicznych) jest e-referendum.

Drugą kategorią instrumentów uwzględnionych w powyższej tabeli są narzędzia wzmacniające e-partycypację. Zalicza się do nich:

- tzw. FAQ – jest to lista odpowiedzi na często zadawane pytania na dany temat, które zamieszczane są zwykle na stronie internetowej, a także coraz częściej – w mediach społecznościowych nie tylko w formie pytań i odpowiedzi, ale także coraz częściej w formie prezentacji multimedialnych, a nawet filmów. Taka forma prezentacji informacji pomaga odpowiedzieć na potrzeby i oczekiwania obywateli, nie jest to jednak narzędzie wystarczające do komunikowania się w sprawach złożonych;

- blogi – często modyfikowane strony internetowe, na których wpisy publikowane są w porządku chronologicznym; swoją strukturą/kompozycją przypominają pamiętniki;

- *webcast* – nagrywanie spotkań w czasie rzeczywistym i transmitowanie ich przez internet, np. transmisja na żywo posiedzeń parlamentarnych. Poszczególne transmisje można ponownie odtwarzać offline z archiwum – podcastu (publikowanie plików multimedialnych - audio i wideo - przez internet);

- alerty ostrzegawcze – systemy wysyłające jednostronne wiado-

mości alarmowe lub informujące o konkretnych działaniach, wydarzeniach i realizowanych przedsięwzięciach, np. poprzez e-mail czy sms.

Trzecią kategorię stanowią narzędzia, które są stosowane w procesach e-partycypacyjnych, jednak ich przeznaczenie nie jest bezpośrednio związane z angażowaniem obywateli do większej bezpośredniej aktywności. Należą do nich:

- ankiety – kwestionariusze zamieszczone w internecie, zawierające listę pytań, na które użytkownicy udzielają odpowiedzi i przesyłają je *online* do wskazanych instytucji;
- biuletyny *online* – to jednostronne narzędzia komunikacyjne, służące do przesyłania zarejestrowanym odbiorcom określonych wiadomości i informacji o wydarzeniach;
- portale internetowe – oficjalne strony internetowe instytucji, organizacji itp., zawierające określone informacje na ich temat, a także pozwalające na kontakt z tymi podmiotami.

Wskazane przez OECD kategorie uczestnictwa na różnych poziomach (informacje, konsultacje, aktywne uczestnictwo) znajdują swoje odzwierciedlenie w podobnej kategoryzacji e-uczestnictwa, która uwzględniła dwa kluczowe kryteria: rodzaj zaangażowania (indywidualna i zbiorowa aktywność) oraz wpływ nowych technologii na zaangażowanie obywateli w proces decyzyjny (e-włączanie, e-angażowanie, e-wzmacnianie). Szczegóły zawarto w tabeli 4.

Tabela 4. Narzędzia e-partycypacji wg rodzaju zaangażowania i wpływu ICT na poziom zaangażowania w procesy decyzyjne

wpływ ICT a poziom zaangażowania w procesy decyzyjne	rodzaj e-zaangażowania	
	indywidualna aktywność	zbiorowa aktywność
e-włączanie (informowanie) <i>e-enabling</i>	e-partycypacyjne chaty gry decyzyjne <i>webcasty</i> , podcasty, blogi, FAQs, alerty, biuletyny <i>online</i>	e-partycypacyjne chaty wirtualne zebrania (wspólnoty) gry decyzyjne e-narzędzia do pracy grupowej e-kampania

e-angażowanie (konsultowanie) <i>e-engaging</i>	e-konsultacje forum dyskusyjne e-deliberacyjne panele, szybkie e-ankiety, sondaże	e-panele wirtualne zebrania (wspólnoty) e-kampania
e-wzmacnianie (aktywne uczestnictwo) <i>e-empowering</i>	e-petycje e-głosowanie	e-petycje wirtualne zebrania (wspólnoty) e-kampania

Źródło: Aichholzer & Allhutter, 2011, s. 7.

Analizując narzędzia wskazane w tabelach 3 i 4, należy zauważyć, że niektóre z wymienionych rozwiązań mogą być uwzględnione także w innych kategoriach zaangażowania obywatelskiego. Zastosowanie wielu z tych narzędzi można określić jako „elastyczne” lub „płynne”. Wynika to z faktu, że narzędzia te mogą być przypisane do wielu kategorii aktywności, co podkreśla złożoność procesów elektronicznej partycypacji, a także fakt, iż na etapie włączania i konsultowania wachlarz dostępnych narzędzi jest o wiele większy niż w przypadku procesów określanych jako *e-empowering* (e-wzmacnianie).

1.2. / E-government oraz e-voting jako formy elektronicznej partycypacji

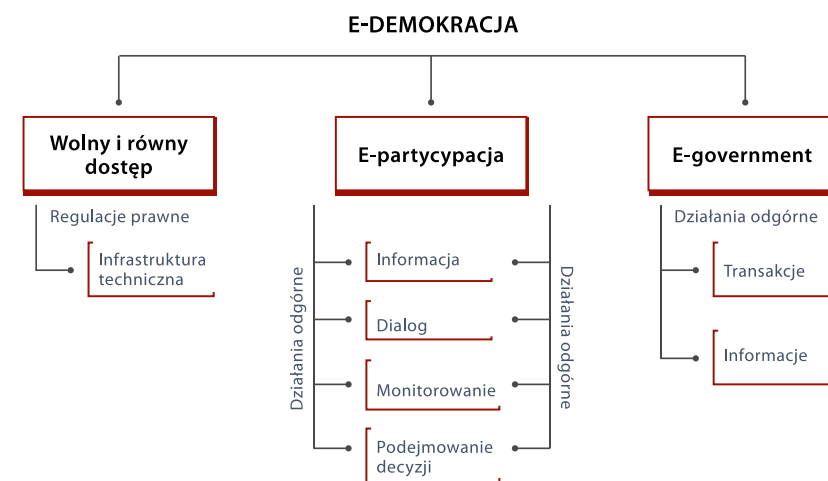
W opinii wielu badaczy, korzystanie z nowoczesnych technologii w istotny sposób wpływa na wzrost poziomu zaangażowania obywateli w sprawy publiczne. Co więcej, same media cyfrowe postrzegane są dziś jako narzędzia o znaczącym potencjale demokratyzacyjnym, i to zarówno w odniesieniu do procesów komunikacyjnych, jak i politycznych (Kneuer, 2016, s. 667). Warto przy tym zwrócić uwagę, że internet i media społecznościowe zmieniły w znaczący sposób nie tylko wzorce komunikacyjne, ale także stworzyły nowe możliwości interakcji między obywatelami a rządzącymi oraz między obywatelami a urzędami administracji publicznej. W wyniku bardzo

dynamicznego rozwoju i wykorzystania ICT współczesna demokracja, działające w jej ramach instytucje, a także samo społeczeństwo ulegają więc ciągłym przeobrażeniom i postrzegane są dziś przez pryzmat oddziaływania nowych technologii (Hague, Loader, 1999, s. 3; Becker, 1998, s. 343). Dowodem na to jest wprowadzenie terminu elektronicznej demokracji (używanego zamiennie z takimi terminami jak: demokracja 2.0, cyberdemokracja, e-demokracja czy demokracja cyfrowa), określającego najogólniej rzecz ujmując taką formę sprawowania rządów, która wspomagana jest nowymi technologiami. Jan van Dijk i Kenneth Hacker (2000, s. 1) wskazują wręcz, że zastosowanie technologii informacyjnych i komunikacyjnych (ICT) oraz komunikacji komputerowej (CMC) we wszystkich rodzajach mediów w celu wzmocnienia politycznej demokracji lub udziału obywateli w procesie demokratycznym, prowadzi do demokracji cyfrowej (*digital democracy*). Z kolei Mirosław Lakomy (2013, s. 148), używając określeń demokracja 2.0 lub e-demokracja zwraca uwagę na takie jej cechy, jak: wpływ na mechanizmy demokracji bezpośredniej, rozwój dwustronnej komunikacji wyborca-polityk, wzrost zainteresowania procesami politycznymi (e-partycypacja) bądź wykorzystanie ICT do bieżącej pracy administracji publicznej (e-rząd). Warto przy tym podkreślić, że zjawisko e-rządu ma bezpośredni związek z partycypacją obywateli w debacie publicznej. Powstaje wówczas istotne podłoże dla rozwoju e-partycypacji, która obejmuje wszystkie formy aktywnego uczestnictwa obywateli w procesach politycznych przy wykorzystaniu internetu i innych technologii ICT.

Również Marianne Kneuer w swoich badaniach wskazuje na ewolucję tradycyjnej demokracji w kierunku demokracji elektronicznej, definiując tę drugą jako wykorzystanie ICT przez aktorów życia politycznego (rząd, przedstawiciele pochodzących z wyborów, media, organizacje polityczne i społeczne, obywatele) w procesach politycznych i w administracji we współczesnej demokracji przedstawicielskiej. Warto zauważyć, że równoległe z pojawieniem się terminu e-demokracja, pojawiły się także nowe określenia zarezerwowane dla rozmaitych narzędzi demokratycznego uczestnictwa w sprawowaniu władzy i procesie decyzyjnym: e-wybory, e-referendum, e-konsultacje, e-petycje itd.

Zgodnie z ujęciem Kneuer, e-demokracja jest trójwymiarowym konceptem, na który składają się: wolny i równy dostęp do technologii cyfrowej, e-partycypacja oraz *e-government* (schemat 1). Ta koncepcja rozszerza tym samym dwuwymiarowe podejście przyjęte przez Organizację Narodów Zjednoczonych (UN, *E-Government Knowledgebase*), a oparte na dwóch czynnikach: e-partycypacji i *e-government* (więcej o koncepcji ONZ podamy w podrozdziale poświęconym *e-government* na świecie). Na pierwszy wymiar e-demokracji według Kneuer składają się najpierw podstawowe warunki korzystania z technologii informacyjno-komunikacyjnych w państwach demokratycznych oparte o dwie najważniejsze przesłanki istnienia i trwałości e-demokracji: infrastrukturę technologiczną (dostęp do mediów cyfrowych) oraz wolność w internecie (Kneuer, 2016, s. 671). Następnie znajdują się tu przepisy prawne odnoszące się do swobodnego korzystania z internetu oraz regulacje dotyczące publikowanych treści.

Schemat 1. Koncept e-demokracji według Marianne Kneuer

Źródło: Kneuer, 2016, s. 672.

Drugim wymiarem demokracji elektronicznej jest e-partycypacja, w ramach której podejmowane są działania angażujące obywateli, zachodzące w dwóch kierunkach: działania odgórne (*top down e-participation*) oraz oddolne (*bottom up e-participation*) (Coleman i Blumler, 2009; OECD, 2003, s. 30). Tu ponadto wskazuje się na cztery poziomy partycypacji *online*: e-informację, e-dialog, e-monitorowanie, e-decydowanie. Istotą partycypacji odgórnej jest dostęp obywateli do informacji i możliwość reakcji na inicjatywy rządowe. William H. Dutton (1999) zaznacza, że technologia ułatwia obywatelom (jako użytkownikom) dostęp do polityki i usług publicznych. Rację ma w tym kontekście Richard E. Sclove (1995, s. 39) twierdząc, że funkcjonowanie tylko e-partycypacji inicjowanej z góry nie jest wystarczające do tego, by wzmacniać samą demokrację. Aby demokracja stawała się mocniejsza, należy oprzeć ją także na partycypacji oddolnej, która umożliwia obywatelom wpływ na kształt projektów politycznych, umieszczając ich w roli inicjatorów i kreatorów, a także ostatecznie sprawców zmian. Dzięki połączeniu obu wymiarów partycypacji powstaje silne partnerstwo, prowadzące do wzmocnienia demokracji przedstawicielskiej (OECD, 2001). Czynnikiem wzmacniającym partycypację są w tym przypadku nowe technologie.

Wskazane przez Kneuer poziomy e-partycypacji różnią się pod względem stopnia udziału i zaangażowania obywateli. To oni bowiem decydują czy chcą korzystać z mediów elektronicznych wyłącznie w celach informacyjnych, czy raczej chcą się komunikować z politykami (poprzez email, media społecznościowe i in.), czy też zamierzają monitorować działalność polityków, czy wreszcie chcą się zaangażować w proces decyzyjny (np. poprzez e-petycje itp.) (Kneuer, 2016, s. 672). Warto w tym kontekście nadmienić, że o ile Kneuer oddziela e-głosowanie od narzędzi decydowania w ramach e-partycypacji, to autorki niniejszej publikacji uważają, że bardziej zasadne jest uwzględnianie głosowania elektronicznego w obszarze partycypacji. Uzasadnieniem takiego podejścia jest stanowisko OECD wyrażone w raporcie pt. *Promise and Problems of E-Democracy: Challenges of Online Citizen Engagement* (OECD, 2003a), z którego wynika, że demokratyczna partycypacja polityczna obejmuje prawo

do bycia poinformowanym, możliwość brania udziału w procesie podejmowania decyzji oraz zdolność do uczestnictwa i wpływu na system polityczny, nazywając to odpowiednio - informacją, konsultacją i aktywną partycypacją. OECD wskazuje przy tym e-referenda jako jedną z form e-partycypacji. W naszej opinii stanowią one rodzaj *e-voting*, który może mieć charakter nie tylko konsultacyjny, ale może także przybierać formę głosowań *online*. Ich wynik jest akceptowalny w zależności od regulacji prawnych w danym państwie. Elektroniczne referenda wydają się być zatem tymi formami aktywności *online*, które nie tylko inicjują jakieś działania, ale także są środkami do podejmowania decyzji na ich temat.

Trzecim wymiarem e-demokracji jest oparty na mechanizmach odgórnych *e-government*, który traktuje media elektroniczne jako narzędzie świadczenia usług publicznych oferowanych obywatelom. Mogą więc oni korzystać z usług *online*, których wdrożenie ma na celu nie tylko poszerzenie dostępności i efektywności usług publicznych, ale także redukcję kosztów oraz zwiększenie wydajności procedur administracyjnych. W tej relacji obywatel postrzegany jest jako konsument lub klient (Kneuer, 2016, s. 672).

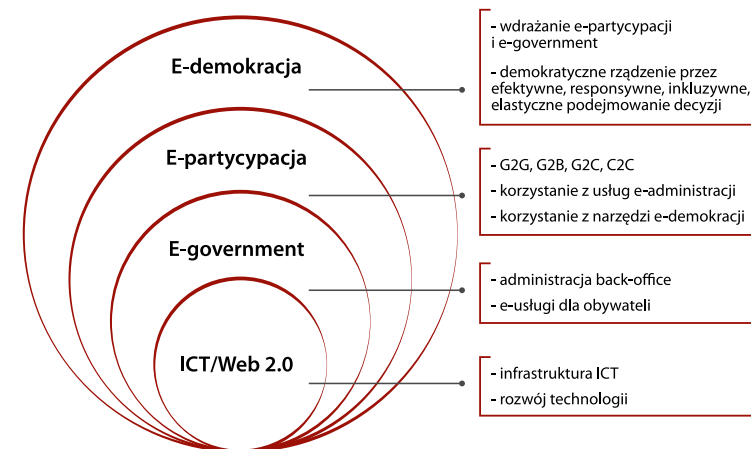
Zauważyć należy, że analiza zagadnień związanych z e-partycypacją, *e-government* czy *e-governance* charakteryzuje się sporym chaosem definicyjnym i koncepcyjnym. Stąd, w koncepcji Kneuer e-partycypacja pojawia się obok *e-government* jako wymiary e-demokracji, ale z powodzeniem znajdziemy też takie ujęcia, które *e-government* lokują jako wymiar e-partycypacji, obok innych form aktywności obywatelskiej (również nieformalnej). Takie właśnie podejście bliskie jest autorkom niniejszej publikacji. Ma ono swoje podstawy w koncepcji Benjamina D. Huffmana, który w swoich badaniach e-partycypacji na Filipinach odniósł się do ewolucyjnego modelu *e-governance*. Uznając je za pojęcie najszersze i zarezerwowane dla działań wzmacniających państwo poprzez elastyczne, integracyjne, partycypacyjne i reprezentatywne podejmowanie decyzji, Huffman ułokował w nim w kolejności: e-partycypację, *e-government* oraz najniżej - ICT/Web 2.0. Klasyfikacja ta wiąże się bezpośrednio z takim procesem podejmowania decyzji publicznych i sprawowania władzy, który sprzyja włączaniu obywateli w te procesy.

Uzasadnieniem ujęcia Huffmana jest potraktowanie e-partycypacji jako stanu zarówno oddziaływań rządowych na rzecz uczestnictwa, jak i aktywności samych obywateli (UNPAN, 2005). Zatem wykorzystanie ICT przez instytucje państwowe i administrację publiczną w procesach informowania i świadczenia usług publicznym obywatelom za pomocą innowacyjnych, wspomaganych elektronicznie narzędzi to obszar *e-government*. Ponieważ jego powodzenie zależy również od zaangażowania obywateli m.in. poprzez korzystanie z e-narzędzi uczestnictwa, to oba te obszary mieszczą się w e-partycypacji. Co ciekawe, według Huffmana (2017, s. 27), to w obrębie e-partycypacji mieszczą się cztery typy relacji, które wspomagane przez ICT wpływają na rozwój *e-government* oraz e-partycypacji, wzmacniając oba procesy: *Government to Government* (G2G); *Government to Business* (G2B); *Government to Citizen* (G2C), *Citizen to Citizen* (C2C).

Autorki niniejszej publikacji dokonały modyfikacji konceptu prezentowanego przez wspomnianego wyżej badacza zakładając, że zarówno *e-government*, jak i e-partycypacja są procesami podrzędnymi względem elektronicznej demokracji, której istotnym elementem jest partycypacja społeczeństwa zarówno w kontekście działań *top-down* (*e-government*), jak i *bottom-up* (e-partycypacja). Elektroniczna demokracja jest więc procesem przechodzenia obywateli od biernych konsumentów informacji do aktywnych uczestników korzystających z e-narzędzi i mających wpływ na proces podejmowania decyzji politycznych (Garson, 2006; Backus, 2001; Lee et al., 2011). Uwzględniając fakt, że mechanizmy *e-government* działają głównie odgórnie (*top-down*), a mechanizmy e-partycypacyjne działają na zasadzie zaangażowania o charakterze oddolnym – uzasadnionym jest także w tym rozumieniu traktowanie głosowania elektronicznego jako jednej z form e-partycypacji. Warto w tym miejscu nadmienić, iż podobne stanowisko prezentują Grigorios Spirakis, Christina Spiraki i Konstantinos Nikolopoulos (2010, ss. 75-88), którzy zaznaczają, że *e-government* oraz e-partycypacja są elementami kształtującymi demokrację, wspomagając procesy takie jak: informowanie, komunikowanie i decydowanie.

Graficzną prezentację zmodyfikowanej koncepcji, na której oparto dalszą narrację publikacji, przedstawiono na schemacie 2.

Schemat 2. Model e-demokracji

Źródło: opracowanie własne (por. Huffman, 2017, s. 28).

1.2.1. E-government

W światowej literaturze przedmiotu istnieje wiele definicji pojęcia *e-government* oraz innych traktowanych jako jego synonimy pojęć, np. *digital government*, *on-line government*, *virtual government*, *wired government*, a także najnowsze – *mGovernment*. Prawdopodobnie po raz pierwszy termin *electronic government* został użyty w dokumencie *From Red Tape to Results: Creating a Government That Works Better and Costs Less* (1993; za: Perdał, 2014, s. 31) przygotowanym przez Al'a Gore'a, ówczesnego wiceprezydenta Stanów Zjednoczonych Ameryki. Ogólna wizja *e-government* dotyczyła wówczas modernizacji sektora publicznego w kierunku rozwiązań stosowanych w prywatnych przedsiębiorstwach i miała na celu usprawnienie jego pracy, zmniejszenie zatrudnienia, ograniczenie kosztów i ilości zużywanego do druku papieru, dostępności administracji 24

godziny na dobę, a także możliwości dokonywania płatności *online*. Wiedzano wtedy, że poza wyposażeniem w nowoczesne technologie, ważnym elementem umożliwiającym wdrożenie tego pomysłu, będzie odpowiednie wykształcenie pracowników urzędów. Obecnie do czynników rozwoju e-administracji zaliczamy znacznie więcej elementów, m.in. postawę władz, liderów i kadry zarządzającej, wizję i strategię rozwoju e-administracji, współpracę i partnerstwo, postawę, wiedzę i umiejętności obywateli i przedsiębiorców, a także rozwój społeczeństwa informacyjnego (Perdał, 2014, s. 85).

Jak słusznie wskazuje Mariusz Luterek (2010, s. 35), w języku polskim termin *e-government* często jest tłumaczony jako elektroniczna administracja (e-administracja, cyfrowa administracja), co nie oddaje w pełni znaczenia terminu w wersji anglojęzycznej. *E-government* określa bowiem elektroniczny system informacji i usług publicznych oferowanych przez jednostki sektora budżetowego (Luterek, 2010, s. 36), wychodząc poza szeroko rozumianą administrację publiczną (szerzej należałoby tłumaczyć *e-government* jako e-rząd lub „cyfrowe państwo”). Z kolei e-administracja odnosi się do systemu e-informacji i e-usług oferowanych przez administrację publiczną właśnie (mieszcząc się tym samym w szerszym pojęciu *e-government*). Niemniej, na potrzeby niniejszej publikacji, autorki używają zamiennie obu tych terminów (podobnie jak czyni się to w dokumentach rządowych, MNil, 2014, ss. 23-24), co będzie przydatne zwłaszcza w kontekście analizy empirycznej, w której uwagę skupimy na narzędziach elektronicznej administracji w Polsce.

Warto przy tym zaznaczyć, że również definiowanie „administracji” (bez przedrostka „e”) wprowadza potrzebę rozróżnienia na szerokie i wąskie ujęcie pojęcia. Przyjmując, że administracja odnosi się do „zespołu działań, czynności i przedsięwzięć organizatorskich i wykonawczych prowadzonych na rzecz realizacji interesu publicznego przez różne podmioty, organy i instytucje na podstawie ustawy i w określonych prawem formach lub system złożony z ludzi, zorganizowany w celu stałej i systematycznej skierowanej ku przyszłości realizacji dobra wspólnego jako misji publicznej polegającej głównie (choć nie wyłącznie) na bieżącym wykonywaniu

ustaw, wyposażonych w tym celu we władztwo państwowe oraz środki materialno-techniczne. Można również powiedzieć, iż administracją jest działalność państwa realizująca jego cele, która nie jest ustawodawstwem ani sądownictwem” (Izdębski, Kulesza, 1999; Lipowicz, Mędrzycki, Szmigiero, 2010; Błaś, Boć, 2003; Sejm RP), bliżej nam do pojęcia *e-government*. W szerokim ujęciu e-administrację można więc potraktować za Robertem Perdałem (2014, s. 35) jako wykorzystanie ICT w działalności wszelkich jednostek sektora publicznego w celu dostarczania informacji, elektronicznej dystrybucji usług publicznych, wspomaganie zarządzania publicznego i procesów demokratycznych połączone ze zmianami organizacyjnymi oraz wzrostem wiedzy i umiejętności służb publicznych. W wąskim ujęciu z kolei uznać, że e-administracja odnosi się do wewnętrznej organizacji pracy urzędu: wprowadzania elektronicznego przepływu dokumentów, systemów informatycznych wspomagających przepływ informacji (internet) oraz podejmowania decyzji.

W najwęższym ujęciu jednak e-administracja jest utożsamiana z e-usługami. Wydaje się bowiem, że usługi elektroniczne (*e-services*) to najbardziej dynamicznie rozwijający się obszar e-administracji. Jest on także silnie związany z rozwojem ICT i społeczeństwa informacyjnego. Obie te kategorie (społeczeństwo informacyjne¹ oraz technologie informacyjne i komunikacyjne) stanowią przy tym stałe punkty odniesienia wielu definicji e-administracji. Społeczeństwo informacyjne to społeczeństwo, które: wytwarza informację, przechowuje informację, przekazuje informację, pobiera informację, wykorzystuje informację (Goban-Klas, Sienkiewicz, 1999, s. 43). Z kolei wśród ICT najważniejszą w tym kontekście rolę odgrywa współcześnie internet. W litera-

1 Na gruncie polskim wyjaśnienie pojęcie „społeczeństwo informacyjne” pojawiło się dopiero w pierwszej polskiej strategii, opracowanej przez Komitet Badań Naukowych dotyczącej tej problematyki. Zostało ono zdefiniowane jako (...) system społeczeństwa kształtujący się w krajach o wysokim stopniu rozwoju technologicznego, gdzie zarządzanie informacją, jej jakość oraz szybkość przepływu są zasadniczymi czynnikami konkurencyjności, zarówno w przemyśle, jak i w usługach, a stopień rozwoju wymaga stosowania nowych technik gromadzenia, przetwarzania, przekazywania i użytkowania informacji (za: Grodzka, 2009).

turze przedmiotu odnotowuje się relatywnie dużą zgodność co do rozumienia terminu e-usługi. W najbardziej ogólnym ujęciu, e-usługi to rodzaj usług świadczonych za pomocą ICT (Dominiak, 2008). W większości przypadków są to tradycyjne usługi, które są realizowane i dystrybuowane w nowej formie i za pośrednictwem nowych kanałów (np. e-bilet, e-handel, e-płatności itp.). E-usługi mają tę przewagę nad usługami świadczonymi w formie tradycyjnej, że ich realizacja może odbywać w dowolnym czasie (niezależnym od czasu pracy urzędu) i z dowolnego miejsca (również nie związanego z lokalizacją urzędu). Można więc uznać, że *e-government* odnosi się do procesów zachodzących w administracji państwowej i oznacza dostarczanie usług administracyjnych drogą internetową, czego konsekwencją jest transformacja administracji publicznej za pośrednictwem ICT (Maj, 2009, s. 63).

Tabela 5. Podstawowe usługi publiczne przyjęte przez Komisję Europejską w ramach inicjatywy eEurope

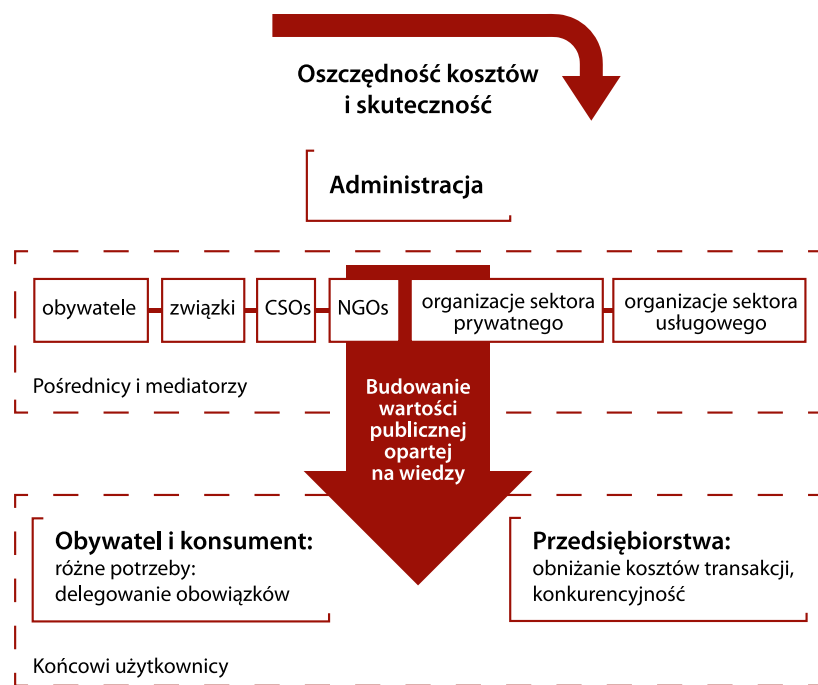
Usługi publiczne dla obywateli	Usługi publiczne dla firm
<ul style="list-style-type: none"> • podatek od osób fizycznych • pośrednictwo pracy (usługi urzędów pracy) • pomoc socjalna (zasiłek dla bezrobotnych, zasiłek na dziecko, koszty opieki medycznej, stypendia dla studentów) • dokumenty osobiste (dowód osobisty, prawo jazdy, paszport) • rejestracja samochodów • uzyskanie pozwolenia na budowę • zgłoszenie na policję • biblioteki publiczne • zaświadczenia (akt urodzenia, akt ślubu) • przyjęcia na studia • zmiany miejsca zamieszkania (adresu) • usługi związane z opieką medyczną 	<ul style="list-style-type: none"> • ubezpieczenie społeczne • podatek od osób prawnych • podatek VAT (deklaracje podatkowe, oceny należności podatkowych) • rejestracja nowej spółki • przesyłanie danych do biur statystycznych • deklaracje celne • zezwolenia i raporty dotyczące ochrony środowiska • zamówienia publiczne

Źródło: Demczuk, 2016, ss. 33-34.

W najprostszym rozumieniu *e-government* oznacza dostarczanie informacji i usług publicznych przez internet (Kaczmarek-Śliwińska, 2004). Dzięki zastosowaniu nowoczesnych technologii proces ten przebiega w sposób efektywny i zintegrowany. Wiąże się on również z rozwijaniem nowych form komunikacji pomiędzy rządem a obywatelami, a także wpływa na poprawę jakości życia poprzez rozwój ekonomiczny i społeczny (Schwester, 2009, ss. 113-122). OECD (2003b) wskazuje wręcz, że *e-government* to zastosowanie ICT, a zwłaszcza internetu, jako narzędzi służących do osiągnięcia lepszego poziomu rządzenia. Z kolei ONZ określa tym mianem „zastosowanie ICT w instytucjach publicznych w celu optymalizacji ich funkcji wewnętrznych i zewnętrznych” (UNPAN, 2005). Z jednej strony, *e-government* wprowadza więc zmiany w ich wewnętrznej organizacji, gdzie jest wykorzystywany do automatyzacji pracy, poprawienia oraz usprawnienia współpracy pomiędzy różnymi agencjami publicznymi (aspekt wewnętrzny). Z drugiej strony, obejmuje działania zewnętrzne skierowane na interaktywną obsługę obywateli i firm (aspekt zewnętrzny) (Grönlund, 2002).

Ujęcie OECD zgodne jest z koncepcją przyjętą w 2004 r. (opisaną w *Guide to regional good practice egovernment's*; za: Wilk, 2014, s. 45), w myśl której e-administracja ma dwa cele: dążenie do oszczędności i efektywności oraz tworzenie wartości publicznej. W koncepcji zwrócono także uwagę na potrzeby użytkownika pełniącego podwójną rolę – obywatela i klienta oraz konieczność dostosowania do potrzeb przedsiębiorstw będących użytkownikami w aspekcie oszczędności oraz konkurencyjności. Z kolei zagwarantowaniu wartości publicznej dla interesantów służyć ma zarządzanie wiedzą, które powinno odbywać się poprzez współpracę z odbiorcami końcowymi (obywatelami i przedsiębiorcami). W proces powinni być także włączeni pośrednicy i mediatorzy reprezentowani przez obywateli, związki zawodowe, organizacje społeczeństwa obywatelskiego (CSO), organizacje pozarządowe (NGO), organizacje sektora prywatnego, a także usługodawcy świadczący usługi publiczne (edukacja, zdrowie, policja). Założenia koncepcji prezentuje schemat 3.

Schemat 3. Uczestnicy e-administracji

Źródło: Wilk, 2014, s. 46.

Przyjmując, iż celem e-administracji jest poprawa wydajności usług użyteczności publicznej, a także zwiększenie odpowiedzialności i przejrzystości w działaniach administracji publicznej (ETO, 2011), w zależności od poziomu relacji pomiędzy urzędem a obywatelami oraz od rodzaju usług, które świadczone są przez urzędy drogą elektroniczną, wyróżnić można cztery poziomy dojrzałości usług e-administracji (Grodzka, 2007):

1. informacyjny – wyszukiwanie informacji o usługach na stronie internetowej urzędu;
2. interakcja jednokierunkowa – wyszukiwanie informacji i pobieranie oficjalnych formularzy ze strony internetowej urzędu;

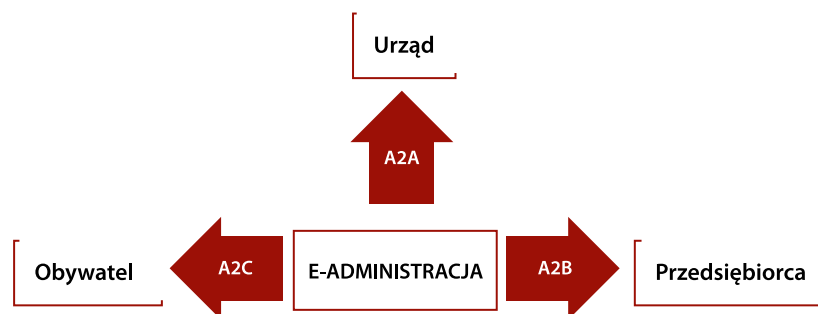
3. interakcja dwukierunkowa – wyszukiwanie informacji, pobieranie i odsyłanie wypełnionych formularzy za pomocą internetu;
4. transakcja – wykonywanie przez internet wszystkich czynności koniecznych do załatwienia danej sprawy- od uzyskania informacji, poprzez pobranie formularzy, odeślanie, złożenie podpisu elektronicznego po dokonanie płatności i otrzymanie dokumentu kończącego sprawę także drogą elektroniczną.

Im wyższy poziom świadczonych e-usług, tym wyższy poziom e-administracji jako całości.

Według Głównego Urzędu Statystycznego (GUS) elektroniczna administracja to wykorzystywanie ICT w połączeniu ze zmianami organizacyjnymi i nowymi umiejętnościami w administracji publicznej w celu usprawnienia usług publicznych i procesów demokratycznych oraz silniejszego wsparcia programów tworzonych przez administrację publiczną. Na e-administrację składają się więc zelektronizowane relacje informacyjno-komunikacyjne zewnętrzne: urząd – obywatel, urząd – przedsiębiorca, urząd – usługodawca oraz wewnętrzne: urząd – urząd, urząd – pracownicy (Szyszka, Śliwczyński, 2004, s. 86). Zatem działalność elektronicznej administracji oparta jest na współpracy różnych grup docelowych (schemat 4):

- obywateli A2C (*administration to citizen*);
- przedsiębiorców A2B (*administration to business*);
- administracji A2A (*administration to administration*) (Piechur, 2006, s. 120).

Schemat 4. Rodzaje interakcji e-administracji z grupami docelowymi

Źródło: Wilk, 2014, s. 49.

W Unii Europejskiej *e-government* (zastosowanie technologii informacyjnych i komunikacyjnych w administracji publicznej, w powiązaniu ze zmianami organizacyjnymi a także zdobywaniem nowych umiejętności, czego celem jest usprawnienie świadczonych usług publicznych oraz zwiększenie zaangażowania obywateli w procesy demokratyczne; KE, 2016) zgodne jest z opracowaną w 2000 r. i zrewidowaną w 2005 r. Strategią Lizbońską. Zgodnie z jej postanowieniami inicjatywy w ramach e-administracji obejmowały: rozwój sieci teleinformatycznych szerokopasmowych na obszarze Unii Europejskiej, rozwój społeczeństwa informacyjnego poprzez efektywne korzystanie z rozwiązań, które daje e-administracja, a także rozwój informatyzacji, czyli konstruowanie sieci publicznych punktów dostępu do internetu.

W oparciu o Strategię Lizbońską powstały także programy, mające na celu oparcie administracji poszczególnych państw członkowskich o przyjazny *e-government*. W formie załącznika do wspomnianego dokumentu sporządzono listę podstawowych usług publicznych, które powinny być dostępne *online*. Działania UE kontynuowane były w oparciu o zapisy długookresowej strategii rozwoju UE na lata 2010-2020, zatytułowanej: „Europa

2020 Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu” (KE, 2010). Najnowsza strategia cyfrowa Unii Europejskiej została opisana w dokumencie *Shaping Europe's Digital Future* (2020) i opiera się na trzech głównych filarach, dzięki którym Europa zamierza wykorzystać dostępne możliwości i oddać w ręce obywateli, przedsiębiorstw i rządów kontrolę nad transformacją cyfrową. Te filary to:

- technologia, która działa na rzecz ludzi – zawiera takie elementy jak: inwestowanie w umiejętności cyfrowe wszystkich Europejczyków; ochronę ludzi przed cyberzagrożeniami (hakerami, oprogramowaniem *ransomware*, kradzieżą tożsamości); zapewnienie rozwoju sztucznej inteligencji w sposób gwarantujący poszanowanie praw człowieka i zdobycie zaufania ludzi; przyspieszenie wprowadzenia ultraszybkich sieci szerokopasmowych w domach, szkołach i szpitalach w całej UE; zwiększenie zdolności Europy w zakresie superkomputerów w celu opracowywania innowacyjnych rozwiązań w obszarze medycyny, transportu i środowiska;
- sprawiedliwa i konkurencyjna gospodarka cyfrowa – zakłada umożliwienie prężnej społeczności innowacyjnych i szybko rozwijających się przedsiębiorstw typu start-up i MŚP uzyskania dostępu do finansowania i ekspansji działalności; wzmocnienie odpowiedzialności platform internetowych w zaproponowanej akcie prawnym o usługach cyfrowych oraz wyjaśnienie zasad dotyczących usług *online*; zadbanie, by przepisy UE były adekwatne do celów gospodarki cyfrowej; zapewnienie uczciwej konkurencji dla wszystkich przedsiębiorstw w Europie; zwiększenie dostępu do wysokiej jakości danych przy jednoczesnym zapewnieniu ochrony danych osobowych i danych wrażliwych;
- otwarte, demokratyczne i zrównoważone społeczeństwo - wykorzystanie technologii, aby pomóc Europie

w osiągnięciu neutralności klimatycznej do 2050 r.; ograniczenie emisji dwutlenku węgla w sektorze cyfrowym; zapewnienie obywatelom większej kontroli i lepszej ochrony ich danych; stworzenie europejskiej przestrzeni danych dotyczących zdrowia, która przyczyni się do ukierunkowanych badań, diagnostyki i leczenia; zwalczanie dezinformacji w internecie oraz promowanie zróżnicowanych i godnych zaufania treści medialnych.

Warto podkreślić, że rozwój *e-government* jest odpowiedzią na zmieniające się realia stosunków na linii obywatel – władza (także lokalna), obywatel – administracja publiczna, a także wyrazem innowacyjności społeczeństwa i państwa. Jak wskazuje Andrzej Pomykański (2011, s. 11) „innowacyjność jest pożądaną cechą społeczeństwa (w tym społeczności lokalnych) i każdego obszaru jego aktywności, w tym zwłaszcza gospodarki i administracji”. Wdrożenie technologii informacyjnych i komunikacyjnych w administracji publicznej przekłada się niewątpliwie na łatwiejszy dla obywateli kontakt z administracją bez względu na czas i miejsce ich pobytu: „(...) obywatel w ramach kontaktów z administracją występuje (...) w roli: odbiorcy dostarczanych dóbr, konsumenta świadczonych usług, klienta załatwianych spraw, partnera lojalnej współpracy, sponsora środków utrzymania, kontrolera jakości świadczeń, konsultanta zdobywanej wiedzy” (Janowski, 2009, s. 19).

1.2.2. E-voting

Zakres wykorzystania form e-partycypacji w procesach podejmowania lub współpodejmowania decyzji politycznych wydaje się być dość ograniczony ze względu na niewielką liczbę e-narzędzi, z których mogą korzystać obywatele na tym szczególnym etapie zaangażowania. Ograniczona liczba elektronicznych instrumentów decydowania może być wynikiem braku stosownej infrastruktury (np. systemu *e-voting*, e-systemu zbierania podpisów pod petycją), ale także sytuacji, w której sprawujący władzę nie chcą dopuścić obywateli do procesów decyzyjnych, czego kon-

sekwencją jest sprzeciw wobec projektów *e-voting*. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że coraz częstsze są opinie, że decydującym sprawdzianem dla form e-uczestnictwa we współczesnych demokracjach jest wykorzystanie e-narzędzi nie tylko na etapie planowania czy konsultowania decyzji, ale przede wszystkim w momencie ostatecznego ich podejmowania.

Elektroniczne głosowanie (*e-voting*) jest jedną z tzw. alternatywnych metod głosowania i stanowi narzędzie demokracji elektronicznej (Krimmer, 2010, s. 148; Musiał-Karg, 2010, ss. 156-157). Dzięki wykorzystaniu e-głosowania urzeczywistniana jest elektroniczna partycypacja (Musiał-Karg, 2017, ss. 94-96).

Pod względem zastosowanych rozwiązań wyróżnia się cztery typy systemów e-głosowania:

1. maszyny do głosowania (*Direct Recording Electronic (DRE) voting machines*) – bez opcji lub z opcją druku potwierdzenia oddanego głosu (VVPAT - *voter-verified paper audit trail*). Maszyny DRE z opcją VVPAT dostarczają fizycznych dowodów oddania głosu;
2. systemy OMR (*Optical Mark Recognition systems*) bazują na wykorzystaniu specjalnych skanerów, rozpoznających głosy oddane przez wyborców na specjalnych kartach do głosowania;
3. drukarki głosów elektronicznych (*Electronic Ballot Printers, EBPs*) – urządzenia podobne do maszyn do głosowania, za pomocą których drukowane są specjalne karty (czytelne dla maszyn) lub znaczniki zawierające informację o wyborze dokonany przez głosującego. Takie głosy są dostarczane do skanowania i automatycznie przeliczane;
4. systemy głosowania internetowego, w których głosy za pośrednictwem internetu przekazywane są do centralnego serwera zliczającego głosy. Głosy mogą być oddawane zarówno z komputerów publicznych (maszyn do głosowania), tzw. kiosków wyborczych, jak i z dowolnego komputera z dostępem do internetu (International IDEA, 2011, ss. 10-11).

Z kolei w przypadku głosowania internetowego w literaturze specjalistycznej wyróżnia się najczęściej dwie kategorie *online voting*: głosowanie w lokalu wyborczym (*Internet Voting at the Polling Place*) i głosowanie zdalne (*Remote Internet Voting*). W pierwszym rozwiązaniu – wyborcy oddają głos w specjalnie do tego przygotowanym kiosku wyborczym z wykorzystaniem internetu. Natomiast w przypadku *Remote Internet Voting* wyborca głosuje bądź to z kiosku wyborczego (tyle że znajdującego się poza lokalem wyborczym), bądź z dowolnego komputera podłączonego do internetu. O wiele częstszym rozwiązaniem – szczególnie obecnie – jest zdalne internetowe głosowanie z komputera. Rozróżniając między formami demokracji przedstawicielskiej i bezpośredniej, głosowane internetowe może być wykorzystane przy wyborach (*i-wybory / i-election*) oraz w referendach (*i-referendum*).

Światowym liderem, jeśli chodzi o wykorzystanie elektronicznego głosowania (w formie *i-voting*) w wyborach jest Estonia. Obywatele tego państwa mają możliwość głosowania przez internet od 2005 r. (Musiał-Karg, 2011, ss. 98-111). Warto zwrócić uwagę na fakt, iż główną motywacją przy wdrażaniu *i-voting* w Estonii było udostępnienie dodatkowego i wygodnego kanału oddawania głosu, a przez to unowocześnienie głosowania, a także umożliwienie bardziej wydajnego wykorzystania istniejącej infrastruktury (cyfrowe platformy oraz elektroniczne eID-karty). Ponad 15 lat doświadczenia z głosowaniem internetowym w Estonii dowiodło, że *i-voting* może być społecznie akceptowanym sposobem uczestnictwa w wyborach lokalnych, parlamentarnych i europejskich. Z tego rozwiązania skorzystała w ostatnich latach nawet niemal połowa biorących udział w wyborach (wybory parlamentarne w 2019 r. – 43,8% i wybory do Parlamentu Europejskiego w 2019 r. – 46,7% *i-wyborców* w stosunku do liczby uczestniczących w głosowaniu).

Inne państwa również podejmowały – choć z różnym skutkiem – próby wdrożenia głosowania internetowego, które jest obecnie najbardziej popularną i najszerzej dyskutowaną formą e-głosowania.

Zgodnie z danymi *International Institute for Democracy and Electoral Assistance* – do państw, które stosują lub eksperymentowały z *i-voting* (w formie zdalnego głosowania przez internet poza lokalem wyborczym) – zaliczyć należy m.in. Kanadę, Stany Zjednoczone, Meksyk, Panamę, Holandię, Wielką Brytanię, Francję, Hiszpanię, Indie, Nową Zelandię, Australię, Armenię, Norwegię, Szwajcarię oraz wspomnianą już Estonię. W części z tych państw głosowanie *online* możliwe jest tylko w niektórych wyborach (np. lokalnych) albo dla określonych grup wyborców (obywateli przebywających za granicą, osób niepełnosprawnych czy dla personelu związanego z siłami zbrojnymi). Nadal jednak Estonia jest jedynym państwem na świecie, gdzie wszyscy uprawnieni mogą głosować *online* w wyborach lokalnych, parlamentarnych i europejskich (do PE).

Dodać należy, iż jednym z najważniejszych czynników wpływających na ostateczne decyzje na temat wdrożenia *i-voting* są problemy z bezpieczeństwem wyborów *online*. W wielu państwach wyrażane są obawy, iż głosowanie internetowe może doprowadzić do masowych oszustw wyborczych czy problemów technicznych związanych np. z identyfikacją wyborców. Oprócz tego zaznacza się, że systemy głosowanie *online* może być przedmiotem ataków hackerskich, które z kolei mogą doprowadzić do istotnych zakłóceń procesu głosowania. Zwolennicy *i-voting* z kolei zaznaczają, że korzyści płynące z tego rozwiązania jest więcej niż potencjalnych strat. Wymienia się w tym kontekście przede wszystkim zwiększenie mobilności wyborców (*i-voting* umożliwia bowiem oddanie głosu w dowolnym miejscu i w dowolnym czasie – w granicach określonych prawem), zwiększenie wygody oddawania głosów (nie ma potrzeby udawania się do lokalu wyborczego), możliwość szybszego i dokładniejszego przeliczania oddanych głosów czy wreszcie zredukowanie (w długiej perspektywie czasu) kosztów związanych z organizacją wyborów czy referendów.

W czasie pandemii Covid-19 popularność głosowania przez internet wzrosła. Okazało się bowiem, że *i-voting* może być najbezpieczniejszą formą udziału w wyborach, pozwalającą przepro-

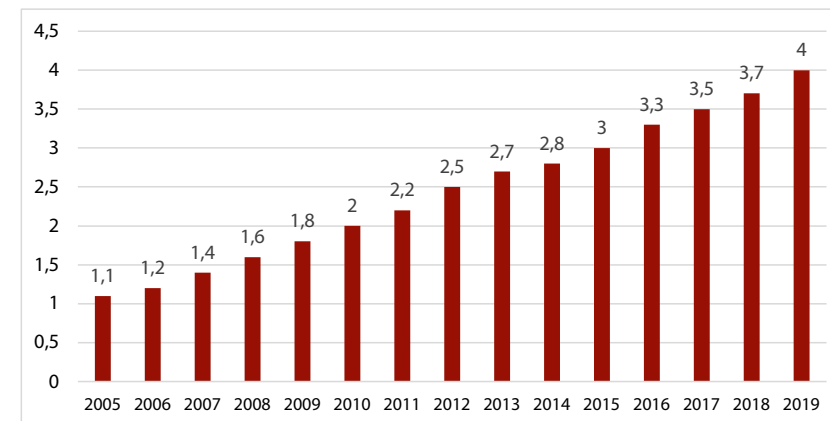
wadzić elekcje w planowanym terminie w sytuacji ograniczenia bezpośrednich kontaktów międzyludzkich. Ze względu jednak na fakt, iż wdrożenie głosowania *online* jest procesem wymagającym nie tylko czasu, ale i odpowiedniej legislacji, infrastruktury technologicznej, przygotowania społeczeństwa czy wreszcie samego systemu i-głosowania – większość zainteresowanych państw nadal jest na etapie dyskusji nad tym rozwiązaniem.

W Polsce nie ma ani regulacji prawnych ani systemu umożliwiającego głosowanie przez internet. Warto przypomnieć, że pilotażowo wykorzystano głosomaty podczas wyborów w 2005 r. w dwóch lokalach wyborczych w Warszawie i Sopocie (Skotnicki, 2018, s. 75; za: Preisner, 2006, s. 206), a temat wprowadzenia *i-voting* pojawia się w przestrzeni publicznej zwykle przed wyborami parlamentarnymi. Nie podjęto jednak jak dotąd żadnych znaczących kroków, mających na celu implementację tego rozwiązania (więcej o *i-voting*: Musiał-Karg, 2020; Kapsa & Musiał-Karg, 2020).

1.3. / Użytkownicy internetu

W związku z tym, że liczba użytkowników internetu na świecie systematycznie wzrasta – mamy obecnie do czynienia z niezwykle dynamicznym rozwojem e-partycypacji oraz wykorzystaniem przez obywateli elektronicznych narzędzi poszerzających ich zaangażowanie. Znaczący systematyczny wzrost liczby osób korzystających z internetu potwierdzają między innymi dane *International Telecommunication Union* (ITU). Według tej organizacji, w 2019 r. na świecie było 4 miliardy użytkowników internetu, co stanowi liczbę dwukrotnie wyższą w stosunku do 2010 r. Warto przy tym podkreślić, że oznacza to, iż obecnie z internetu korzysta ponad połowa światowej populacji. W 2005 r. było to 17%, w 2010 r. – 29%, natomiast w roku 2015 – już 41%. W ciągu 4 kolejnych lat wskaźnik ten wzrósł do 51% (ITU, 2020). Liczbę użytkowników internetu na świecie w latach 2005–2019 przedstawiono na wykresie 1.

Wykres 1. Liczba użytkowników internetu na świecie (w miliardach)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych *International Telecommunication Union* (ITU).

Warto zwrócić uwagę, że dane przedstawiające liczbę użytkowników internetu różnią się w zależności od instytucji odpowiedzialnych za ich przygotowanie. Nieco inne dane od ITU podaje na przykład organizacja *We Are Social and Hootsuite's*, według której w styczniu 2019 r. było 4,388 miliarda użytkowników internetu na świecie. W obu przypadkach jednak – zarówno zgodnie z danymi ITU, jak i *We Are Social and Hootsuite's* – corocznie odnotowywany jest istotny wzrost globalnej liczby internautów, co jest bodźcem dla poszczególnych państw na świecie do rozwijania usług elektronicznych, w tym także e-narzędzi umożliwiających włączanie obywateli w procesy decyzyjne.

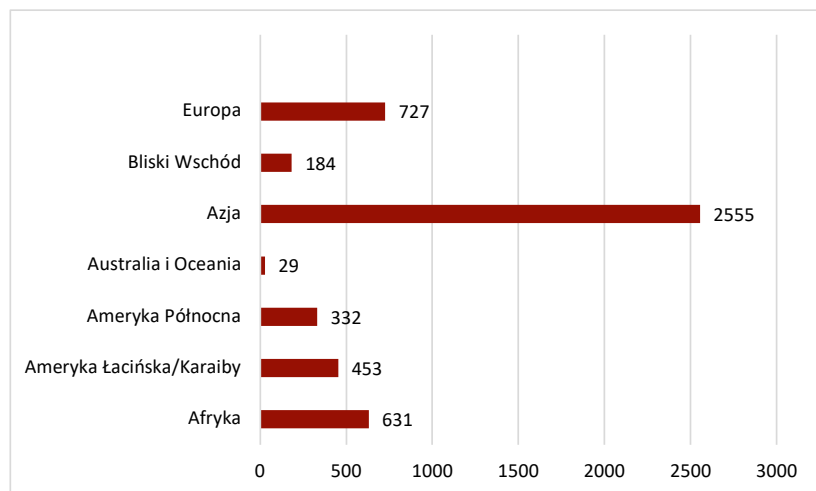
Dane *Internet World Stats* pozwalają porównać liczbę i udział użytkowników internetu w poszczególnych regionach świata (tabela 6 i wykres 2). Zauważyć można, iż Ameryka Północna oraz Europa są liderami, jeśli chodzi o wskaźnik penetracji internetem (dostępność internetu), który wynosi odpowiednio 90,3% oraz 87,2%.

Tabela 6. Liczba użytkowników i wskaźnik penetracji internetu w regionach świata w 2020 r.

Region świata	Liczba internautów	Penetracja internetu
Afryka	634 863 323	47,10%
Azja	2 707 088 121	59,50%
Europa	728 332 705	87,20%
Ameryka Łacińska/Karaiby	477 848 538	71,50%
Bliski Wschód	188 132 198	70,80%
Ameryka Północna	332 912 495	90,30%
Australia i Oceania	29 286 392	67,70%
Łącznie	5 098 463 772	
śr. światowa		63,20%

Źródło: Internet World Stats, 2020.

Wykres 2. Liczba użytkowników internetu w regionach świata (w milionach)

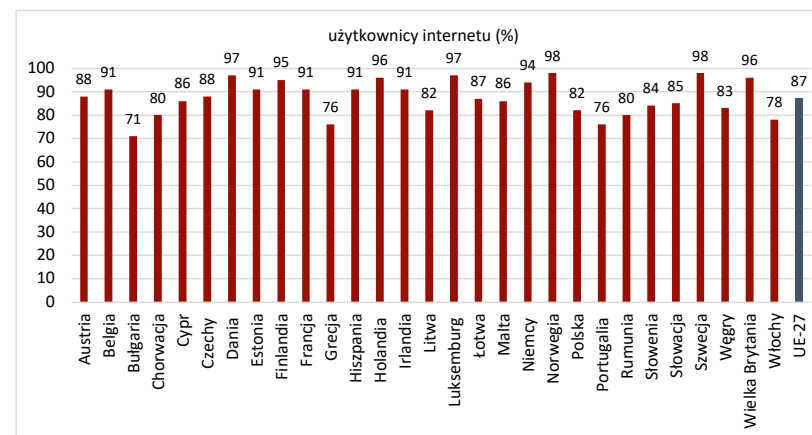

Źródło: Internet World Stats, 2020.

Badania społeczeństw europejskich w zakresie wykorzystania ICT przez osoby fizyczne prowadzi corocznie także Urząd

Statystyczny Unii Europejskiej – Eurostat. Dane publikowane w tej dziedzinie opierają się na aktualizowanych corocznie (ze względu na zmieniającą się sytuację ICT) modelowych kwestionariuszach „Badania Wspólnoty na temat wykorzystania ICT w gospodarstwach domowych i przez osoby fizyczne”. Na wykresie 3 przedstawiono udział osób korzystających z internetu (w odniesieniu do całej populacji) w poszczególnych państwach członkowskich UE w roku 2019².

Wykres 3. Udział osób korzystających z internetu w państwach UE (2019)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostat.

Warto zauważyć, iż zgodnie z danymi Głównego Urzędu Statystycznego – w roku 2020 w Polsce regularnie (co najmniej raz w tygodniu) korzystało z internetu 81,4% osób w wieku 16–74 lata (wobec 78,3% w roku poprzednim) (GUS, 2020, ss. 137-138). Jak widać na wykresie 3, w 2019 r. w Unii Europejskiej wskaźnik ten wynosił 87%. Dystans Polski do średniej w UE utrzymał się na poziomie 5

² Z uwagi na brak danych za rok 2020 dla niektórych państw w publikacji posłużono się danymi za rok 2019, które uwzględniają wszystkie państwa UE (dane uwzględniają także Wielką Brytanię, która zwykle uwzględniana jest w podobnych zestawieniach danych dla UE).

p.p. Największy udział regularnych użytkowników internetu odnotowano w państwach, które od wielu lat są w czołówce tego typu rankingów w UE – w Norwegii i Szwecji (po 98%), Danii i Luksemburgu (po 97%) oraz w Holandii i Wielkiej Brytanii (po 96%). Najmniej procentowo użytkowników internetu odnotowano – w Bułgarii (71%) oraz Grecji i Portugalii (po 76%) (Eurostat Database).

1.4. / *E-government* na świecie

Poziom rozwoju usług elektronicznej administracji na świecie jest zróżnicowany. Ma to związek nie tylko z dostępem do internetu, rozwojem infrastruktury teleinformatycznej, ale także z potencjałem ludzkim – kompetencjami obywateli w zakresie wykorzystania narzędzi elektronicznych w kontaktach z administracją publiczną. Najważniejszym zadaniem, przed jakim stoi *e-government* jest świadczenie usług publicznych drogą elektroniczną, a w tym obszarze znajdziemy zarówno dostarczanie informacji, jak i złożenie deklaracji podatkowej, rejestracja wizyty lekarskiej czy wyrobienie nowego dowodu osobistego. Ich realizacja wymaga nie tylko stworzenia odpowiedniego portalu, za pomocą którego świadczone będą usługi, ale także przygotowania wewnętrznych procedur administracyjnych, a także przebudowy zaplecza wspomagającego podejmowanie decyzji oraz wykonywanie zadań (Grodzka, 2009, s. 59). Warunkiem tego jest wysoka integracja i interoperacyjność, rozumiana jako zdolność współpracy pomiędzy różnymi systemami informatycznymi, z zachowaniem wysokich standardów bezpieczeństwa.

W perspektywie porównawczej interesującym źródłem informacji o *e-government* na świecie są raporty przygotowywane przez organizacje międzynarodowe. Opierają się one na wskaźnikach opracowanych przez te organizacje służących do pomiaru poziomu e-administracji w państwach członkowskich. Poziom cyfryzacji Europy oraz postępów poszczególnych państw członkowskich Unii Europejskiej w zakresie konkurencyjności cyfrowej jest badany przez

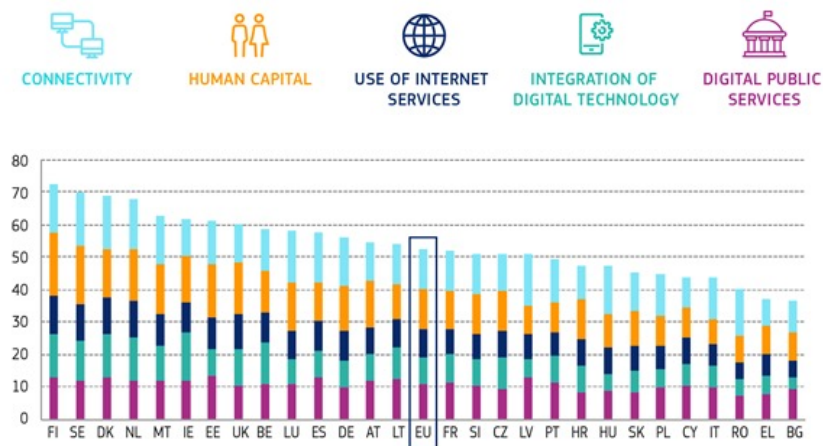
Komisję Europejską i publikowany w raporcie zawierającym wyniki indeksu pt. *The Digital Economy and Society Index* (DESI). Ten indeks gospodarki cyfrowej i społeczeństwa cyfrowego weryfikowany jest corocznie i składa się z pięciu wskaźników obszarowych:

- łączność - rozwój rynku szerokopasmowego w UE;
- kapitał ludzki/umiejętności cyfrowe;
- korzystanie z usług internetowych przez obywateli;
- integracja technologii cyfrowych przez przedsiębiorstwa;
- cyfrowe usługi publiczne (*e-government*).

Warto zaznaczyć, że najnowszy raport DESI 2020 został przygotowany w oparciu o dane z 2019 r. Zawiera więc nadal informacje dotyczące Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej, które pozostawało jeszcze członkiem UE (okres przejściowy wychodzenia ze struktur unijnych zakończył się w 2020 r.), ale nie uwzględnia wyników osiągniętych w czasie pandemii Covid-19. Ma to istotne znaczenie z punktu widzenia procesu cyfryzacji, który uległ znacznemu przyspieszeniu we wszystkich państwach, które zdecydowały o wprowadzeniu *lockdown*'u jako reakcji na zagrożenie zdrowia i życia obywateli w czasie pandemii. Digitalizacja usług publicznych w tym okresie i poziom ich wykorzystania będą widoczne dopiero w kolejnym raporcie.

Z raportu DESI 2020 wynika, że spośród państw członkowskich Unii Europejskiej liderem jest Finlandia, zaś najgorszy wynik uzyskała Bułgaria. Warto jednak zauważyć, że w 2019 r. wszystkie państwa członkowskie UE poprawiły swoją wydajność cyfrową. Finlandia, Szwecja, Dania i Holandia uzyskały najwyższe oceny w DESI 2020 i należą do światowych liderów w dziedzinie digitalizacji. W drugiej grupie państw z najwyższymi wynikami znalazły się: Malta, Irlandia i Estonia. Co szczególnie interesujące, Estonia jest liderem wśród krajów Europy Środkowej i Wschodniej. Pozostałe państwa mają jeszcze przed sobą długą drogę, co jednocześnie powoduje, że średni wynik UE nadal nie jest konkurencyjny na arenie światowej. Wyniki indeksu DESI 2020 zostały przedstawione na wykresie 4.

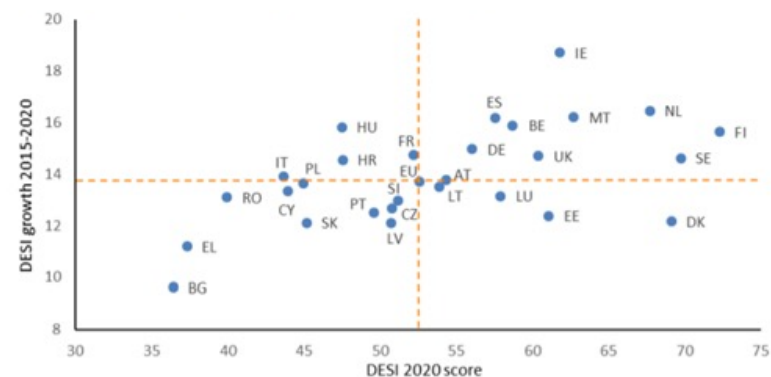
Wykres 4. DESI 2020 dla wszystkich obszarów: łączność, kapitał ludzki, korzystanie z usług internetowych, integracja technologii cyfrowych, e-usługi publiczne

Źródło: DESI, 2020.

Wspomniany wcześniej postęp państw członkowskich w zakresie ogólnego poziomu cyfryzacji gospodarki i społeczeństwa w ciągu ostatnich 5 lat został zaprezentowany na wykresie 5. Wyniki poszczególnych państw zostały ustalone na podstawie progresji indeksów DESI w badanym okresie. Najbardziej znaczący postęp odnotowano w Irlandii, a następnie w Holandii, na Malcie i w Hiszpanii. Wyniki tych państw lokowały się także znacznie powyżej średniej UE w zakresie DESI. Istotną obserwacją dla tych państw jest także fakt odnotowanego postępu w zakresie zarówno polityki, jak i ukierunkowanych inwestycji we wszystkich obszarach mierzonych przez indeks. Finlandia i Szwecja należą do liderów pod względem ogólnych wyników w dziedzinie cyfrowej, ale pod względem postępu w ciągu ostatnich pięciu lat są nieco powyżej średniej, razem z Belgią i Niemcami.

Wykres 5. *Digital Economy and Society Index* – postęp w państwach członkowskich w latach 2015-2020

Źródło: DESI, 2020.

Z punktu widzenia wąskiego rozumienia *e-government* szczególną uwagę warto zwrócić na wyniki odnotowane w obszarze e-usług publicznych. Ten fragment raportu ocenia pięć obszarów efektywnego funkcjonowania usług cyfrowych:

- użytkownicy *e-government* – wskaźnik ten mierzy odsetek użytkowników internetu, którzy kontaktowali się z administracją publiczną poprzez formularze elektroniczne;
- wstępnie wypełnione formularze (*pre-filled forms*) – wynik odzwierciedlający stopień, w jakim dane posiadane przez administrację publiczną są zapisane we wstępnie wypełnionych formularzach prezentowanych użytkownikowi tak, aby ten ostatni nie musiał ponownie wprowadzać ich w dokumentach;
- realizacja usługi *online* - odnosi się do oceny zakresu realizacji usługi publicznej w formie *online* poprzez analizę poszczególnych kroków niezbędnych do przeprowadzenia tej usługi;
- cyfrowe usługi publiczne dla biznesu (w tym wymiar transgraniczny) – wskaźnik ten mierzy stopień, w jakim usługi publiczne oferowane przedsiębiorcom cechują się interoperacyjnością i działają za granicą;
- *Open Data* - wskaźnik ten mierzy poziom uczestnictwa rządów krajowych w procesie udostępniania danych (polityka *Open*

Data, portale elektroniczne, wpływ na otoczenie polityczne, społeczne, środowiskowe i ekologiczne, jakość);

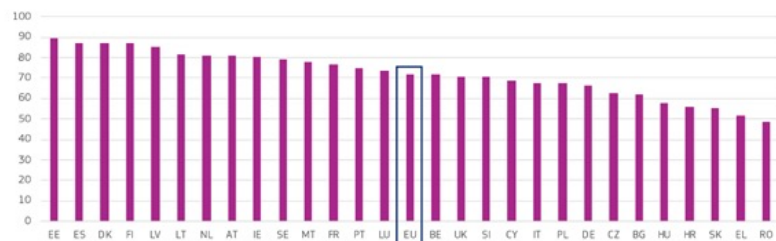
- zorientowanie na użytkownika – mierzone trzema kluczowymi elementami świadczenia usług *online*: dostępnością, użytecznością i dostosowaniem do urządzeń mobilnych;

- czynniki kluczowe – czynniki umożliwiające świadczenie i dostępność usług *online*: identyfikacja elektroniczna (eID); dokumenty elektroniczne; wstępnie wypełnione formularze i poczta elektroniczna;

- mobilność transgraniczna – wskazuje, w jakim stopniu użytkownicy usług publicznych z innego państwa UE mogą korzystać z usług *online* ocenianego państwa.

Jak już wspomniano, w 2019 r. wzrosła zarówno jakość, jak i wykorzystanie cyfrowych usług publicznych. Z deklaracji instytucji administracji publicznej wynika, że już 67 % osób korzysta z internetu, co oznacza wzrost o 10 p.p. w porównaniu do 2014 r. Najwyższe wyniki w tym obszarze odnotowano w Estonii, Hiszpanii, Danii, Finlandii i na Łotwie, z których wszystkie państwa uzyskały wynik powyżej 85. Najniższe zaś w Rumunii, Grecji, Chorwacji, Słowacji i na Węgrzech, które mają mniej niż 60 punktów, co lokuje je znacznie poniżej średniej UE wynoszącej 72,2. Zdecydowanym liderem w zakresie e-usług publicznych w Unii Europejskiej jest Estonia, przez wielu stawiana jako wzór cyfrowego państwa i społeczeństwa. Warto zauważyć, że wynik Estonii jest niemal dwukrotnie wyższy niż ostatniego państwa w rankingu – Rumunii. Wyniki indeksu DESI 2020 w obszarze cyfrowych usług publicznych zostały przedstawione na wykresie 6.

Wykres 6. DESI 2020 w obszarze cyfrowych usług publicznych

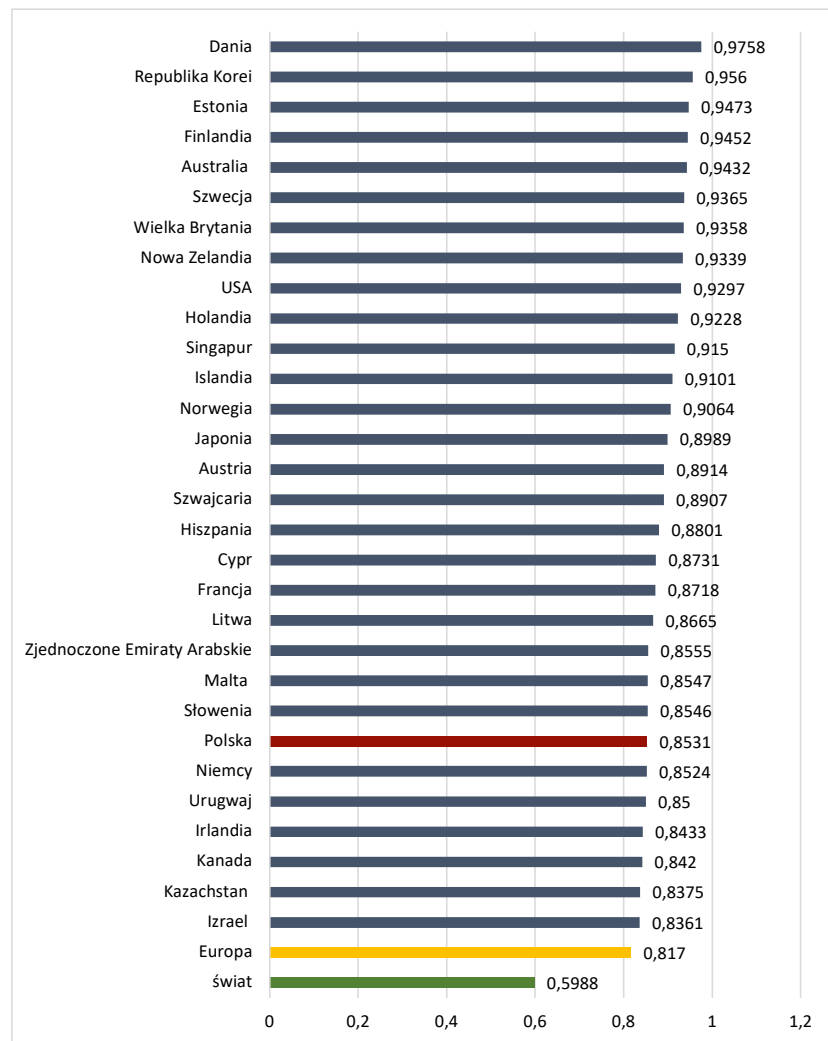

Źródło: DESI-DPS, 2020.

Innym zestawieniem, uwzględniającym szerszy kontekst geograficzny, jest raport *United Nations Public Administration Country Studies* (UPACS). Raport ten opiera się na *The E-Government Development Index* (EGDI) i przedstawia stan rozwoju elektronicznej administracji w państwach członkowskich ONZ mierzony w skali 0-1. Matematycznie wskaźnik jest średnią ważoną z trzech najistotniejszych dla systemów *e-government* wskaźników prostych: zakresu i jakości usług *online* (OSI, *Online Service Index*), rozwoju infrastruktury telekomunikacyjnej (TII, *Telecommunication Infrastructure Index*) oraz kapitału ludzkiego (HCI, *Human Capital Index*). Każdy z tych wskaźników wyznacza się na podstawie oceny komponentów tematycznie związanych z tymi wskaźnikami. W praktyce oznacza to, że poza na przykład oceną stron internetowych, indeks uwzględnia ich dostępność, wynikającą z poziomu infrastruktury i edukacji, co ma wykazać, w jaki sposób państwo stosuje ICT do promowania dostępności i inkluzywności swoich obywateli. Warto przy tym zaznaczyć, że celem EGDI nie jest uchwycenie rozwoju e-administracji w sensie absolutnym, ma on raczej przedstawiać ocenę wyników poszczególnych państw względem siebie.

Raport EGDI został po raz pierwszy opublikowany w 2001 r., a od 2008 r. ukazuje się cyklicznie co dwa lata. Najnowszy raport EGDI 2020 uwzględnia już częściowo efekty pandemii Covid-19, która z jednej strony wzmocniła rolę e-administracji, zarówno w zakresie e-usług publicznych, jak i innowacyjnych narzędzi zarządzania kryzysowego. Jednocześnie wskazała na wyzwania i różne formy wykluczenia cyfrowego, zwłaszcza wśród najuboższych i najsłabszych państw i grup społecznych. W grupie państw członkowskich ONZ liderami pod względem *e-government* są kraje skandynawskie (Dania 0.9758; Finlandia 0.9452, Szwecja 0.9365), Estonia (0.9473) i Korea Południowa (0.9560). Szczegółowe dane zostały zaprezentowane na wykresie 7.

Wykres 7. E-Government Development Index w państwach członkowskich ONZ (EDGI 2020)

Źródło: EGD, 2020.

Kraje skandynawskie charakteryzuje otwartość na nowe technologie. Wiele rozwiązań cyfrowych przekształconych jest tak, aby były dostępne dla wszystkich mieszkańców i przedsiębiorców. Dania, która w EGDI 2020 zajęła pierwsze miejsce, w latach 2011–2015 wprowadziła plan rozwoju sektora *e-government* na terenie całego państwa. Zakładała w nim m.in. zmianę druków i formularzy papierowych w urzędach na cyfrowe, wprowadzenie technologii dobrobytu (*welfare technology*) w celu modernizacji i optymalizacji usług publicznych, takich jak szkolnictwo, służba zdrowia czy opieka socjalna, a organy rządowe zostały zobligowane do korzystania z najnowszych technologii zarówno w swojej działalności, jak i komunikacji wewnętrznej i zewnętrznej (Baran, Flankowski, 2014, s.13).

Podobnie wysoka pozycja w rankingu Korei Południowej to efekt przyjętej przez to państwo strategii, której początki sięgają lat sześćdziesiątych XX wieku. Projekt systemu informacyjnego rozpoczął się od wykorzystania komputerów do automatyzacji prac biurowych w Radzie Planowania Gospodarczego. Następnie w latach osiemdziesiątych XX wieku podjęto decyzję o budowie *National Backbone Computer Network* (krajowego kręgosłupa sieci komputerowej), składającego się z pięciu sieci krajowych: administracja, finanse, edukacja i badania, obrona i bezpieczeństwo), a także przyjęto ustawę o ochronie programu komputerowego. Wydaje się jednak, że największe przyspieszenie w tej materii nastąpiło w efekcie realizacji programu *Ten Million People Internet Education* (w latach 2000-2002), którego celem było wyedukowanie obywateli Korei Południowej w zakresie korzystania z internetu (ITIF, 2008). Dzięki specjalnym szkoleniom oraz sieci centrów informacji skierowanych do wszystkich mieszkańców, bez względu na wiek, udało się zbudować znaczący potencjał ludzki, który w istotny sposób uzupełnił posiadane już wysoce zaawansowane zaplecze technologiczne.

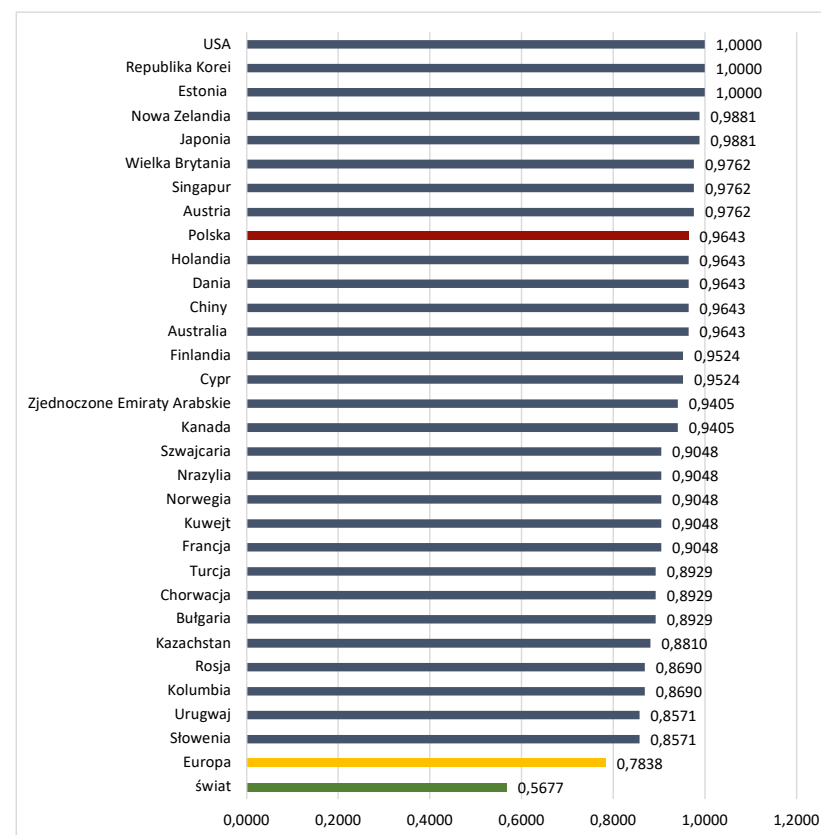
Podsumowując, należy zwrócić uwagę na średnią wartość wskaźnika dla wszystkich państw członkowskich ONZ w indek-

się EGDI z 2020 r., który wynosi 0,5988, przy czym średnia wartość wskaźnika dla państw europejskich wynosi 0,817. Stwierdzić zatem można, że rozwój *e-government* na Starym Kontynencie znacząco przewyższa średnią światową. Odnosząc się do wartości EGDI 2020 dla Polski – wynik 0,8531 uznać można za relatywnie wysoki (wyższy od średniej światowej i europejskiej), o czym świadczy 24. pozycja Polski w rankingu *E-Government Development Index* (wyżej w rankingu jest łącznie 16 państw europejskich – 14 z Europy Zachodniej oraz 2 z Europy Środkowej i Wschodniej – Estonia i Słowenia).

W kontekście analizowanej w niniejszej publikacji tematyki, warto jeszcze zwrócić uwagę na indeks *E-Participation Index* (EPI), który jest wskaźnikiem uzupełniającym do EGDI. Rozszerza on wymiar badania, koncentrując się na korzystaniu z usług *online* w celu ułatwienia dostarczania informacji przez rządy obywatelom („e-wymiana informacji”), interakcji z interesariuszami („e-konsultacje”) oraz zaangażowaniu w podejmowanie decyzji („e-decyzyjność”). Co warto podkreślić, indeks EPI uwzględnia dokładnie te same wskaźniki elektronicznej partycypacji obywatelskiej, na które wskazuje OECD (*Citizens as Partners*, 2001): informację, konsultację i aktywną partycypację. Najnowszy indeks e-partycypacji (EPI, 2020) na 1 miejscu rankingu z maksymalnym wynikiem (1,0) ułokował trzy państwa: Estonię, Koreę Południową i USA. Szczegółowe dane zostały zaprezentowane na wykresie 8.

Korzystając z EPI można oceniać efektywność usług *online*, które są czynnikiem pobudzającym interakcje i wymianę informacji między rządem a obywatelami, a także wzmacniającym zaangażowanie obywateli w życie polityczne oraz procesy podejmowania decyzji. Wartości indeksu wskazują na stopień inkluzywności działań rządowych, co odzwierciedla się w zaangażowaniu obywateli w przestrzeni publicznej.

Wykres 8. *E-Participation Index* w państwach członkowskich ONZ (EPI 2020)

Źródło: EPI, 2020.

Z analizy wspomnianych tu raportów, jak i z przeglądu opracowań na temat partycypacji elektronicznej na świecie wynika, że jednym z liderów w tym obszarze jest Estonia. Jak dowiadujemy się z portalu *e-estonia.com*, 99% usług publicznych w Estonii świadczonych jest drogą elektroniczną, ponad 2,6 tys. usług może być świadczonych poprzez X-road, a 70% Estończyków regularnie używa elektronicznego dowodu osobistego (w posiadaniu tego doku-

mentu jest 99% rezydentów kraju). Co szczególnie istotne, w ostatnich wyborach do Parlamentu Europejskiego w 2019 r. aż 46,7% uprawnionych wybrało głosowanie internetowe (jest to pierwsze państwo na świecie, w którym *i-voting* dostępny jest w wyborach powszechnych). Rozwój technologii informacyjnej w Estonii zapoczątkowano już w 1991 r., po odzyskaniu niepodległości, dostrzegając w nim możliwości ograniczenia kosztów zarządzania państwem oraz stworzenia miejsc pracy dla mieszkańców. Transformacja w kierunku e-administracji rozpoczęła od programów cyfryzacji szkół, poprzez elektroniczny dowód osobisty aż do głosowania przez internet w wyborach. Od 2000 r. prawo obywatela do dostępu do internetu jest zagwarantowane konstytucyjnie. A ostateczny kształt obecnej e-administracji w państwie jest wynikiem nie tylko decyzji rządowych, ale też konsultacji społecznych. W 2001 r. bowiem, poprzez stronę *www Täna Otsustan Mina* - „Dziś zdecyduj”, Estończycy mogli przedstawiać swoje pomysły i uwagi dotyczące projektów lub poprawek ustaw (Małek, Kudaj, 2017, ss. 237-238). W ciągu ostatnich lat Estonia stworzyła system e-państwa, który aktualnie stawiany jest innym państwom Europy i świata za wzór.

1.5. / E-government w Polsce

Początki *e-government* w Polsce związane są z dokumentem przedstawionym przez Komisję Europejską w 1994 r. a zatytułowanym „Europa i społeczeństwo globalnej informacji. Zalecenia dla Rady Europejskiej” (*Europe and the Global Information Society: recommendations to the European Council*) - zwanego, od nazwiska propagującego go członka Komisji Europejskiej, Raportem Bangemanna. Jednak pierwsze kroki w tym zakresie podjęte zostały w Polsce dopiero sześć lat później, gdy Rada Ministrów przyjęła stanowisko wobec uchwały Sejmu RP z 14 lipca 2000 r. w sprawie budowania podstaw społeczeństwa informacyjnego wraz z programem „Cele i kierunki rozwoju społeczeństwa informacyjnego” (RM, 2000). W dokumencie

podkreślono przede wszystkim znaczenie transformacji społeczeństwa przemysłowego w społeczeństwo informacyjne. Podobne zagadnienia poruszane były w kolejnych dokumentach strategicznych przyjmowanych przez Radę Ministrów, m.in. w:

- „Polska 2025. Długookresowa strategia trwałego i zrównoważonego rozwoju” (RM, 2000a);

- „ePolska. Plan działania na rzecz rozwoju społeczeństwa informacyjnego na lata 2001-2006”;

- „Plan działań na rzecz rozwoju elektronicznej administracji na lata 2005-2006”;

- „Proponowane kierunki rozwoju społeczeństwa informacyjnego w Polsce do 2020 roku” (Kozłowska, Osowski, 2010, s. 9).

Do 2020 r. najważniejszymi dokumentami strategicznymi były także:

- Średniookresowa Strategia Rozwoju Kraju wraz z Krajowym Programem Reform na rzecz realizacji strategii „Europa 2020” - przyjęta przez Radę Ministrów 26.04.2011 r.;

- Dziewięć strategii zintegrowanych: Strategia innowacyjności i efektywności gospodarki; Strategia rozwoju kapitału ludzkiego; Strategia rozwoju transportu do 2020 roku; Bezpieczeństwo energetyczne i środowisko; Sprawne państwo; Strategia rozwoju kapitału społecznego; Krajowa strategia rozwoju regionalnego 2010-2020. Regiony, miasta, obszary wiejskie; Strategia rozwoju systemu bezpieczeństwa narodowego RP; Strategia zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa.

Krajowy Program Reform (RM, 2017) koncentrował się na zadaniach, mających na celu odrobienie zaległości rozwojowych oraz budowę nowych przewag konkurencyjnych. Odrabianie zaległości rozwojowych to przede wszystkim skracanie dystansu infrastrukturalnego w transporcie, energetyce, telekomunikacji, infrastrukturze społecznej oraz podniesienie jakości stanowionego prawa i usług świadczonych przez administrację publiczną. Budowanie nowych przewag konkurencyjnych to poprawa zdolności innowacyjnych przedsiębiorstw oraz społeczeństwa. Rozwój nowych technologii i powszechny dostęp do internetu mają zwiększyć poziom innowacyjności polskiej gospodarki i umożliwić jej dynamiczny rozwój.

1.5.1 Podstawy prawne elektronicznej administracji w Polsce

Podstawę prawną rozwoju e-administracji w Polsce stanowi prawodawstwo zarówno europejskie, jak i krajowe. Przystąpienie Polski do UE w 2004 r. spowodowało konieczność dostosowania prawa polskiego do wymogów europejskich. W dziedzinie elektronicznej administracji działania tego typu należą do rzadkości. Wynika to przede wszystkim z podziału kompetencji zapisanych w Traktacie o Funkcjonowaniu Unii Europejskiej – TFUE (Dz.U. UE 2010 C 83). Zgodnie z art. 6 tegoż Traktatu działania unijne dotyczące krajowych rozwiązań e-administracji mają głównie charakter uzupełniający i wspierający.

Wśród aktów oddziałujących bezpośrednio na polski dorobek prawny w zakresie elektronicznej administracji wymienić należy Dyrektywę 2003/98/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 17 listopada 2003 r. w sprawie ponownego wykorzystania informacji sektora publicznego. Regulowała ona kwestie związane z dostępem do informacji publicznej oraz zagadnień wielokrotnego wykorzystania informacji zgromadzonych przez sektor publiczny.

Ważnymi dokumentami unijnymi, mającymi wpływ na rozwój elektronicznej administracji w Polsce są dwie decyzje Parlamentu Europejskiego i Rady:

1. Decyzja 1719/1999/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 12 lipca 1999 r. w sprawie szeregu wytycznych, w tym identyfikacji projektów będących przedmiotem wspólnego zainteresowania, dotyczących transeuropejskich sieci elektronicznej wymiany danych między administracjami (*Interchange of Data between Administrations, IDA*);
2. Decyzja 2004/387/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 21 kwietnia 2004 r. w sprawie interoperatywnego świadczenia ogólnoeuropejskich usług *e-government* dla administracji publicznej, przedsiębiorstw i obywateli (IDABC).

Decyzje te są efektem unijnej polityki przyjętej w zakresie rozwoju społeczeństwa informacyjnego i e-administracji i rozwiniętej w dokumentach programowych pod nazwą eEuropa.

W Polsce podstawą do tworzenia e-administracji była uchwała Sejmu RP z dnia 14 lipca 2000 r. w sprawie budowania społeczeństwa informacyjnego. W uchwale tej stwierdzono m.in., iż obowiązujący system prawny nie stwarzał dostatecznych warunków, by w pełni wykorzystać możliwości rozwoju społeczeństwa informacyjnego. Sejm wezwał rząd do przygotowania strategii rozwoju społeczeństwa informacyjnego oraz dokonania zmian w strukturze administracji rządowej. Przejawem tych prac było uchwalenie przez Sejm RP następujących ustaw będących fundamentem e-administracji:

1. Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. o ochronie baz danych (Dz.U. nr 128, poz. 1402);
2. Ustawa z dnia 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej (DZ.U. nr 112, poz. 1198 ze zm.);
3. Ustawa z dnia 18 września 2001 r. o podpisie elektronicznym (Dz.U. nr 130, poz. 1450);
4. Ustawa z dnia 18 lipca 2002 r. o świadczeniu usług drogą elektroniczną (Dz.U. nr 144, poz. 1204);
5. Ustawa z dnia 12 września 2002 r. o elektronicznych instrumentach płatniczych (Dz.U. nr 169, poz. 1385);
6. Ustawa z dnia 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne (Dz.U. nr 64, poz. 565 ze zm.).

Pozostałe akty prawne dotyczące powyższej problematyki wydawane były głównie w formie rozporządzeń, które miały doprecyzować analizowane zagadnienie.

Pierwszymi aktami prawnymi, w których znalazły się przepisy wprowadzające elektroniczną administrację do porządku prawnego w Polsce były dwie ustawy:

1. Ustawa z dnia 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej (DZ.U. nr 112, poz. 1198 ze zm.);

2. Ustawa z dnia 18 września 2001 r. o podpisie elektronicznym (Dz.U. nr 130, poz.1450).

Stanowiły one podstawę do wypracowania narzędzi informacji elektronicznej. Pierwsza z nich nałożyła obowiązek udostępniania informacji publicznych zgodnie z art.1. Na mocy art. 8 tejże ustawy powstał Biuletyn Informacji Publicznej (BIP)³. Istotnym rezultatem obowiązywania niniejszej ustawy (znowelizowanej w 2010 r.) było utworzenie centralnego repozytorium zasobów informacyjnych, w którym swoje zasoby deponują organy administracji rządowej, fundusze celowe, ZUS, KRUS, NFZ, państwowe instytuty badawcze oraz państwowe osoby prawne utworzone w celu wykonywania zadań publicznych – z wyjątkiem uczelni wyższych, Polskiej Akademii Nauk oraz jednostek naukowych. Do marca 2020 r. do ustawy o dostępie do informacji publicznej wydanych zostało dziewięć aktów wykonawczych w postaci rozporządzeń, z których cztery zostały uchylone a pięć obowiązuje (Dz.U.2020 poz. 646; Dz.U.2018 poz. 1790; Dz.U.2017 poz. 492; Dz.U.2014 poz. 361; Dz.U.2007 poz. 68).

Analizując podstawy prawne elektronicznej administracji w Polsce należy również podkreślić znaczenie ustawy z dnia 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne (Dz.U. nr 64, poz. 565 ze zm.). Ustawa ta dotyczy wykonywania zadań w zakresie informatyzacji administracji publicznej. Zgodnie z art. 1 tejże ustawy obejmuje ona m.in.: projekty informatyczne o publicznym zastosowaniu, wymagania dla systemów teleinformatycznych niezbędnych do realizacji zadań publicznych oraz dla rejestrów publicznych i wymiany informacji w postaci elektronicznej z podmiotami publicznymi, dostosowania rejestrów publicznych i wymiany informacji w po-

³ Biuletyn Informacji Publicznej (BIP) został stworzony w celu powszechnego udostępniania informacji publicznej w postaci elektronicznej. Biuletyn ten składa się z witryn WWW, na których władze publiczne oraz inne podmioty wykonujące zadania publiczne udostępniają informacje publiczne wymagane przez polskie prawo (<https://www.bip.gov.pl/>).

staci elektronicznej, kontroli projektów informatycznych (Spor, Matysz, Wojsyk, 2015), w tym funkcjonowania elektronicznej platformy usług administracji publicznej (ePUAP)⁴ czy funkcjonowania centralnego repozytorium wzorów pism w postaci dokumentów elektronicznych.

Ustawa z dnia 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne (Dz.U. nr 64, poz. 565 ze zm.) porusza szeroki zakres spraw, mimo to dotychczas wydano 40 aktów wykonawczych, z czego 20 ma status uchylony, a 1 wygasł⁵. Wśród obowiązujących szczególnie ważne są: Rozporządzenie Ministra Cyfryzacji z dnia 29 czerwca 2020 r. w sprawie profilu zaufanego i podpisu zaufanego, Rozporządzenie Ministra Cyfryzacji z dnia 10 marca 2020 r. w sprawie szczegółowych warunków organizacyjnych i technicznych, które powinien spełniać system teleinformatyczny służący do uwierzytelniania użytkowników oraz Rozporządzenie Ministra Cyfryzacji z dnia 10 września 2018 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie zakresu i warunków korzystania z elektronicznej platformy usług administracji publicznej. Regulują one m.in. kwestie związane z zakładaniem konta na ePUAP, sposobów wprowadzania usług na tę platformę, czy rozwiązań i usług w ramach platformy.

Podsumowując, stwierdzić należy, iż podstawy prawne elektronicznej administracji w Polsce są coraz bardziej usystematyzo-

⁴ ePUAP to skrót nazwy Elektroniczna Platforma Usług Administracji Publicznej. To miejsce, gdzie usługi są udostępniane. Dzięki ePUAP załatwisz wiele spraw w różnych urzędach bez wychodzenia z domu – przez internet, w wybranym przez siebie czasie i w dowolnym miejscu. Nie ograniczają cię godziny pracy urzędów – sam decydujesz, kiedy złożysz wniosek. Wniosku nie musisz podpisywać ręcznie – do podpisu elektronicznych dokumentów służy bezpłatny profil zaufany (<https://www.gov.pl/web/gov/zalawiaj-sprawy-urzedowe-przez-internet-na-epuap>).

⁵ Obowiązują następujące akty prawne: M.P. 2018 poz. 847; Dz.U. 2020 poz. 1194; Dz.U. 2020 poz. 399; Dz.U. 2016 poz. 1626; Dz.U. 2019 poz. 2467; Dz.U. 2018 poz. 1750; Dz.U. 2016 poz. 1744; Dz.U. 2016 poz. 1634; Dz.U. 2016 poz. 1625; Dz.U. 2014 poz. 1671; Dz.U. 2014 poz. 819; Dz.U. 2014 poz. 780; Dz.U. 2014 poz. 590; Dz.U. 2012 poz. 526; Dz.U. 2011 poz.1216; Dz.U. 2010 poz. 1195; Dz.U. 2010 poz. 757; Dz.U. 2005 poz. 1836; Dz.U. 2005 poz. 16920.

wane. Kwestie, które można uznać za uregulowane dotyczą przede wszystkim: elektronicznej platformy usług administracji publicznej (ePUAP) oraz podpisu elektronicznego. Warto także docenić zagadnienia związane z udostępnianiem informacji publicznej (BIP) oraz utworzenie centralnego repozytorium zasobów informacyjnych w celu ich sprawnego udostępniania i wykorzystania.

1.5.2 Narzędzia e-government

Budowa społeczeństwa informacyjnego w Europie wymaga odpowiedniej infrastruktury w postaci sieci teleinformatycznych, usług świadczonych drogą elektroniczną oraz umiejętności niezbędnych do ich realizacji. Fundament rozwoju e-administracji w państwach Unii Europejskiej stanowią m.in. następujące programy:

1. **IDA** (*Interchange of Data between Administrations Programmes*), czyli Program wymiany danych między urzędami administracji – zbiór tzw. projektów wspólnego zainteresowania (*Project of Common Interest – PCI*) i środków horyzontalnych (*Horizontal Measures – HM*), realizowany w latach 2000–2004;
2. **IDABC** (*Interoperable Delivery of European eGovernment Services to public Administrations, Business and Citizens*), czyli Program interoperatywnego świadczenia ogólnoeuropejskich usług eGovernment dla administracji publicznej, przedsiębiorstw i obywateli, realizowany w latach 2005–2009;
3. **ISA** (*Interoperability Solutions for European Public Administrations*), czyli program Rozwiązania interoperacyjne dla europejskich administracji publicznych, realizowany w latach 2010–2015.
4. *eGovernment Action Plan* - w styczniu 2016 r. Komisja Europejska realizując inicjatywy zapowiedziane w strategii Jednolitego Rynku Cyfrowego w UE, ogłosiła konsultacje w sprawie *eGovernment Action Plan 2016-2020*.

Pan miał zapewnić obywatelom UE pełne korzystanie z e-usług publicznych. Wśród celów szczegółowych Planu warto zwrócić uwagę na: utworzenie jednolitego portalu cyfrowego umożliwiającego użytkownikom uzyskiwanie informacji, pomocy i usług w zakresie rozwiązywania problemów potrzebnych do skutecznego działania transgranicznego; połączenie wszystkich rejestrów przedsiębiorstw i rejestrów upadłości z portalem e-Sprawiedliwość, który miał się stać punktem kompleksowej obsługi w tym zakresie; pomoc państwom członkowskim UE w opracowaniu transgranicznych usług e-zdrowia (takich jak e-recepty); przyspieszenie przejścia na e-zamówienia i wdrożenie zasady jednorazowości w zamówieniach publicznych.

Polska – podobnie jak inne kraje członkowskie UE – wspiera się programami wprowadzanymi i realizowanymi przez Unię, umożliwiając swoim obywatelom zarówno pozyskiwanie informacji, jak i realizację usług publicznych przez internet, bez konieczności udawania się do urzędów. W zakresie narzędzi e-government, Polacy mogą korzystać z kilkuset e-usług publicznych zlokalizowanych na różnych platformach i portalach rządowych. Wymienić tu należy m.in.: Elektroniczną Platformę Usług Administracji Publicznej (ePUAP), Platformę Usług Elektronicznych Zakładu Ubezpieczeń Społecznych (PUE ZUS), portal obywatel.gov.pl, portal biznes.gov.pl i inne. W dalszej części rozdziału przedstawione będą po krótku najważniejsze platformy świadczenia e-usług publicznych:

1. **Elektroniczna Platforma Usług Administracji Publicznej (ePUAP, www.epuap.gov.pl)** – system teleinformatyczny służący instytucjom publicznym do świadczenia usług przez internet. Przygotowanie platformy miało doprowadzić do integracji polskiej administracji publicznej, co nie od razu zostało zrealizowane. Zakres i warunki korzystania z ePUAP, uregulowane zostały w rozporządzeniu Ministra Cyfryzacji z dnia 5 października 2016 r. w sprawie zakresu i warunków korzystania z elektro-

nicznej platformy usług administracji publicznej (Dz.U. z 2017 poz. 1626). Funkcjonowanie ePUAP, zgodnie z ustawą z dnia 17 lutego 2005 r. o informatyzacji podmiotów realizujących zadania publiczne (Dz.U. z 2017 r. poz. 570 z późn. zm.) zapewnia minister właściwy do spraw informatyzacji. Celem systemu jest stworzenie wspólnej płaszczyzny, która pozwoli organom administracji publicznej oraz użytkownikom tej administracji, korzystać z elektronicznych kanałów dostępu. ePUAP jest zatem swoistym spoiwem organów administracji publicznej i użytkownikiem usług publicznych. Można stwierdzić, że dzięki ePUAP zbudowano fundament nowoczesnej administracji, przestrzeń umożliwiającą wymianę i pozyskiwanie informacji, a także miejsce świadczenia usług publicznych, ułatwiające załatwianie rozmaitych spraw w urzędach bez konieczności dostarczania i uzyskiwania dokumentów w postaci papierowej.

Wśród korzyści dla obywateli z zastosowania ePUAP autorzy projektu wskazali:

- „możliwość korzystania z usług urzędu w dogodny dla obywatela sposób drogą elektroniczną;
- potwierdzenie tożsamości obywatela za pomocą podpisu elektronicznego, dzięki uwierzytelnieniu i autoryzacji obywatela bez konieczności osobistego kontaktu z urzędnikiem;
- skrócenie czasu poświęconego na załatwienie spraw urzędowych;
- ograniczenie liczby dodatkowych dokumentów koniecznych przy realizacji sprawy urzędowej (zaświadczenia, odpisy) dzięki przekazywaniu określonych danych z rejestrów państwowych bezpośrednio pomiędzy zainteresowanymi urzędami” (Kasprzyk, 2011, s. 345).

Platforma www.epuap.gov.pl stanowi rozwiązanie umożliwiające wygodną i szybką komunikację obywatela z administracją. Dzięki niej wysłanie e-wniosku możliwe jest 24 godziny na dobę, a sprawę wymagającą wizyty w kilku urzędach, można zrealizować w jednym miejscu, w dogodnym

dla siebie czasie. Założeniem i istotą funkcjonowania platformy ePUAP jest udostępnienie obywatelom jednego miejsca w internecie, dzięki któremu możliwe jest załatwianie spraw administracyjnych. Wymaga to założenia konta użytkownika w systemie. W celu podpisania wniosku z kolei należy zaopatrzyć się w podpis elektroniczny lub wykorzystać darmowy mechanizm autoryzacji – Profil zaufany. Zakres jego zastosowania zaprezentowano na schemacie 5. Profil zaufany (PZ) to zbiór danych o każdym obywatelu. Jeden profil zaufany jest przypisany do konkretnego, niepowtarzalnego numeru PESEL. Profil zaufany jest ważny 3 lata.

Schemat 5. Wykorzystanie profilu zaufanego w systemach e-administracji

Źródło: *Profil zaufany*, http://umsiedlce.home.pl/index.php?option=16&action=news_show&news_id=2943 (data dostępu: 12.12.2020).

- 2. Platforma Usług Elektronicznych Zakładu Ubezpieczeń Społecznych (PUE ZUS)** – jest systemem, ułatwiającym dostęp do usług, które świadczone są przez Zakład Ubezpieczeń Społecznych za pośrednictwem internetu. Z PUE ZUS mogą skorzystać osoby, które ukończyły 13 rok życia, założyły swoje konto na PUE i potwierdziły swoją tożsamość. System umożliwia dostęp do danych zgromadzonych w ZUS, a za jego pośrednictwem obywatele mogą przekazać dokumenty ubezpieczeniowe, złożyć wnioski czy umówić się na wizytę w ZUS. Osoby ubezpieczone mają wgląd w swoje dane zapisane na indywidualnym koncie w ZUS, mogą także zaczerpnąć informacji o stanie swego konta, a także o wystawionych zwolnieniach lekarskich. W przypadku gdy z platformy korzysta osoba, która jest płatnikiem składek, to za pomocą aplikacji ePłatnik może m.in. zgłosić pracownika do ubezpieczeń, wypełnić i przekazać dokumenty rozliczeniowe, złożyć wniosek o wydanie zaświadczenia o niezaleganiu i odebrać go na PUE, przeglądać i pobierać zwolnienia lekarskie (e-ZLA), itp. (ZUS, 2016).
- 3. obywatel.gov.pl** – to portal, który jest źródłem informacji o usługach, jakie państwo świadczy w stosunku do obywatela. Podstawę prawną stanowią dwie uchwały: Uchwała nr 76/2015 Rady Ministrów z dnia 26 maja 2015 r. w sprawie przygotowania i wdrożenia inicjatywy „Obywatel” oraz 2. Uchwała nr 26/2016 Rady Ministrów z dnia 22 marca 2016 r. zmieniająca uchwałę w sprawie przygotowania i wdrożenia inicjatywy „Obywatel”. Serwis ten umożliwia załatwianie niektórych spraw za pośrednictwem internetu – bez potrzeby udawania się do urzędu. Dostępny jest nie tylko dla obywateli polskich, ale również dla cudzoziemców znających język polski. W serwisie obywatel.gov.pl oferowane są najpopularniejsze usługi, które świadczy administracja publiczna. Zgodnie z informacją podaną na portalu, wśród nieco ponad 185 usług, 51 oferowanych jest *online*. Portal zawiera także informacje o trybie załatwienia sprawy między obywatelem a administracją publiczną w sposób tradycyjny lub elektroniczny. Platforma jest cały czas

rozwijana, dodawane są na bieżąco kolejne usługi mające ułatwić relacje na styku obywatel-urząd. Za realizację wszystkich usług przedstawionych na platformie odpowiadają ich właściciele – poszczególne resorty, natomiast za utrzymanie i rozwój serwisu odpowiada Minister Cyfryzacji. Wśród najpopularniejszych usług *online* w serwisie obywatel.gov.pl znajdują się następujące: wydawanie dowodu osobistego, sprawdzanie czy dowód jest gotowy do odbioru, korzystanie z programu Rodzina 500+, sprawdzenie punktów karnych, sprawdzenie historii pojazdu, czy uzyskiwanie Europejskiej Karty Ubezpieczenia Zdrowotnego (EKUZ). Wszystkie dostępne na portalu usługi, podzielone są na kategorie według potrzeb użytkownika.

- 4. biznes.gov.pl** – to serwis, którego głównymi odbiorcami są obecni i przyszli przedsiębiorcy, pełnomocnicy przedsiębiorców oraz urzędnicy korzystający z systemu Centralnej Ewidencji Działalności Gospodarczej (CEIDG)⁶. Ideą portalu jest pomoc w realizacji spraw związanych z założeniem i prowadzeniem działalności gospodarczej, w tym uproszczenie wszelkich formalności niezbędnych do prowadzenia firmy. Platforma ta umożliwia użytkownikom elektroniczne składanie wniosków do instytucji państwowych. Zawiera wiele przydatnych usług i funkcji zarówno dla przedsiębiorców, jak i dla administracji. W ramach Centrum Pomocy Przedsiębiorcy, konsultanci za pośrednictwem telefonów, *livechat*, przez wirtualnego urzędnika lub formularz kontaktowy udzielają odpowiedzi na zadawane przez przedsiębiorców pytania. Docelowo projekt zakłada konsolidację serwisów Biznes.gov.pl i CEIDG a także wyszukiwarki KRS. Związane to jest z ujednoczeniem technologii, uproszczeniem architektury systemów oraz obniżeniem kosztów utrzymania i promocji usług *online* (biznes.gov.pl).

⁶ CEIDG jest elektronicznym rejestrem przedsiębiorców, którzy działają w Polsce. Portal CEIDG bardzo ułatwia prowadzenie firmy. Dzięki niemu możesz założyć firmę, zmieniać dane we wpisie, a także zawiesić, wznowić lub zamknąć działalność gospodarczą, <https://www.gov.pl/web/gov/centralna-ewidencja-dzialalnosci-gospodarczej>—portal-informacyjny (data dostępu 28.12.2020).

Obecnie trwają prace nad Portalem Rzeczypospolitej Polskiej (Portal RP) – gov.pl, który docelowo będzie stanowił bramę do wszystkich informacji i e-usług publicznych. Zintegruje witryny internetowe ministerstw, urzędów centralnych i urzędów wojewódzkich oraz ułatwi dostęp do usług cyfrowych, które państwo oferuje obywatelom. Obecnie w Polsce spory bowiem problem stanowi duża różnorodność stron www prowadzonych przez podmioty zobowiązane, a także powielanie informacji o e-usługach publicznych na różnych portalach. Wyzwaniem jest więc stworzenie przestrzeni, w której cały zakres *e-government* będzie zawarty pod jednym adresem www. Jest to zgodne zarówno z zaleceniami UE, jak i praktykowane przez liderów *e-government* na świecie (np. Estonia: e-estonia.com).

1.5.3 Stan e-administracji w Polsce

Na rozwój e-administracji w Polsce w ostatnich latach miał wpływ zarówno większy dostęp do infrastruktury internetowej, rosnące kompetencje cyfrowe społeczeństwa, a także rozwijające się i stale zwiększające liczbę dostępne usługi publiczne *online*. Najnowszy raport GUS (2020) na temat społeczeństwa informacyjnego w Polsce w 2020 r. dowodzi, iż w ostatnich latach zwiększyła się liczba osób, które korzystają z możliwości wyszukiwania informacji, pobierania formularzy i odsyłania wypełnionych dokumentów do urzędów. Jak wynika z danych GUS prawie 42% osób w wieku 16-74 lata w Polsce kontaktuje się z administracją publiczną za pośrednictwem strony internetowej. W 2020 r. odsetek osób wyszukujących informacje na stronach administracji publicznej wzrósł o 2,3 p.p., a wysyłających wypełnione formularze – o 2,1 p.p. w stosunku do roku poprzedniego. Dane zawarte w tabeli 7 świadczą o wzroście udziału e-klientów administracji publicznej w każdym kolejnym roku bez względu na rodzaj aktywności.

Tabela 7. Osoby korzystające z usług administracji publicznej przez internet w ciągu ostatniego roku

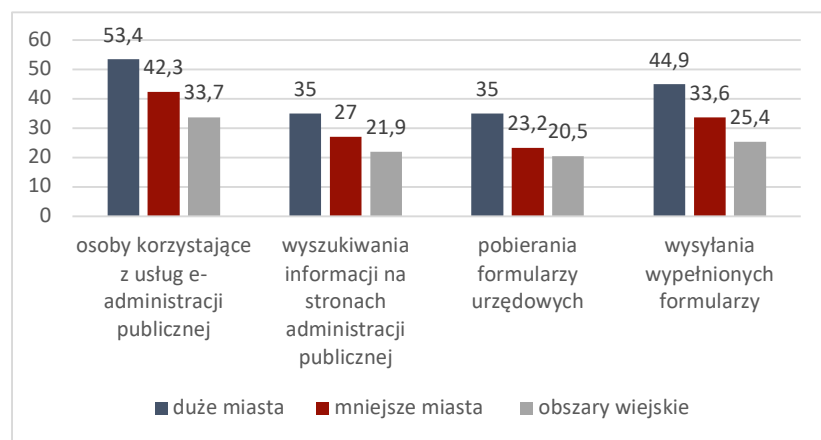
	2016	2017	2018	2019	2020
	w % ogółu osób				
osoby korzystające z usług e-administracji publicznej	30,2	30,8	35,5	40,4	41,9
w celu:					
wyszukiwania informacji na stronach administracji publicznej	22,8	20,6	24,4	24,9	27,2
pobierania formularzy urzędowych	19,0	20,2	22,1	24,6	25,4
wysyłania wypełnionych formularzy	18,8	21,0	24,6	31,4	33,5

Źródło: GUS, 2020, s. 163.

Podobny wzrost obserwowaliśmy w roku 2019, kiedy to 40,4% Polaków (w wieku od 16 do 74 lat) korzystało z e-administracji, co stanowiło niemal 5 p.p. więcej niż w roku 2018 i ponad 10 p.p. więcej niż w roku 2016. Można więc stwierdzić, że Polacy coraz chętniej korzystają z usług publicznych świadczonych *online*, co potwierdza także niespotykany dotąd wzrost liczby nowych profili zaufanych. Systematycznie powstają także nowe, coraz bardziej intuicyjne serwisy i aplikacje umożliwiające korzystanie z e-usług.

Jeśli chodzi o kontaktowanie się z organami administracji publicznej, w badaniach realizowanych przez GUS odnotowano, że największy odsetek osób korzystających z internetu w celu kontaktowania się z organami jest w dużych miastach. Najmniej osób korzystających z e-administracji odnotowano na obszarach wiejskich; w przypadku wysyłania wypełnionych formularzy było to mniej o 19,5 p.p. niż w dużych miastach (wykres 9).

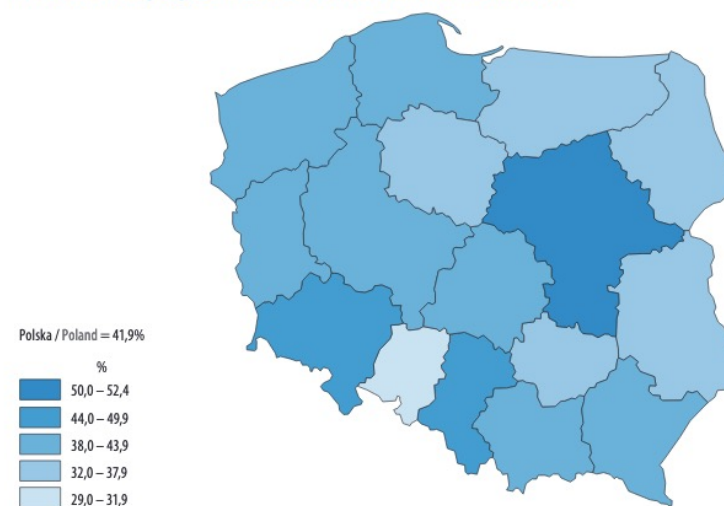
Wykres 9. Osoby korzystające z usług administracji publicznej przez internet według miejsca zamieszkania w 2020 r.

Źródło: GUS, 2020, s. 163.

Analizując z kolei korzystanie przez Polaków z e-usług administracji publicznej w poszczególnych województwach (mapa 1), należy odnotować, że najczęściej z usług *online* w 2020 r. korzystali mieszkańcy województw mazowieckiego (52,4%) i dolnośląskiego (47,4%), a najrzadziej – województw opolskiego (29,0%) i świętokrzyskiego (33,8%). Dane te pokrywają się z przestrzennym zróżnicowaniem powszechności wdrażania i wykorzystania e-administracji oraz świadczonych e-usług. Jednostki administracji publicznej działające w poszczególnych województwach różniły się pod względem form, nowoczesności wyposażenia ICT i świadczonych e-usług. W niektórych województwach (np. mazowieckie) zakres oferowanych usług przez jednostki administracji publicznej był znacznie wyższy niż w innych (np. lubelskie, świętokrzyskie), choć zróżnicowany między poszczególnymi rodzajami usług i ICT.

Mapa 1. Osoby korzystające z usług administracji publicznej przez internet w ciągu 12 m-cy w 2020 r.

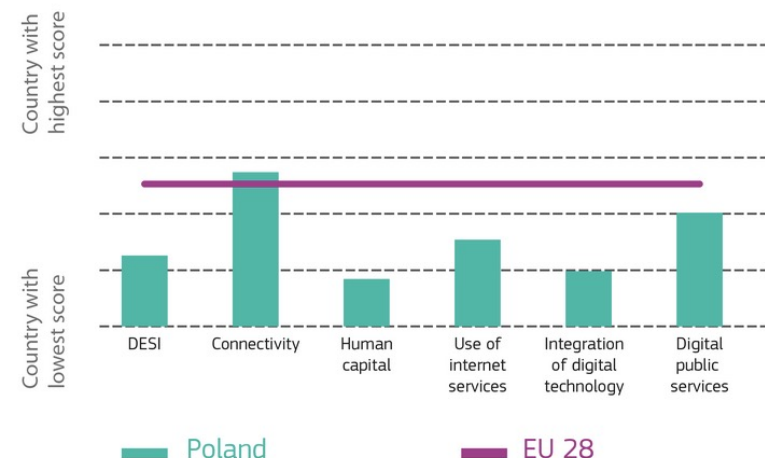
Źródło: GUS, 2020, s. 165.

Rok 2020, jak wynika z danych był rekordowy, jeśli chodzi o korzystanie z narzędzi w ramach *e-government*. Średnio każdego dnia ponad 11 tysięcy Polaków zakładało profil zaufany, a do urzędów dziennie trafiało niemal cztery tysiące elektronicznych pism ogólnych. Od 1 stycznia do 31 grudnia 2020 r. dokładnie 4 174 206 Polaków założyło profil zaufany. To niemal połowa (47%) wszystkich aktywnych obecnie profili zaufanych (8 816 654). To także o ponad dwa miliony więcej niż w 2019 r. i niemal trzy miliony więcej niż w 2018 r. (KPRP, 2021). Najpopularniejszą formą kontaktu *online* z urzędem było wysyłanie pism ogólnych do urzędów. Takie pisma mają charakter komunikacji z administracją w sprawach, które można załatwić przez internet i które nie mają oddzielnych formularzy. Mogą mieć charakter: pytań, wyjaśnień, zażaleń, żądań, podania lub wniosku. Przez cały rok 2020 do urzędów trafiło 1 432 770 takich elektronicznych pism. To o niemal 900 tysięcy więcej niż rok wcześniej.

Drugą pod względem popularności e-usługą było wnioskowanie o odpis aktu stanu cywilnego. Od 1 stycznia do 31 grudnia 2020 r. Polacy skorzystali z tej usługi 197 967 razy. Dla porównania – w 2019 r. czterokrotnie mniej (52 882 razy). Internetowo zgłaszano również w 2020 r. narodziny dziecka (e-usługa „Zgłoś urodzenie dziecka”). W 2020 r. Polacy skorzystali z niej 146 989 razy - niemal o 102 tysiące więcej niż w 2019 r. (KPRP, 2021). Na stronie GOV.pl można też znaleźć e-usługi meldunkowe, które – dzięki profilowi zaufanemu – pozwalają zameldować i wymeldować się bez wizyty w urzędzie. W 2020 r. Polacy skorzystali z tej możliwości 176 346 razy (w 2019 r. – 63 237 razy). Rok ten przyniósł także wzrost, jeśli chodzi o liczbę złożonych wniosków *online* o wydanie dowodu osobistego. Z usługi tej skorzystało 333 960 osób (w 2019 r. - 160 486 razy). Przy użyciu nowoczesnych technologii można zgłosić utratę lub uszkodzenie dowodu osobistego. W 2020 r. Polacy skorzystali z niej 43 942 razy (w 2019 r. – 26 523 razy) (KPRP, 2021).

Jak pokazują powyższe dane społeczeństwo coraz częściej i chętniej korzysta z możliwości, jakie daje e-administracja. W porównaniu jednak do innych państw, ten progres nie wygląda tak optymistycznie. Pod względem dwóch z omówionych w poprzednim podrozdziale indeksów pozwalających na ocenę stanu *e-government* w państwach członkowskich UE i ONZ, Polska lokuje się na dalszych pozycjach obu rankingów. W najnowszym raporcie zawierającym wyniki indeksu gospodarki cyfrowej i społeczeństwa cyfrowego - *Digital Economy and Society Index*, Polska zajęła szóste od końca miejsce spośród 28 państw członkowskich Unii Europejskiej (DESI 2020). Na tak niski wynik ogólny Polski złożyły się znacznie niższe od średniej europejskiej wyniki czterech z pięciu wskaźników obszarowych: kapitału ludzkiego, korzystania z usług internetowych przez obywateli, integracji technologii cyfrowych oraz cyfrowych usług publicznych. Jedynie pod względem łączności Polska osiągnęła wynik nieco wyższy od średniej w całej grupie. Wyniki ogólne DESI oraz poszczególnych składowych dla tego indeksu zaprezentowano na wykresie 10.

Wykres 10. Indeks DESI 2020 dla Polski

Źródło: DESI-Poland, 2020.

Nieco lepiej prezentuje się pozycja Polski w porównaniu do państw członkowskich ONZ. Wspomniany wcześniej raport *E-Government Development Index 2020*, który przedstawia stan rozwoju elektronicznej administracji w tej grupie państw, ułokował Polskę na 24 pozycji spośród 193 uczestników badania. W porównaniu do poprzedniego raportu Polska awansowała o 9 miejsc, nadal jednak zostając w tyle za większością państw europejskich.

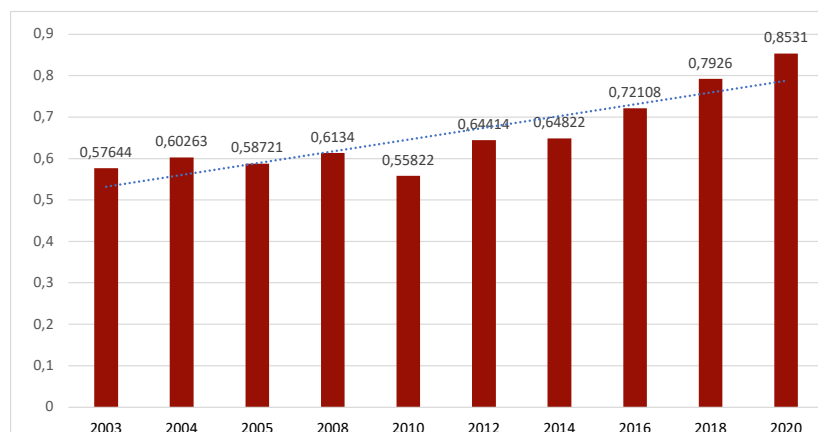
Tabela 8. *E-Government Development Index* dla Polski w latach 2003-2020 (miejsce w rankingu)

EGDI Polska	2020	2018	2016	2014	2012	2010	2008	2005	2004	2003
miejsce w rankingu	24	33	36	42	47	45	33	38	29	32

Źródło: EGDI-Poland, 2020.

Co ciekawe, dystans dzielący Polskę od lidera światowego oraz od lidera regionalnego (Danii) nie jest już tak duży, jak kilka lat temu, jednak widać, że wynik Polski (0,8531), który jest znacznie wyższy niż średnia światowa (0,5988), jest tylko nieznacznie wyższy od średniej regionalnej (0,8170). Wyniki indeksu EGDI dla Polski oraz miejsce Polski w samym rankingu na przestrzeni lat 2003-2020 zaprezentowano w tabeli 8.

Wykres 11. *E-Government Development Index* dla Polski w latach 2003-2020

Źródło: opracowanie własne na podstawie: EGDI-Poland, 2020.

Na wykresie 11 – oprócz wartości wskaźnika EGDI dla Polski widoczna jest linia trendu, która pokazuje systematyczny wzrost, jeśli chodzi o rozwój *e-government* w Polsce. Jeśli zestawimy wskaźniki indeksu z miejscem Polski w rankingu EGDI, widać wówczas, że wzrost wskaźnika EGDI-Poland nie przekłada się na pozycję państwa wśród innych państw ujętych w zestawieniu. Jest to zapewne wynikiem tego, że w innych państwach rozwój *e-government* jest bardziej dynamiczny niż w Polsce.

Tabela 9. Komponenty *E-Government Development Index* dla Polski w latach 2003-2020

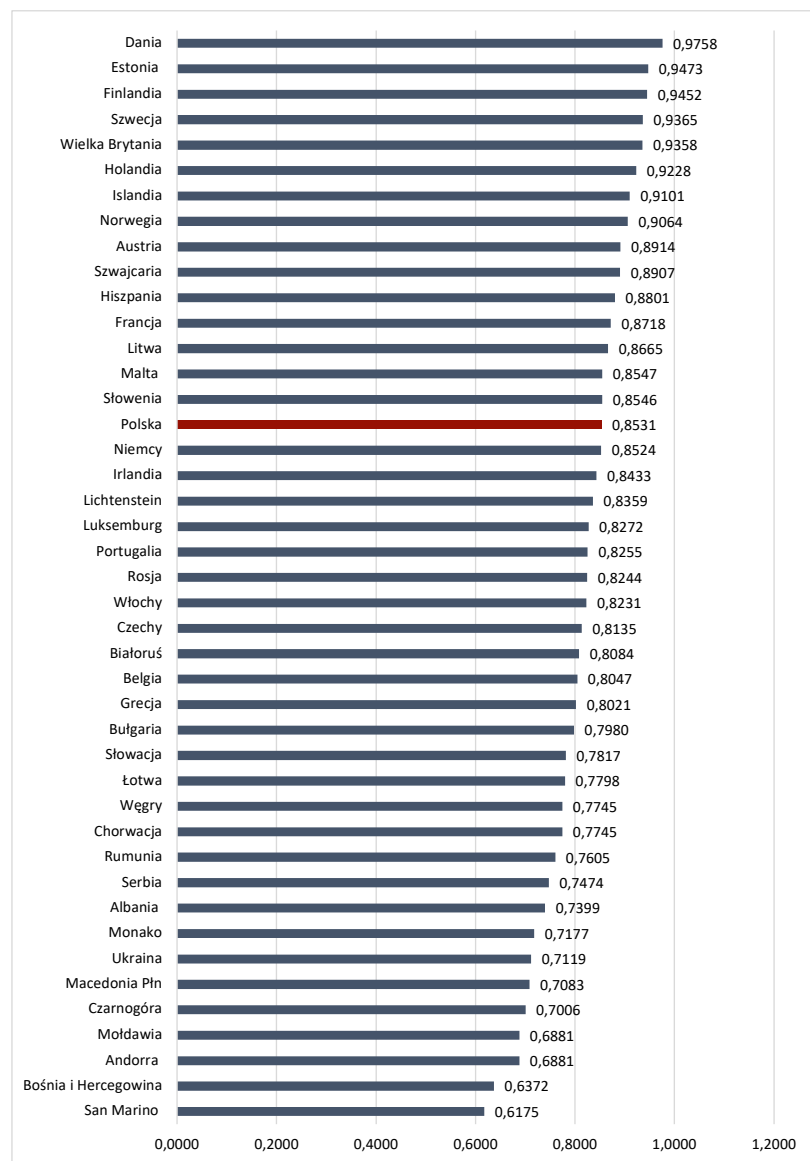
	2003	2004	2005	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020
EGDI Polska	0,57644	0,60263	0,58721	0,6134	0,55822	0,64414	0,64822	0,72108	0,7926	0,8531
Online Service Index value	0,54148	0,57915	0,51153	0,53846	0,3873	0,53594	0,5433	0,7029	0,9306	0,8588
Telecommunication Infrastructure Index value	0,24784	0,27875	0,2901	0,34814	0,33737	0,49211	0,56182	0,58568	0,5805	0,8005
Human Capital Index value	0,94000	0,95000	0,96000	0,95595	0,95516	0,90435	0,8396	0,87465	0,8668	0,9001

Źródło: EGDI-Poland, 2020.

Biorąc jednak pod uwagę wszystkie komponenty wskaźnika EGDI odnotować można, że w przypadku Polski na przestrzeni lat 2003-2020 widoczny jest wzrost wartości wskaźników *Telecommunication Infrastructure Index* oraz *Online Service Index*, co wskazuje na rozwój infrastruktury teleinformatycznej oraz rozwój sektora e-usług. O ile, w tych dwóch składowych EGDI odnotowano widoczne zmiany wzrostowe, to w przypadku *Human Capital Index*, wartości w kolejnych latach są porównywalne.

Analiza miejsca Polski na tle pozostałych państw europejskich (EGDI wymienia 42 państwa) pozwala zauważyć, że Polska plasuje się na 16. miejscu wśród państw Starego Kontynentu. Wartości poszczególnych wskaźników wskazane zostały wykresie 12.

Wykres 12. E-Government Development Index dla państw europejskich (EGDI 2020)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: EGDI, 2020.

Warto również odnotować, że wartość wskaźnika *E-Government Development Index* dla Polski jest wyższa od średniej wartości EGDI dla Europy – 0,8170 oraz od średniej światowej EPI – 0,5988. Wartość wskaźnika (szczególnie w kontekście europejskim) pozwala wnioskować, rozwój *e-government* lokuje Polskę nieco ponad średnią państw Europy.

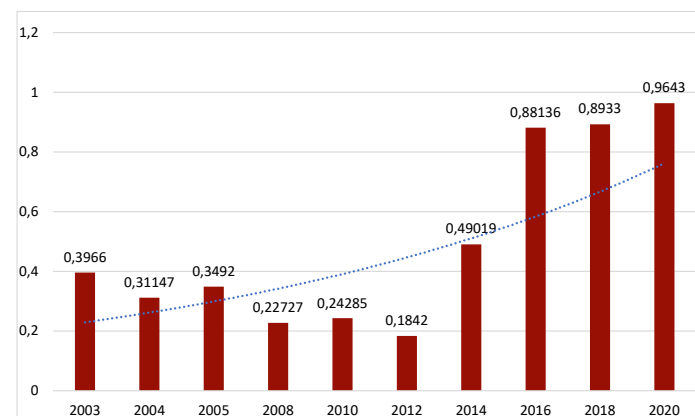
Mimo iż wachlarz narzędzi e-partycypacji w Polsce jest stosunkowo wąski (w porównaniu do e-narzędzi z tabel 3 i 4), to jednak międzynarodowy wskaźnik *E-Participation Index* (EPI) w ostatnich latach lokuje Polskę na relatywnie wysokiej pozycji (tabela 10). Jednym z powodów jest badany w EPI zakres (e-informacji, e-konsultacji oraz e-decydowaniu), w którym zarówno dostarczanie informacji drogą elektroniczną (np. poprzez biuletyn informacji publicznej), jest liczone tak jak inne, bardziej aktywne formy e-partycypacji.

Tabela 10. E-Participation Index dla Polski w latach 2003-2020 (miejsce w rankingu)

EPI Polska	2003	2004	2005	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020
miejsce w rankingu	24	25	29	55	51	75	65	14	31	9

Źródło: EPI-Poland, 2020.

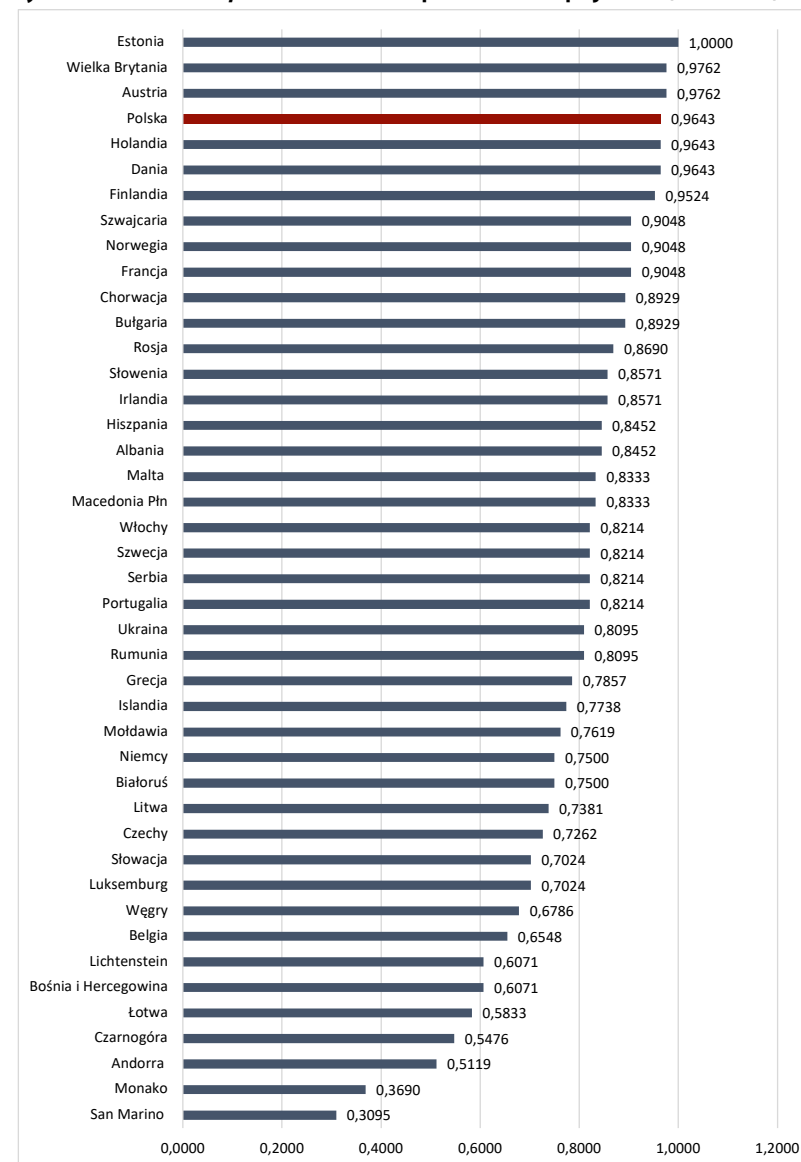
Wykres 13. E-Participation Index dla Polski w latach 2003-2020

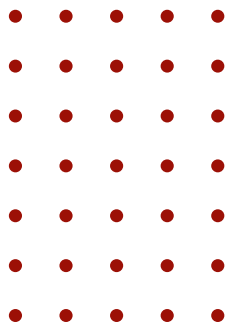
Źródło: opracowanie własne na podstawie: EPI-Poland, 2020.

Zgodnie z danymi EPI na rok 2020 – Polska plasuje się w rankingu e-partycypacji na bardzo wysokim 9 miejscu spośród 193 państw członkowskich ONZ (osiągając wynik 0,9643), będąc jednocześnie liderem swojego subregionu (Europy Środkowej i Wschodniej) i niewiele tracąc do lidera regionu i świata, czyli Estonii (1,0). W porównaniu do pozostałych państw europejskich (EPI wymienia 42 państwa) pozwala zauważyć, że Polska plasuje się na bardzo wysokim czwartym miejscu po Estonii (EPI – 1,0), Wielkiej Brytanii (EPI – 0,9762) oraz Austrii (EPI – 0,9762). Pozwala to wnioskować, że w Polsce odnotowuje się rozwój e-mechanizmów włączających obywateli w różne obszary aktywności publicznej oraz angażujących ich w procesy podejmowania decyzji publicznych. Warto również odnotować, że wartość wskaźnika *E-Participation Index* dla Polski jest wyższa od średniej wartości EPI dla Europy – 0,7838 oraz od średniej światowej EPI – 0,5677. Wyniki zostały przedstawione na wykresie 14.

Wykres 14. *E-Participation Index* dla państw europejskich (EPI 2020)

Źródło: EPI, 2020.

Rozdział 2.

Metodologia

2.1. / Projektowanie badania

2.2. / Dobór i charakterystyka próby

2.3. / Hipotezy badawcze

2.4. / Wskazanie analizowanych pytań i twierdzeń

2.5. / Metody analizy statystycznej

2.1. / Projektowanie badania

Badanie ankietowe zostało przygotowane i przeprowadzone jako część projektu realizowanego w ramach grantu badawczego pod tytułem „E-voting jako alternatywna procedura głosowania w elekcjach państwowych. Doświadczenia wybranych państw a perspektywy wdrożenia e-głosowania w Polsce” – finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki w ramach programu OPUS (UMO-2014/15/B/HS5/01358). Problemem badawczym projektu było zastosowanie głosowania elektronicznego w elekcjach państwowych w wybranych państwach świata. Za cel pracy przyjęto dokonanie analizy porównawczej dotychczasowych doświadczeń w zakresie wykorzystania nowych technologii w procedurze wyborczej. Analiza ta obejmowała zarówno wymiar teoretyczny (w odniesieniu do prac koncepcyjnych czy legislacyjnych), jak i praktyczny (obejmujący projekty pilotażowe i wdrażanie elektronicznych systemów głosowania) zastosowania technologii komunikacyjnych i informacyjnych (głównie internetu) w wyborach (*e-voting*). W szerszej perspektywie głosowanie elektroniczne było rozpatrywane jako jeden z ważnych i coraz częściej dyskutowanych elementów partycypacji obywatelskiej, w tym e-partycypacji, a także jako jedna z alternatywnych form głosowania w wyborach i referendach (obok głosowania korespondencyjnego, głosowania przez pełnomocnika, tzw. mobilnej urny wyborczej i in.).

Podejmując w niniejszej publikacji zagadnienie elektronicznej partycypacji obywatelskiej w Polsce, prezentujemy wyniki badania zawierające deklaracje i opinie Polaków na temat e-administracji i e-głosowania. Przypomnieć należy, że zarówno *e-government*, jak i głosowanie elektroniczne traktujemy jako formy e-partycypacji (dla której pojęciem nadrzędnym jest demokracja elektroniczna). Konstruując twierdzenia do ankiety, przyjęliśmy wąskie rozumienie pojęcia *e-government*, koncentrując się na usługach publicznych, zgodnie z koncepcją Darella M. Westa (2000), który wskazuje, że *e-government* odnosi się do dostarczania informacji i usług *online* za pośrednictwem internetu i innych narzędzi cyfrowych. To ujęcie jest także zgodne z definicją Rachel

Silcock (2001), zgodnie z którą e-administracja to wykorzystanie technologii w celu zwiększenia dostępu do usług publicznych i ich świadczenia z korzyścią dla obywateli, partnerów biznesowych i pracowników. W naszym badaniu jednak nie analizowaliśmy partnerów biznesowych, a skupiliśmy się na obywatelach, zgodnie z modelem G2C opartym na cyfrowej interakcji między rządem i obywatelami (Garson, Mehdi Khosrow-Pour, 2008).

W Polsce elektroniczna administracja rozwija się od wielu lat, zwłaszcza w zakresie usług *online*. Na tle innych państw jednak jest to rozwój wymagający przyspieszenia, i to zarówno w porównaniu do krajów członkowskich Unii Europejskiej, jak i ONZ. W Europie Polska jest zaliczana bowiem do krajów o mniejszej elastyczności i zaawansowaniu technologicznym, co oznacza, że czyni postępy, ale wolniej niż inne kraje (*Digital Economy and Society Index*, 2020). Spośród wszystkich usług publicznych, w Polsce *online* dostępnych jest 51 (obywatel.gov.pl, 2020), co stanowi 27%, podczas gdy w Estonii, słusznie uznawanej za światowego lidera pod względem *e-government* – takich usług jest 99% (e-estonia.com). Co więcej, mimo powszechnej zgody co do korzyści i konieczności stosowania narzędzi elektronicznej komunikacji w administracji publicznej, politycy, dziennikarze i eksperci, nie podjęli jak dotąd dyskusji o głosowaniu elektronicznym w wyborach powszechnych. Również w badaniach opinii publicznej wyraźnie brakowało informacji na ten temat¹. Jednak możliwość konsultowania projektów politycznych oraz głosowania w celu wyrażenia opinii na ich temat w formie *online* jest dostępna w Polsce od kilku lat. Najczęściej głosowanie takie stosuje się podczas podejmowania decyzji w budżetach obywatelskich. Zdecydowana większość miast w Polsce umożliwia bowiem oddawanie głosu przez inter-

¹ Spośród wiodących ośrodków badania opinii publicznej w Polsce, tylko jeden – Centrum Badania Opinii Społecznej – dwukrotnie zajął się analizą opinii Polaków na temat ułatwień w głosowaniu, poddając ocenie takie metody jak: głosowanie elektroniczne (przez internet), głosowanie korespondencyjne, głosowanie z pomocą pełnomocnika, głosowanie w domu – członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną (mobilną) urną wyborczą. Pierwsze badanie wykonano w 2014 roku (CBOS, 2014), drugie już w 2019 roku (CBOS, 2019).

net, a w 2020 r., w związku z ograniczoną działalnością urzędów w czasie pandemii Covid-19, była to jedyna (np. w Bydgoszczy) lub najczęściej wybierana metoda głosowania (w Warszawie 99% głosów oddano przez internet).

Biorąc pod uwagę powyższe obserwacje, zespół badawczy w projekcie, w którym szczególną uwagę poświęcono głosowaniu elektronicznemu, postanowił zbadać opinie Polaków i ich preferencje również odnośnie narzędzi elektronicznej administracji. Posłużono się w tym celu badaniem sondażowym (metodą sondażową, przy wykorzystaniu technik ankietowania), uznając, że pozwoli ono na rozpoznanie wyznaczonych opinii respondentów w stosunku do określonych zjawisk społeczno-politycznych zachodzących w danym środowisku (Sudoł, 2012, s. 140). Badanym zjawiskiem były w tym przypadku preferencje i opinie na temat narzędzi elektronicznej administracji oraz e-głosowania.

Najważniejszymi zagadnieniami badawczymi omawianego projektu były: motywy wdrożenia *e-voting* w wyborach, modele e-głosowania (*Remote Electronic (Internet) Voting, Electronic (Internet) Voting at the Polling Place*), doświadczenia związane z wdrożeniem głosowania elektronicznego w wybranych państwach, najważniejsze wyzwania, korzyści i trudności z tym związane, a także możliwości i perspektywy implementacji elektronicznego głosowania w Polsce. E-głosowanie było rozpatrywane w szerszej perspektywie partycypacji obywatelskiej, stąd uwzględniono w badaniu również narzędzia elektronicznej administracji. W związku z tym kwestionariusz ankiety został przygotowany w taki sposób, aby uzyskać jak najszerszy obraz badanego problemu. Zawarty w kwestionariuszu zestaw pytań i twierdzeń uwzględniał zakres wcześniejszych badań realizowanych w państwach testujących lub stosujących *e-voting*, zakładając, że uzyskane tą drogą dane będą mogły stanowić podstawę m.in. diagnozy rzeczywistych potrzeb Polaków w zakresie wdrożenia nowych rozwiązań wyborczych i podniesienia stopnia dostępności głosowania w wyborach dla różnych grup wyborców.

Natomiast główny problem badawczy niniejszej publikacji stanowią deklaracje i opinie Polaków na temat elektronicznej administracji oraz e-głosowania traktowane jako przejaw partycypacji obywatelskiej. Celem analizy empirycznej tak sformułowanego problemu jest przy tym uzyskanie odpowiedzi na następujące pytania badawcze: Czy Polacy korzystają i czy chcieliby korzystać z narzędzi elektronicznej administracji? Jakie są opinie Polaków na temat e-głosowania i czy chcieliby skorzystać z tej metody oddawania głosu w wyborach? Czy czas poświęcony na korzystanie z internetu różnicuje opinie badanych na temat e-administracji i e-głosowania? Publikacja zawiera więc analizę odpowiedzi uzyskanych w badaniu ankietowym, które odnoszą się do stawianych pytań. Warto jednak zaznaczyć, że w przypadku analizy korzystania z internetu rozszerzono zakres analizowanych twierdzeń o te, które nie pojawiły się w analizie e-administracji i e-głosowania. Głównym powodem rozszerzenia publikacji o wyniki uzyskane z innych twierdzeń było to, że w żadnej z dotychczas opublikowanych analiz empirycznych danych pochodzących z omawianej ankiety, nie przedstawiono wyników badania zależności między czasem spędzonym tygodniowo w internecie a poziomem odpowiedzi na inne twierdzenia dotyczące głosowania elektronicznego². Ponadto, wydaje się, że są one nie tylko ciekawe, co istotnie rozszerzające wiedzę na ten temat w kontekście zarówno opinii i deklaracji respondentów na temat e-głosowania, ale także oceny dostępności głosowania elektronicznego dla różnych grup wyborców, poziomu zagrożenia różnych e-głosowania nadużyciami/falszertwami wyborczymi, jak również preferowanych metod głosowania w wyborach.

Badanie ankietowe zostało zaprojektowane w taki sposób, by odpowiedzi udzielane na poszczególne pytania mogły być ana-

lizowane pod kątem demograficznych cech respondentów oraz ich preferencji politycznych. Dzięki temu możliwe było sprawdzenie, czy i w jaki sposób te zmienne wpływają na postawę respondentów względem narzędzi e-administracji i głosowania elektronicznego. Dodatkowo uwzględniono również pytania o korzystanie z internetu, uznając te informacje za potencjalnie różnicujące odpowiedzi respondentów w zakresie badanego zagadnienia. Kwestionariusz ankiety składał się z 14 pytań merytorycznych (w tym w czterech pytaniach zastosowano zestaw twierdzeń, do których mieli ustosunkować się respondenci) oraz 6 pytań metryczkowych. Metryczka zawierała pytania dotyczące danych demograficznych osób badanych, takich jak: płeć, wiek, wykształcenie, miejsce zamieszkania, województwo, status zawodowy. W części merytorycznej znalazły się cztery pytania o udział w wyborach i preferencje polityczne respondentów (wyrażane poparciem dla partii politycznych w ostatnich wyborach parlamentarnych oraz hipotetycznym w chwili przeprowadzania badania, a także poglądy polityczne na osi lewica-prawica), trzy pytania o korzystanie z internetu (czas spędzany w internecie, miejsce korzystania i urządzenie dostępowe) oraz siedem pytań dotyczących głosowania elektronicznego (definiowanie, opinie i oceny szans i zagrożeń, preferowane metody głosowania), również w kontekście innych metod głosowania oraz elektronicznej administracji. Arkusz kwestionariusza ankiety dostępny jest w załączniku do publikacji.

Zaznaczyć należy, że zgodnie z metodologią badań społecznych – przed właściwym badaniem ankietowym przeprowadzone zostało badanie pilotażowe na grupie obejmującej 90 osób. Badania pilotażowe umożliwiły weryfikację sposobu prowadzenia badań właściwych, jak i weryfikację przygotowanego kwestionariusza ankiety (między innymi pod kątem zrozumienia pytań przez osoby badane, sprawdzenia poprawności kategorii pytań, a także kafeterii odpowiedzi). Na podstawie pilotażu możliwa była korekta opracowanego kwestionariusza ankiety.

2 Mowa o publikacjach: M. Musiał-Karg, Elektroniczne głosowanie w opiniach Polaków. Postawy i poglądy na temat e-voting, Poznań 2020 oraz I. Kapsa, M. Musiał-Karg, Alternatywne metody głosowania w opiniach Polaków. Postawy i poglądy względem wybranych form partycypacji w wyborach, Poznań 2020.

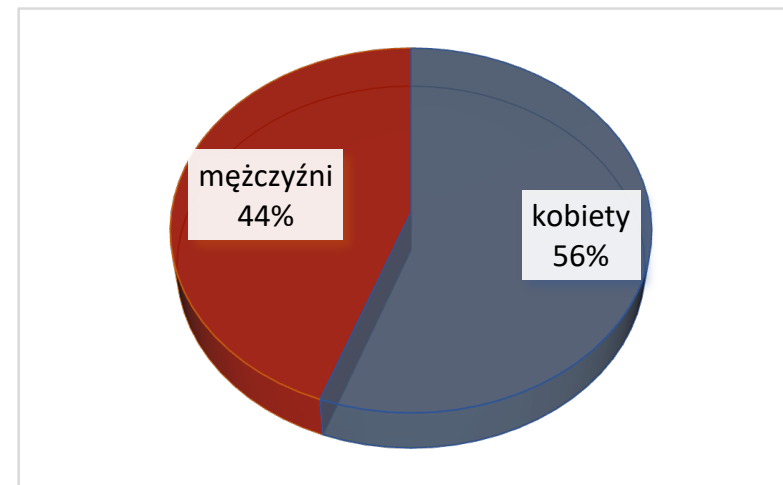
2.2. / Dobór i charakterystyka próby

Badanie zostało przeprowadzone w okresie między kwietniem a czerwcem 2018 r. w całej Polsce. Próba osób badanych liczyła 1716 Polaków i została dobrana w sposób kwotowy, z uwzględnieniem cech demograficznych populacji. Następnie, uwzględniając płeć i wiek, ustalono liczebność próby względem populacji. Dobór badanych, po spełnieniu tych kryteriów odbywał się metodą kuli śnieżnej. Większość respondentów dobranych w ten sposób wypełniła papierową wersję kwestionariusza ankiety. Możliwe było także skorzystanie z wersji elektronicznej dostępnej dla wszystkich użytkowników sieci.

Projektując badanie założono, że próba winna być reprezentatywna przedmiotowo (kwotowo), czyli jej skład pod względem wybranej cechy respondentów powinien w znacznej mierze odpowiadać rzeczywistemu składowi populacji. Spośród cech demograficznych, jakie ustalono podczas badania, każda miała uzasadnienie nie tylko w charakterystyce próby (płeć, wiek, miejsce zamieszkania), ale także w specyfice badanego zagadnienia (wykształcenie, status zawodowy). Dlatego w metryczce, poza danymi demograficznymi znalazły się pytania o miejsce zamieszkania, wykształcenie i status zawodowy. Założono bowiem, że fakt zamieszkania na terenach miejskich czy też wiejskich – może do pewnego stopnia determinować opinie respondentów na temat wykorzystania narzędzi elektronicznych w administracji publicznej (dostępność bowiem do infrastruktury internetowej na obszarach wiejskich może różnić się od dostępności do sieci internetowej w miastach). Również wykształcenie potraktowano jako czynnik mogący różnicować zarówno oceny, jak i chęć korzystania z nowych technologii. Podobnie przyjęto w przypadku zmiennej, jaką jest wiek – założono, że opinie i postawy względem głosowania przez internet mogą być odmienne w różnych grupach wiekowych.

Badaniem objęta została grupa 1716 respondentów, z których 954 stanowiły kobiety (55,59%) oraz 762 mężczyźni (44,41%). Podział respondentów według płci zawiera wykres 15.

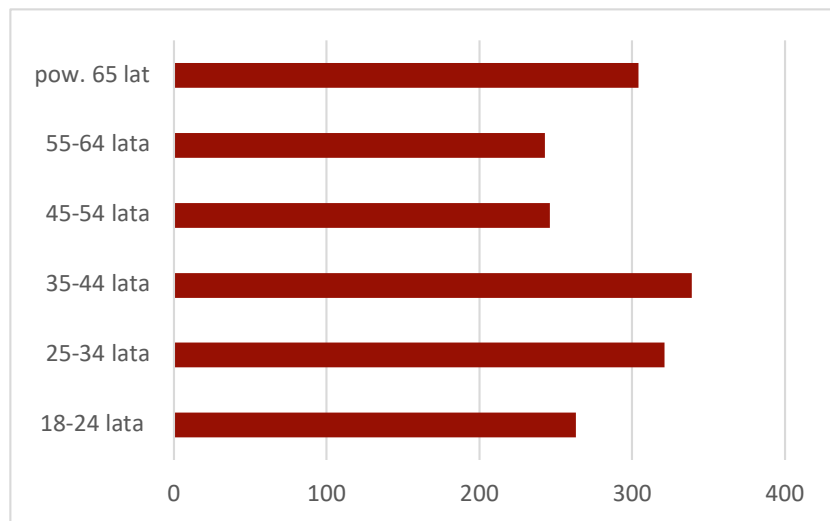
Wykres 15. Płeć osób badanych (%)

Źródło: opracowanie własne.

Struktura wiekowa badanych przedstawia się następująco: w grupie najmłodszych respondentów w wieku 18-24 lata znalazły się 263 osoby (15,33% całej próby), osób w wieku 25-34 lata było 321 (18,71%), najliczniejszą grupę stanowili respondenci w wieku 35-44 lata (339 osób; 19,76% całej próby), osób w wieku 45-54 lata było 246 (14,34%), a w wieku 55-64 lata – 243 osoby (14,16%), w najstarszej grupie osób powyżej 65 roku życia znalazły się 304 osoby (17,72% próby). Szczegółowe dane przedstawione są na wykresie 2.

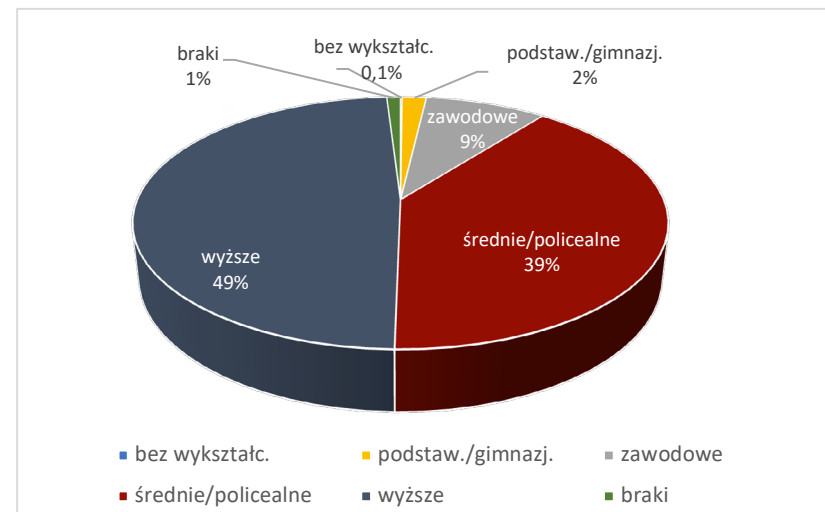
Wykres 16. Wiek osób badanych

Źródło: opracowanie własne.

Jak widać na wykresie 17, pod względem wykształcenia najliczniejszą grupę stanowiły osoby z wykształceniem średnim lub policealnym – 681 (39,69% całej próby), a także z wykształceniem wyższym (ukończone studia licencjackie lub magisterskie) – 836 respondentów (48,72%). Osoby z wykształceniem zawodowym (150 osób) stanowiły 8,74% próby osób badanych, a osoby z wykształceniem podstawowy lub gimnazjalnym oraz osoby bez wykształcenia stanowiły łącznie niecałe 2% osób badanych – odpowiednio 30 i 2 osoby.

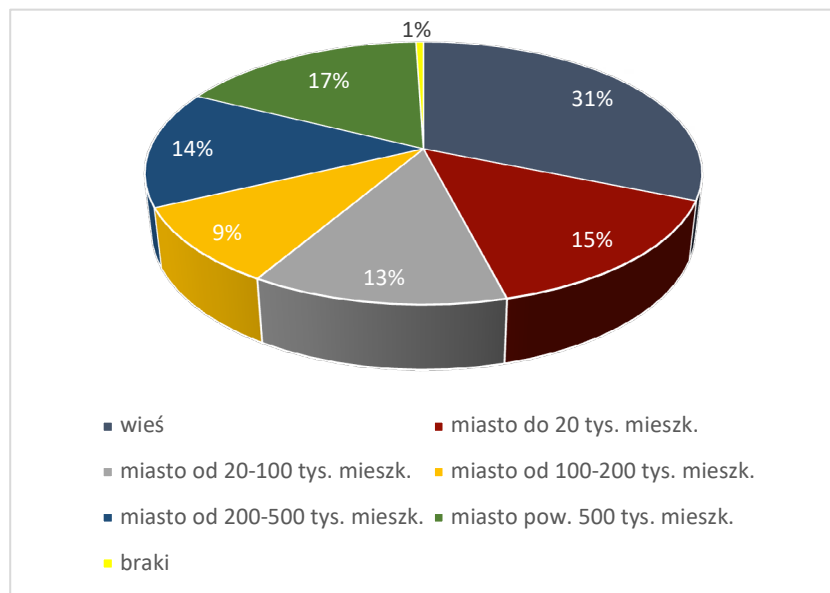
Wykres 17. Wykształcenie respondentów (%)

Źródło: opracowanie własne.

Pod względem miejsca zamieszkania, dokonano podziału na następujące kategorie: wieś; miasto do 20 tys. mieszkańców; miasto 20-100 tys. mieszkańców; miasto 100-200 tys. mieszkańców; miasto 200-500 tys. mieszkańców; miasto powyżej 500 tys. mieszkańców. W badaniu wzięło udział 536 mieszkańców wsi (31,24% całej próby) oraz 253 (14,74%) mieszkańców małych miast do 20 tys. Mieszkańcy większych polskich miast byli reprezentowani przez następujące grupy: miasta od 20 do 100 tys. mieszkańców – 215 osób badanych (12,53%); miasta od 100 do 200 tys. mieszkańców – 162 osoby (9,44%); miasta liczące od 200 do 500 tys. mieszkańców – 248 osób (14,45%); miasta pow. 500 tys. mieszkańców – 293 respondentów (17,07%). Graficzną prezentację danych dotyczących miejsca zamieszkania zawiera wykres 18.

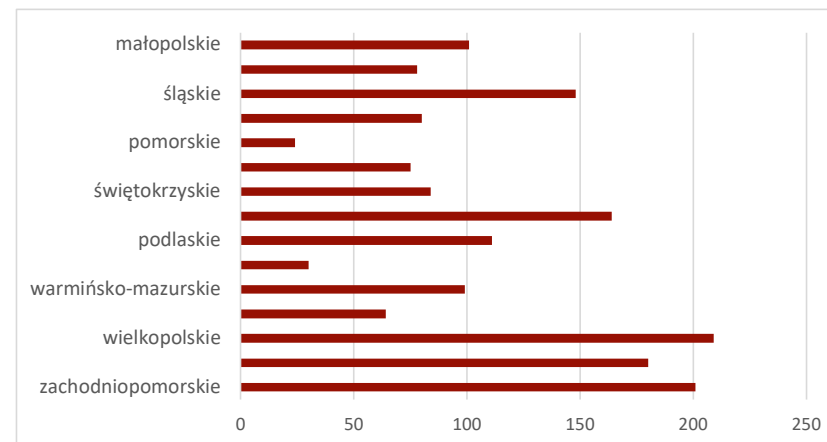
Wykres 18. Miejsce zamieszkania respondentów (%)

Źródło: opracowanie własne.

Przy doborze próby osób badanych został uwzględniony również podział administracyjny Polski. Respondenci reprezentowali wszystkie województwa. Z poszczególnych województw uzyskano reprezentację osób badanych w następującej liczbie (kolejność alfabetyczna): województwo dolnośląskie – 78 osób (4,55% badanych); kujawsko-pomorskie – 75 (4,37%); lubelskie – 58 (3,38%); lubuskie – 64 (3,73%); łódzkie – 80 (4,66%); małopolskie – 101 (5,89%); mazowieckie – 180 (10,49%); opolskie – 30 (1,75%); podkarpackie – 164 (9,56%); podlaskie – 111 (6,47%); pomorskie – 24 (1,4%); śląskie – 148 (8,62%); świętokrzyskie – 84 (4,89%); warmińsko-mazurskie – 99 (5,77%); wielkopolskie – 209 (12,18%); zachodniopomorskie – 201 (11,71%). Dane z podziałem na województwa zostały zaprezentowane na wykresie 19.

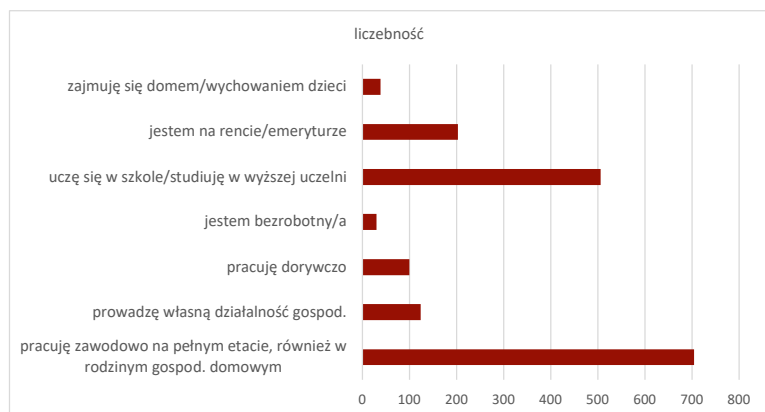
Wykres 19. Województwa zamieszkania respondentów

Źródło: opracowanie własne.

Ostatnią zmienną badaną w metryczce był status zawodowy osób badanych. Wśród respondentów najwięcej osób wskazało, że pracuje zawodowo na pełnym etacie (również w rodzinnym gospodarstwie domowym) – 705 (41,08%). Niecałe 30% całej próby (506 osób) zadeklarowało, że uczy się w szkole lub studiuje na wyższej uczelni. Z kolei 203 osoby (11,83%) zadeklarowały, że są na rencie lub emeryturze. 124 osoby (7,23% próby) stanowiły osoby prowadzące własną działalność gospodarczą, a 100 osób (5,83%) odpowiedziało, że pracuje dorywczo. Wśród badanych znalazły się także osoby bezrobotne (30 osób, 1,75%) oraz zajmujące się domem lub wychowujące dzieci (39; 2,27%). Wyniki zostały zaprezentowane na wykresie 20.

Wykres 20. Status zawodowy respondentów

Źródło: opracowanie własne.

2.3. / Hipotezy badawcze

W ramach realizowanych badań sformułowano trzy główne i kilka pomocniczych hipotez badawczych.

H1. Deklaracje i opinie Polaków na temat elektronicznej administracji i e-głosowania różnią się w zależności od demograficznych cech osób badanych.

W związku z tym, że za szczególnie ważne w analizie uznano takie zmienne, jak: płeć, wiek, wykształcenie, status zawodowy, miejsce (w kategoriach wieś i różne typy miast) oraz województwo zamieszkania, postanowiono sformułować hipotezy pomocnicze uzasadniające uwzględnienie tych zmiennych.

H.1.1. Płeć nie różnicuje deklaracji i opinii respondentów na temat elektronicznej administracji i e-głosowania.

H.1.2. Wiek osób badanych różnicuje ich deklaracje i opinie na temat elektronicznej administracji i e-głosowania w taki sposób, że w młodszych grupach wiekowych wyżej ocenia

się zarówno e-administrację, jak i e-głosowanie, a młodszy respondenci są bardziej skłonni skorzystać z tych narzędzi w porównaniu do starszych osób ankietowanych.

H.1.3. Istnieje związek między poziomem wykształcenia a deklaracjami i opiniami na temat e-administracji i e-głosowania. Z narzędzi elektronicznych w administracji chętniej korzystają osoby z wyższym wykształceniem i to one częściej deklarują chęć korzystania zarówno z e-administracji, jak i e-głosowania.

H.1.4. Miejsce zamieszkania respondentów różnicuje ich deklaracje i opinie na temat elektronicznej administracji i e-głosowania. W porównaniu do mieszkańców terenów wiejskich osoby mieszkające w miastach (szczególnie w dużych miastach) wyżej oceniają narzędzia elektronicznej administracji, w tym e-głosowanie i są bardziej skłonne skorzystać z nich w przyszłości.

H.1.5. Deklaracje i opinie na temat e-administracji i e-głosowania różnią się w zależności od województwa zamieszkania w taki sposób, że w województwach dysponujących lepszą infrastrukturą teleinformatyczną obserwuje się większe zainteresowanie narzędziami elektronicznej administracji i e-głosowania.

H.1.6. Deklaracje i opinie na temat e-administracji i e-głosowania osób czynnych zawodowo różnią się od pozostałych grup (bezrobotni, na rencie/emeryturze, w trakcie nauki i zajmujący się domem) w taki sposób, że osoby pracujące są bardziej otwarte na elektroniczne narzędzia administracji i metody głosowania.

H2. Deklaracje i opinie Polaków na temat elektronicznej administracji i e-głosowania różnią się w zależności od wybranych zmiennych politycznych.

Za szczególnie istotne zmienne polityczne w kontekście badanego zagadnienia uznano poglądy polityczne wyrażone na osi

lewica-prawica, preferencje partyjne (zarówno w odniesieniu do ostatnich wyborów, jak i hipotetycznie – gdyby wybory odbywały się w momencie wypełniania ankiety), a także częstość udziału w głosowaniu w wyborach (tu zróżnicowano dodatkowo typy wyborów (parlamentarne, samorządowe, prezydenckie i europejskie). Na podstawie zmiennych politycznych sformułowano także kilka hipotez pomocniczych.

H.2.1. Poglądy polityczne różnicują deklaracje i opinie na temat elektronicznej administracji i e-głosowania w taki sposób, że osoby o poglądach prawicowych preferują tradycyjne formy partycypacji obywatelskiej, zaś osoby o poglądach liberalnych i lewicowych są bardziej otwarte na stosowanie narzędzi elektronicznych.

H.2.2. Deklaracje i opinie na temat e-administracji i e-głosowania różnią się w zależności od poparcia dla partii politycznych (wyrażone zarówno oddaniem głosu w wyborach w 2015 r., jak i w przypadku, gdyby wybory odbywały się obecnie). Osoby głosujące na partie otwarte na stosowanie narzędzi elektronicznych w administracji, częściej deklarują chęć korzystania zarówno z e-administracji, jak i e-głosowania.

H.2.3. Udział w wyborach różnicuje stosunek respondentów do e-administracji i e-głosowania. Osoby częściej głosujące są skłonne wybierać tradycyjne rozwiązania w administracji oraz głosowanie osobiste, a osoby rzadko biorące udział w wyborach oraz te nie głosujące nigdy preferują elektroniczne narzędzia komunikacji w zakresie partycypacji.

H3. Deklaracje i opinie Polaków na temat elektronicznej administracji i e-głosowania różnią się w zależności od czasu spędzanego tygodniowo w internecie. Osoby korzystające z internetu częściej są bardziej skłonne korzystać i lepiej oceniać e-administrację oraz e-głosowanie.

2.4. / Wskazanie analizowanych pytań i twierdzeń

Spośród wszystkich zadanych pytań i postawionych w ankiecie twierdzeń, w niniejszej publikacji zostały zaprezentowane uśrednione wyniki odpowiedzi na twierdzenia odnoszące się do elektronicznej administracji i e-głosowania. W zakresie badania zależności między czasem spędzonym tygodniowo w internecie a poziomem odpowiedzi na twierdzenia dotyczące głosowania elektronicznego, znalazły się także opinie respondentów na temat e-głosowania, ocena dostępności e-głosowania dla różnych grup wyborców, poziomu zagrożenia różnych e-głosowania nadużyciami/falszerstwami wyborczymi, jak również preferowane metody głosowania w wyborach. Wykorzystano zatem następujące pytania i twierdzenia z ankiety:

- deklaracje i opinie na temat elektronicznej administracji
„Poniżej znajduje się szereg twierdzeń, prosimy o ustosunkowanie się do każdego z nich poprzez zaznaczenie „X” przy jednej z pięciu możliwych odpowiedzi” (pytanie P.9. w kwestionariuszu ankiety). Przy każdym z poniższych twierdzeń respondenci mogli wybrać następujące opcje odpowiedzi: „zdecydowanie tak”, „raczej tak”, „trudno powiedzieć”, „raczej nie”, „zdecydowanie nie”.

1. „Korzystam z usług elektronicznej administracji (np. wysyłam dokumenty do urzędów przez internet, wysyłam maila do urzędów, wysyłam deklaracje podatkowe przez internet itp.)” (P.9.1 w kwestionariuszu ankiety).
2. „Chciał(a)bym, aby w Polsce można było więcej spraw „urzędowych” załatwiać za pośrednictwem internetu” (P.9.2).

- deklaracje i opinie na temat e-głosowania
Dane pochodzą z tego samego pytania co w analizie elektronicznej administracji, jednak odnoszą się do zestawu pozostałych twierdzeń: „Poniżej znajduje się szereg twierdzeń, prosimy o ustosunkowanie się do każdego z nich poprzez zaznaczenie „X” przy jednej z pięciu możliwych odpowiedzi” (pytanie P.9. w kwestiona-

riuszu ankiety). Przy każdym z poniższych twierdzeń respondenci mogli wybrać następujące opcje odpowiedzi: „zdecydowanie tak”, „raczej tak”, „trudno powiedzieć”, „raczej nie”, „zdecydowanie nie”.

1. „W obliczu dynamicznego rozwoju internetu i usług świadczonych drogą elektroniczną, wprowadzenie głosowania przez internet wydaje się jedynie kwestią czasu” (P.9.3 w kwestionariuszu ankiety).
2. „W Polsce powinno zostać wprowadzone głosowanie za pomocą internetu jako dodatkowa forma uczestnictwa w wyborach” (P.9.4).
3. „Skorzystał(a)bym z możliwości głosowania przez internet w wyborach, gdyby była taka możliwość” (P.9.5).
4. „Jeśliby wprowadzono głosowanie przez internet, to powinno ono być przeprowadzane przed dniem wyborów (np. w tygodniu poprzedzającym niedzielę wyborczą) i powinno trwać kilka dni” (P.9.6).
5. „Chciał(a)bym, aby w polskich wyborach nie było/nie wprowadzano żadnych dodatkowych metod głosowania (np. głosowania przez internet, głosowania korespondencyjnego). Wyborcy powinni głosować tylko w lokalach wyborczych, wrzucając kartę do głosowania do urny wyborczej” (P.9.7).
6. „Głosowanie tradycyjne – w lokalu wyborczym – jest lepszą niż głosowanie przez internet formą uczestnictwa” (P.9.8).
7. „Głosowanie przez internet – z dowolnego miejsca – obniża rangę doniosłego społecznie aktu głosowania” (P.9.9).

- korzystanie z internetu a postawy względem e-głosowania

Jak wspomniano wyżej, w tej części analizy uwzględniono również dodatkowe poza twierdzeniami z zakresu P.9 pytania ankiety odnoszące się do oceny dostępności e-głosowania dla różnych grup wyborców, poziomu zagrożenia różnych e-głosowania nadużyciami/ fałszerstwami wyborczymi, preferowanych metod głosowania w wyborach oraz oceny głosowania elektronicznego:

* „W nawiązaniu do poniższych form głosowania proszę odnieść się do przedstawionych możliwości zaznaczając X przy wybranej możliwości” (pytanie P.10 w kwestionariuszu ankiety). Przy każdym z poniższych twierdzeń respondenci mogli wybrać następujące opcje odpowiedzi: „powinna być taka możliwość dla wszystkich”; „powinna być taka możliwość tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku”; „powinna być taka możliwość dla osób przebywających zagranicą”; „nie powinno być takiej możliwości”; „trudno powiedzieć”.

1. „Głosowanie elektroniczne w lokalu wyborczym – maszyny do głosowania” (P.10.1 w kwestionariuszu ankiety).
2. „Głosowanie przez internet” (z komputera z dostępem do internetu) (P.10.2).

* „Często spotkać można opinie o niebezpieczeństwie nadużyć lub fałszerstw wyborczych związanych z możliwością głosowania inaczej niż w lokalu wyborczym. Czy widzi Pan(i) tego rodzaju zagrożenia w przypadku?” (pytanie P.11 w kwestionariuszu ankiety). Przy każdej formie głosowania respondenci mieli zakreślić jedną z następujących opcji odpowiedzi:

„nie ma takiego zagrożenia”;
„raczej nie występują takie zagrożenia”;
„trudno powiedzieć”;
„takie zagrożenie jest raczej realne”;
„takie zagrożenie jest bardzo realne”.

1. „Głosowania z dowolnego miejsca przez internet” (P.11.1 w kwestionariuszu ankiety).
2. „Głosowania w lokalu wyborczym za pomocą maszyn do głosowania” (P.11.2).

* „Gdyby miał(a) Pan(i) wybór, w jaki sposób wolał(a)by Pan(i) głosować w wyborach? Proszę wskazać 2 odpowiedzi (wpisując 1 przy najbardziej preferowanej opcji i wpisując 2 przy prefero-

wanej w drugiej kolejności opcji” (pytanie P.13 w kwestionariuszu ankiety). W tym przypadku pozostawiono także inne metody głosowania, aby uzyskać perspektywę porównawczą:

1. „Osobiście w lokalu wyborczym” (P.13.1 w kwestionariuszu ankiety).
2. „Elektronicznie (przez internet)” (P.13.2).
3. „W domu, tak, aby członkowie komisji wyborczej przyszli do mnie z przenośną urną wyborczą” (P.13.3).
4. „Korespondencyjnie” (P.13.4).
5. „Przez pełnomocnika” (P.13.5).
6. „Nigdy nie chodzę na głosowania” (P.13.6).
7. „Trudno powiedzieć” (P.13.7).

* „Co Pan(i) myśli na temat głosowania przez internet w wyborach? Poniżej znajduje się szereg twierdzeń, prosimy o ustosunkowanie się do każdego z nich poprzez zaznaczenie „X” przy jednej z pięciu możliwych odpowiedzi” (pytanie P.14 w kwestionariuszu ankiety). Przy każdym z poniższych twierdzeń respondenci mogli wybrać następujące opcje odpowiedzi: „zdecydowanie tak”, „raczej tak”, „trudno powiedzieć”, „raczej nie”, „zdecydowanie nie”.

1. „Głosowanie przez internet ułatwia udział w wyborach” (P.14.1 w kwestionariuszu ankiety).
2. „Głosowanie przez internet obniża prawdopodobieństwo popełnienia pomyłki w trakcie liczenia głosów. Dokładność głosowania internetowego jest dużo większa niż w przypadku ręcznego liczenia głosów” (P.14.2).
3. „Głosowanie elektroniczne jest o wiele wygodniejsze niż głosowanie w lokalu wyborczym” (P.14.3).
4. „Głosowanie przez internet wpływa na wzrost frekwencji wyborczej” (P.14.4).
5. „Głosowanie elektroniczne stwarza zagrożenie dla zasady powszechności wyborów. Nie wszyscy mają możliwość korzystania z internetu” (P.14.5).
6. „Głosowanie internetowe stwarza możliwość fałszerstw wyborczych” (P.14.6).

7. „W głosowaniu internetowym nie ma zagwarantowanej tajności wyborów (brak anonimowości)” (P.14.7).
8. „W porównaniu z głosowaniem w lokalu wyborczym – głosowanie elektroniczne jest mniej bezpieczne” (P.14.8).

2.5. / Metody analizy statystycznej

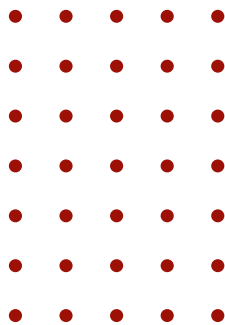
W celu udzielenia odpowiedzi na postawione pytania badawcze, a także weryfikacji hipotez głównych i pomocniczych przeprowadzono analizy statystyczne przy użyciu pakietu IBM SPSS Statistics 23. Za jego pomocą wykonano analizę podstawowych statystyk opisowych wraz z testami Kołmogorowa-Smirnowa, testy U Manna-Whitney’a, testy Kruskala-Wallisa, testy χ^2 oraz dokładne testy Fishera. Za poziom istotności uznano klasyczny próg $\alpha = 0,05$; jednakże wyniki prawdopodobieństwa statystyki testu na poziomie $0,05 < p < 0,1$ interpretowano jako istotne na poziomie tendencji statystycznej.

Analizując badane zmienne z uwzględnieniem demograficznych cech respondentów wykorzystano następujące metody analizy statystycznej:

- płeć – wykonano serię nieparametrycznych testów U Manna-Whitney’a ze względu na znaczną nierównoliczność porównywanych grup;

- wiek, wykształcenie, miejsce zamieszkania, województwo zamieszkania i status zawodowy – wykonano serię analiz Kruskala-Wallisa oraz testy *post-hoc* Dunn-Sidak;

Weryfikując uzyskane wyniki pod kątem wszystkich zmiennych politycznych posłużono się testami Kruskala-Wallisa oraz analizą *post-hoc* Dunn-Sidak. Zaś w celu weryfikacji pytania, czy czas poświęcany na korzystanie z internetu różnicuje poziom odpowiedzi dotyczących głosowania elektronicznego wykonano serię analiz przy użyciu testów Kruskala-Wallisa, testy *post-hoc* Dunn-Sidak, testy χ^2 oraz dokładne testy Fishera.

Rozdział 3.

Deklaracje i opinie Polaków na temat e-administracji i e-głosowania. Analiza wyników badania

3.1. / Deklaracje i opinie na temat elektronicznej administracji

3.2. / Deklaracje i opinie na temat głosowania elektronicznego

Główny problem badawczy niniejszej publikacji stanowią deklaracje i opinie Polaków na temat elektronicznej administracji oraz e-głosowania traktowane jako przejaw partycypacji obywatelskiej. Celem analizy empirycznej tak sformułowanego problemu jest przy tym uzyskanie odpowiedzi na następujące pytania badawcze:

- Czy Polacy korzystają i czy chcieliby korzystać z narzędzi elektronicznej administracji?

- Jakie są opinie Polaków na temat e-głosowania i czy chcieliby skorzystać z tej metody oddawania głosu w wyborach?

- Czy czas poświęcony na korzystanie z internetu różnicuje opinie badanych na temat e-administracji i e-głosowania?

Publikacja zawiera więc analizę odpowiedzi uzyskanych w badaniu ankietowym, które odnoszą się do stawianych pytań. Warto przy tym zaznaczyć, że w przypadku analizy korzystania z internetu rozszerzono zakres analizowanych twierdzeń o te, które nie pojawiły się w analizie e-administracji i e-głosowania. Uwzględniono zatem także analizę opinii respondentów na temat e-głosowania, oceny dostępności głosowania elektronicznego dla różnych grup wyborców, poziomu zagrożenia różnymi e-głosowania nadużyciami/ fałszerstwami wyborczymi, jak również preferowanych metod głosowania w wyborach. W związku z tym w dalszej części pracy znajduje się opracowanie wyników badania kwestionariuszem ankiety uporządkowane w taki sposób, że deklaracje i opinie Polaków na temat elektronicznej administracji oraz e-głosowania są weryfikowane pod względem demograficznych cech osób badanych (płci, wieku, wykształcenia, miejsca zamieszkania, województwa zamieszkania i statusu zawodowego) oraz ich preferencji politycznych (wyrażonych poglądami politycznymi na osi lewica-prawica, poparciem dla partii politycznych oraz uczestnictwem w wyborach).

Przed przystąpieniem do prezentacji wyników analizy odpowiedzi respondentów na poszczególne twierdzenia z uwzględnieniem zmiennych demograficznych i politycznych, warto przedstawić podstawowe statystyki opisowe mierzonych zmiennych. W tabeli X zamieszczono podstawowe statystyki opisowe badanych zmiennych ilościowych (deklaracje i opinie na temat e-administracji i e-głosowania zawarte w twierdzeniach P.9) wraz z testem Kołmogorowa-Smirnowa, sprawdzającym normalność rozkładu tychże zmiennych. Wszystkie badane rozkłady były znacząco odmiennie od rozkładu Gaussa, na co wskazuje wynik testu K-S. Jednakże wartość skośności tych rozkładów mieściła się w przedziale od -2 do +2, tak więc można przyjąć, że rozkłady nie były znacząco asymetryczne względem średniej.

Tabela 11. Podstawowe statystyki opisowe badanych zmiennych ilościowych

	<i>M</i>	<i>Me</i>	<i>SD</i>	<i>Sk.</i>	<i>Kurt.</i>	<i>Min.</i>	<i>Maks.</i>	<i>K-S</i>	<i>p</i>
P.9.1. Korzystam z usług elektronicznej administracji (np. wysyłam dokumenty do urzędów przez internet, wysyłam maila do urzędów, wysyłam deklaracje podatkowe przez internet itp.).	3,46	4	1,48	-0,51	-1,24	1	5	0,26	<0,001
P.9.2. Chciał(a)bym, aby w Polsce można było więcej spraw „urzędowych” załatwić za pośrednictwem internetu	4,28	5	1,04	-1,49	1,50	1	5	0,33	<0,001
P.9.3. W obliczu dynamicznego rozwoju internetu i usług świadczonych drogą elektroniczną, wprowadzenie głosowania przez internet wydaje się jedynie kwestią czasu	3,96	4	1,03	-0,87	0,23	1	5	0,22	<0,001
P.9.4. W Polsce powinno zostać wprowadzone głosowanie za pomocą internetu jako dodatkowa forma uczestnictwa w wyborach	3,98	4	1,14	-1,03	0,23	1	5	0,24	<0,001
P.9.5. Skorzystał(a)bym z możliwości głosowania przez internet w wyborach, gdyby była taka możliwość	3,92	4	1,28	-1,01	-0,17	1	5	0,26	<0,001

P.9.6. Jeśli by wprowadzono głosowanie przez internet, to powinno ono być przeprowadzane przed dniem wyborów (np. w tygodniu poprzedzającym niedzielę wyborczą) i powinno trwać kilka dni.

	2,94	3	1,30	0,03	-1,00	1	5	0,16	<0,001
--	------	---	------	------	-------	---	---	------	--------

P.9.7. Chciał(a)bym, aby w polskich wyborach nie było / nie wprowadzono żadnych dodatkowych metod głosowania (np. głosowania przez internet, głosowania korespondencyjnego). Wyborcy powinni głosować tylko w lokalach wyborczych, wrzucając kartę do głosowania do urny wyborczej

	2,24	2	1,33	0,81	-0,54	1	5	0,23	<0,001
--	------	---	------	------	-------	---	---	------	--------

P.9.8. Głosowanie tradycyjne – w lokalu wyborczym – jest lepszą niż głosowanie przez internet formą uczestnictwa

	2,82	3	1,33	0,19	-1,04	1	5	0,15	<0,001
--	------	---	------	------	-------	---	---	------	--------

P.9.9. Głosowanie przez internet – z dowolnego miejsca – obniża rangę doniosłego społecznie aktu głosowania

	2,64	3	1,36	0,33	-1,08	1	5	0,18	<0,001
--	------	---	------	------	-------	---	---	------	--------

M – średnia; *Me* – mediana; *SD* – odchylenie standardowe; *Sk.* – skośność; *Kurt.* – kurtoza; *Min* i *Maks.* – najniższa i najwyższa wartość rozkładu; *K-S* – wynik testu Kołmogorowa-Smirnowa; *p* – istotność

Źródło: opracowanie własne.

3.1. / Deklaracje i opinie na temat elektronicznej administracji

Przedstawione w tej części publikacji wyniki analizy empirycznej deklaracji i opinii respondentów na temat e-administracji odnoszą się dwóch twierdzeń, w których poproszono badanych o ustosunkowanie się do zdania: „Korzystam z usług elektronicznej administracji (np. wysyłam dokumenty do urzędów przez internet, wysyłam maila do urzędów, wysyłam deklaracje podatkowe przez internet itp.” (P.9.1) oraz „Chciał(a)bym, aby w Polsce można było więcej spraw ‘urzędowych’ załatwiać za pośrednictwem in-

ternetu” (P.9.2). Osoby badane mogły wybrać jedną z pięciu opcji odpowiedzi, zgodnie ze skalą Likerta: „zdecydowanie tak”, „raczej tak”, „trudno powiedzieć”, „raczej nie”. Przetwarzając wyniki, każda opcja została zakodowana liczbowo w następujący sposób: zdecydowanie tak - 5 punktów, raczej tak - 4 punkty, trudno powiedzieć - 3 punkty, raczej nie - 2 punkty, zdecydowanie nie - 1 punkt. Wyniki zostały przedstawione w podziale na cechy demograficzne respondentów, ich preferencje polityczne, a także z uwzględnieniem czasu korzystania z internetu.

3.1.1. Analiza danych według zmiennych demograficznych

Projektując badanie, mające na celu analizę deklaracji i opinii Polaków na temat e-administracji, postanowiono rozpatrywać odpowiedzi respondentów przez pryzmat następujących zmiennych demograficznych: płeć, wiek, wykształcenie, miejsce zamieszkania, województwo, status zawodowy. Założono, że mogą one różnicować (choć w różnym zakresie) odpowiedzi osób ankietowanych zarówno odnośnie korzystania z narzędzi elektronicznej administracji, jak i preferencji odnośnie załatwiania spraw urzędowych przez internet. Za szczególnie znaczące zmienne determinujące odmienne deklaracje i opinie Polaków na temat e-administracji uznano:

- wiek – w młodszych grupach wiekowych wyżej ocenia się narzędzia e-administracji, a młodszy respondenci są bardziej skłonni skorzystać z tych narzędzi w porównaniu do starszych osób ankietowanych;

- wykształcenie – z narzędzi elektronicznych w administracji chętniej korzystają osoby z wyższym wykształceniem i to one częściej deklarują chęć korzystania z e-administracji;

- miejsce zamieszkania – w porównaniu do mieszkańców terenów wiejskich osoby mieszkające w miastach (szczególnie w dużych miastach) wyżej oceniają narzędzia elektronicznej administracji i są bardziej skłonne skorzystać z nich w przyszłości;

- województwo zamieszkania – w województwach dysponujących lepszą infrastrukturą teleinformatyczną obserwuje się większe zainteresowanie narzędziami elektronicznej administracji;

- status zawodowy – osoby pracujące są bardziej otwarte na elektroniczne narzędzia administracji w porównaniu do pozostałych grup.

Odpowiedzi respondentów rozpatrywano także w kontekście płci, podstawowej zmiennej demograficznej, nie zakładając jednak istotnych różnic w odniesieniu do analizowanych opinii na temat e-administracji. Dzięki uwzględnieniu tak wielu zmiennych demograficznych możliwe było sprawdzenie, czy i w jaki sposób różnicują one deklaracje i opinie Polaków na temat narzędzi elektronicznej administracji. Pozwoliło także dostrzec różnice i podobieństwa, mogące być wskazówkami dla decydentów politycznych odpowiedzialnych za digitalizację administracji publicznej oraz włączanie obywateli w proces podejmowania decyzji politycznych.

Płeć

Na początku procedury badawczej sprawdzono, czy odpowiedzi osób badanych na twierdzenia odnoszące się do elektronicznej administracji różnią się w zależności od ich płci. Ze względu na nierównoliczność porównywanych grup wykonano serię nieparametrycznych testów *U* Manna-Whitney’a. Wyniki zostały przedstawione w tabeli 12 oraz na wykresie 21. Nie odnotowano różnic istotnych statystycznie, zatem należy stwierdzić, że płeć nie różnicuje odpowiedzi respondentów na wskazane twierdzenia.

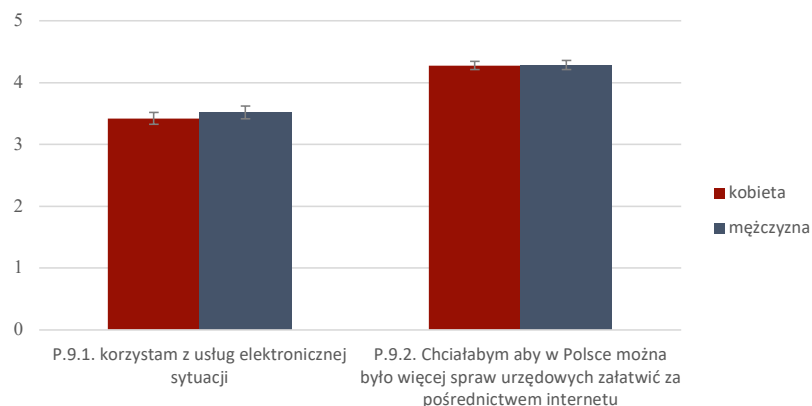
Tabela 12. Płeć osób badanych a deklaracje i opinie na temat elektronicznej administracji

	kobieta		mężczyzna		<i>U</i>	<i>Z</i>	<i>p</i>	<i>r</i>
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>				
P.9.1. Korzystam z usług elektronicznej administracji	3,42	1,51	3,52	1,44	350402,5	-0,91	0,362	0,02
P.9.2. Chciał(a)bym, aby w Polsce można było więcej spraw urzędowych załatwić za pośrednictwem internetu	4,28	1,04	4,29	1,03	358509,0	-0,09	0,931	0,00

M – średnia; *SD* – odchylenie standardowe; *U* – wynik testu *U* Manna-Whitney’a; *Z* – wartość wystandaryzowana; *p* – istotność statystyczna; *r* – siła efektu

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 21. Płeć osób badanych a deklaracje i opinie na temat elektronicznej administracji

Źródło: opracowanie własne.

Wiek

W kolejnym kroku sprawdzono, czy wiek osób badanych różnicuje poziom ich odpowiedzi dotyczących elektronicznej administracji. Wykonano nieparametryczne analizy wariancji w schemacie międzygrupowym ze względu na znaczną nierównoliczność porównywanych grup. Seria analiz Kruskala-Wallisa wykazała wyniki istotne statystycznie dla obu twierdzeń (tabela 22).

W zakresie twierdzenia P.9.1 „Korzystam z usług elektronicznej administracji”, najmniej zgodnie odpowiadały osoby w wieku powyżej 65 lat. Grupa ta różniła się od wszystkich pozostałych grup istotnie statystycznie. Najwyższe wyniki odnotowano w grupach wiekowych 25-34 oraz 35-44. Te grupy nie różniły się między sobą nawet na poziomie tendencji statystycznej, różniły się natomiast od pozostałych trzech grup wiekowych. Pozostałe różnice okazały się nie być istotne statystycznie.

W zakresie twierdzenia P.9.2 „Chciałabym, aby w Polsce można było więcej spraw urzędowych załatwić za pośrednictwem internetu”, najniższy wynik odnotowano w najstarszej grupie wie-

kowej. Grupa ta różniła się od wszystkich pozostałych grup istotnie statystycznie. Nieco wyższe wyniki uzyskano dla grup 45-54 oraz 55-64. Te grupy nie różniły się między sobą nawet na poziomie tendencji statystycznej, różniły się natomiast od pozostałych trzech grup wiekowych. Pozostałe różnice okazały się nie być istotne statystycznie.

Tabela 13. Wiek osób badanych a deklaracje i opinie na temat elektronicznej administracji

		<i>M</i>	<i>SD</i>	
P.9.1. Korzystam z usług elektronicznej administracji	18-24 lata	3,40b	1,41	<i>H</i> (5) = 128,44 <i>p</i> < 0,001
	25-34 lata	3,81c	1,32	
	35-44 lata	3,91c	1,25	
	45-54 lata	3,57b	1,47	
	55-64 lata	3,28b	1,50	
	powyżej 65 lat	2,69a	1,59	
P.9.2. Chciał(a)bym, aby w Polsce można było więcej spraw urzędowych załatwić za pośrednictwem internetu	18-24 lata	4,51c	0,76	<i>H</i> (5) = 133,84 <i>p</i> < 0,001
	25-34 lata	4,51c	0,83	
	35-44 lata	4,53c	0,81	
	45-54 lata	4,36b	0,93	
	55-64 lata	4,09b	1,15	
	powyżej 65 lat	3,65a	1,34	

Różne indeksy literowe wskazują na różnicę istotną statystycznie na poziomie $p < 0,05$. Testy post-hoc Dunn-Sidak.

Źródło: opracowanie własne.

Wykształcenie

Następnie sprawdzono, czy wykształcenie osób badanych różnicuje poziom ich odpowiedzi dotyczących elektronicznej administracji. Przed przystąpieniem do opisywania wyników należy zwrócić uwagę, że w grupie osób bez wykształcenia znalazły się jedynie dwie osoby. Nie usuwano tych osób z analizy, prezentując uzyskane przez nie wyniki, ale ze względu na skrajnie małą liczeb-

ność tej grupy trudno oczekiwać odnotowania różnic pomiędzy tą grupą i pozostałymi, znacznie liczniejszymi badanymi grupami. Wykonano serię analiz Kruskala-Wallisa, która wykazała wyniki istotne statystycznie dla obu twierdzeń (tabela 14).

W zakresie twierdzenia P.9.1 najbardziej zgodnie odpowiadały osoby o wykształceniu wyższym. Grupa ta różniła się od pozostałych grup istotnie statystycznie za wyjątkiem grupy bez wykształcenia. Nieco niższe wyniki odnotowano w grupie osób o wykształceniu średnim/ policealnym. Grupa ta różniła się istotnie statystycznie od grup o wykształceniu podstawowym/gimnazjalnym oraz zawodowym. Pozostałe różnice okazały się nie być istotne statystycznie. Z kolei w zakresie twierdzenia P.9.2 odnotowano cztery różnice istotne statystycznie. Grupy o wyższych wynikach – o wykształceniu średnim/ policealnym oraz wyższym różniły się istotnie statystycznie od grup o wykształceniu podstawowym/ gimnazjalnym oraz zawodowym. Pozostałe różnice okazały się nie być istotne statystycznie.

Tabela 14. Wykształcenie osób badanych a deklaracje i opinie na temat elektronicznej administracji

		<i>M</i>	<i>SD</i>		
P.9.1. Korzystam z usług elektronicznej administracji	bez wykształcenia	3,50abc	0,71	$H(4) = 118,38$ $p < 0,001$	
	podstawowe / gimnazjalne	2,03a	1,19		
	zawodowe	2,61a	1,59		
	średnie / policealne	3,33b	1,44		
	wyższe	3,77c	1,39		
P.9.2. Chciał(a)bym, aby w Polsce można było więcej spraw urzędowych załatwić za pośrednictwem internetu	bez wykształcenia	4,00ab	1,41	$H(4) = 154,86$ $p < 0,001$	
	podstawowe / gimnazjalne	2,67a	1,27		
	zawodowe	3,44a	1,30		
	średnie / policealne	4,33b	0,95		
	wyższe	4,45b	0,90		

Różne indeksy literowe wskazują na różnicę istotną statystycznie na poziomie $p < 0,05$. Testy post-hoc Dunn-Sidak

Źródło: opracowanie własne.

Miejsce zamieszkania

W kolejnym kroku sprawdzono, czy wielkość miejsca zamieszkania badanych osób różnicuje poziom ich odpowiedzi dotyczących elektronicznej administracji. Wykonano serię analiz Kruskala-Wallisa, która wykazała wyniki istotne statystycznie dla obu twierdzeń (tabela 15). W zakresie twierdzenia P.9.1 najniższe wyniki odnotowano w grupie osób mieszkających na wsi. Grupa ta różniła się od osób mieszkających w miastach o wielkości 20-100 tys. mieszkańców, 100-200 tys., 200-500 tys. oraz w miastach powyżej 500 tys. Pozostałe różnice okazały się nie być istotne statystycznie. W zakresie twierdzenia P.9.2 odnotowano tylko dwie różnice istotne statystycznie. Najwyższy poziom zgodności z twierdzeniem odnotowano w grupie mieszkańców dużych miast (powyżej 500 tys.). Grupa ta różniła się istotnie statystycznie od grup mieszkańców wsi oraz miast do 20 tys. mieszkańców. Dodatkowo, odnotowano różnicę na poziomie tendencji statystycznej pomiędzy mieszkańcami wsi, cechującymi się najniższymi wynikami w zakresie badanej zmiennej, a mieszkańcami miast o wielkości 20-100 tys. mieszkańców. Pozostałe różnice okazały się nie być istotne statystycznie nawet na poziomie tendencji.

Tabela 15. Miejsce zamieszkania a deklaracje i opinie na temat elektronicznej administracji

		<i>M</i>	<i>SD</i>		
P.9.1. Korzystam z usług elektronicznej administracji	wieś	3,20a	1,53	$H(5) = 26,68$ $p < 0,001$	
	miasto do 20 tys. mieszkańców	3,47ab	1,43		
	miasto 20-100 tys. mieszkańców	3,62b	1,43		
	miasto 100-200 tys. mieszkańców	3,59b	1,44		
	miasto 200-500 tys. mieszkańców	3,54b	1,50		
	miasto powyżej 500 tys. mieszkańców	3,68b	1,40		
P.9.2. Chciał(a)bym, aby w Polsce można było więcej spraw urzędowych załatwić za pośrednictwem internetu	wieś	4,15a	1,12	$H(5) = 29,64$ $p < 0,001$	
	miasto do 20 tys. mieszkańców	4,19a	1,07		
	miasto 20-100 tys. mieszkańców	4,35ab	1,03		
	miasto 100-200 tys. mieszkańców	4,31ab	1,01		
	miasto 200-500 tys. mieszkańców	4,30ab	1,04		
	miasto powyżej 500 tys. mieszkańców	4,55b	0,77		

Różne indeksy literowe wskazują na różnicę istotną statystycznie na poziomie $p < 0,05$. Testy post-hoc Dunn-Sidak

Źródło: opracowanie własne.

Województwo zamieszkania

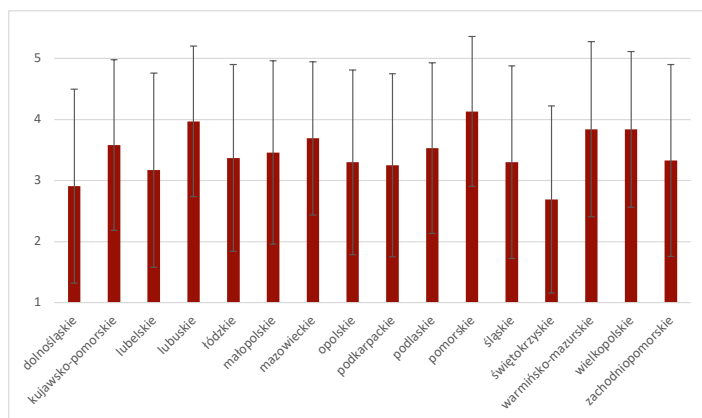
W kolejnym kroku sprawdzono, czy fakt mieszkania w określonym województwie różnicuje poziom odpowiedzi dotyczących elektronicznej administracji. Wykonano serię analiz przy użyciu testów Kruskala-Wallisa. Ze względu na dużą liczbę porównywanych grup wyniki prezentowano wyłącznie na wykresach (wykres 22 i 23). Dla pierwszego twierdzenia (P.9.1) wynik analizy okazał się istotny statystycznie ($H(15) = 75,21; p < 0,001$), a testy *post-hoc* wykazały istotne statystycznie różnice między:

- województwem świętokrzyskim a podlaskim ($p = 0,038$), kujawsko-pomorskim ($p = 0,021$), mazowieckim ($p < 0,001$), wielkopolskim ($p < 0,001$), warmińsko-mazurskim ($p < 0,001$), lubuskim ($p < 0,001$) oraz pomorskim ($p = 0,002$);

- województwem dolnośląskim a wielkopolskim ($p = 0,001$), warmińsko-mazurskim ($p = 0,003$), lubuskim ($p = 0,003$) oraz pomorskim ($p = 0,029$);

oraz na poziomie tendencji pomiędzy województwem dolnośląskim a województwem mazowieckim ($p = 0,079$) oraz pomiędzy województwem podkarpackim a wielkopolskim ($p = 0,065$). Wyniki zaprezentowano na wykresie 22.

Wykres 22. Województwo zamieszkania a korzystanie z usług elektronicznej administracji

Źródło: opracowanie własne.

Również w analizie twierdzenia P.9.2 wynik testu Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie ($H(15) = 94,28; p < 0,001$), zaś testy *post-hoc* wykazały istotne statystycznie różnice między:

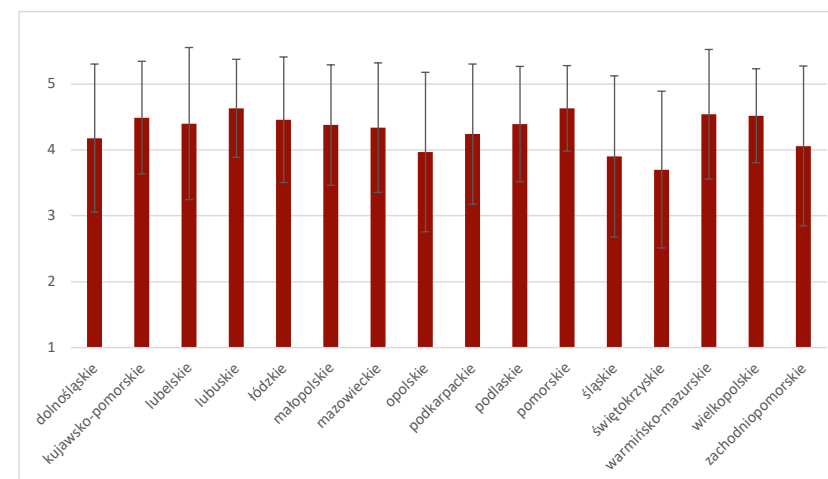
- województwem świętokrzyskim a podkarpackim ($p = 0,004$), podlaskim ($p = 0,001$), małopolskim ($p = 0,002$), łódzkim ($p < 0,001$); kujawsko-pomorskim ($p < 0,001$), mazowieckim ($p < 0,001$), wielkopolskim ($p < 0,001$), lubelskim ($p < 0,001$), warmińsko-mazurskim ($p < 0,001$), lubuskim ($p < 0,001$) oraz pomorskim ($p = 0,014$);

- województwem śląskim a wielkopolskim ($p < 0,001$), łódzkim ($p = 0,011$), kujawsko-pomorskim ($p = 0,013$), lubelskim ($p = 0,009$), warmińsko-mazurskim ($p < 0,003$) oraz lubuskim ($p < 0,001$);

- województwem zachodniopomorskim a warmińsko-mazurskie ($p = 0,005$) oraz lubuskim ($p = 0,025$)

oraz na poziomie tendencji pomiędzy województwem śląskim a województwem mazowieckim ($p = 0,059$) oraz pomiędzy województwem zachodniopomorskim a wielkopolskim ($p = 0,054$). Wyniki zaprezentowano na wykresie 23.

Wykres 23. Województwo zamieszkania a deklaracje odnośnie chęci korzystania z elektronicznej administracji

Źródło: opracowanie własne.

Status zawodowy

W kolejnym kroku sprawdzono, czy status zawodowy osób badanych różnicuje poziom ich odpowiedzi dotyczących elektronicznej administracji. Dla pierwszego twierdzenia (P.9.1) wynik analizy testem Kruskala-Wallisa okazał się istotny statystycznie ($H(6) = 211,14; p < 0,001$) – deklaracje dotyczące korzystania z usług elektronicznej administracji różniły się istotnie statystycznie w zależności od statusu zawodowego respondentów. Testy *post-hoc* wykazały istotne statystycznie bądź też bliskie istotności statystycznej różnice między:

- osobami, które są na rencie / emeryturze a osobami pracującymi dorywczo, uczącymi się bądź studiującymi, pracującymi zawodowo na pełnym etacie oraz prowadzącymi własną działalność gospodarczą (we wszystkich przypadkach $p < 0,001$);

- osobami zajmującymi się domem a osobami pracującymi zawodowo na pełnym etacie ($p = 0,001$) oraz prowadzącymi własną działalność gospodarczą ($p < 0,001$);

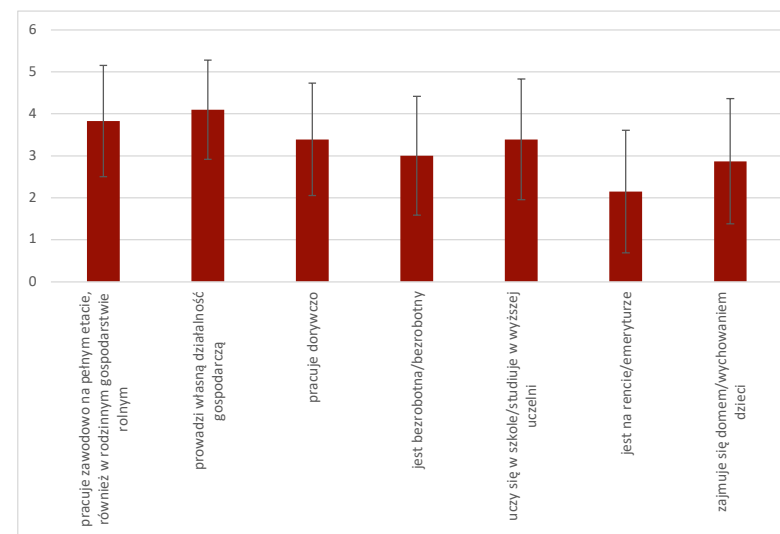
- osobami bezrobotnymi a osobami pracującymi zawodowo na pełnym etacie ($p = 0,052$) oraz prowadzących własną działalność gospodarczą ($p = 0,006$);

- osobami pracującymi dorywczo a osobami pracującymi zawodowo na pełnym etacie ($p = 0,033$) oraz prowadzącymi własną działalność gospodarczą ($p = 0,003$);

- osobami uczącymi się bądź studiującymi a osobami pracującymi zawodowo na pełnym etacie ($p < 0,001$) oraz prowadzącymi własną działalność gospodarczą ($p < 0,001$);

Wyniki zaprezentowano na wykresie 24.

Wykres 24. Status zawodowy osób badanych a korzystanie z usług elektronicznej administracji

Źródło: opracowanie własne.

Następnie przeanalizowano poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.2. Test Kruskala-Wallisa również był istotny statystycznie ($H(6) = 251,01; p < 0,001$), a testy *post-hoc* wykazały istotne statystycznie różnice między:

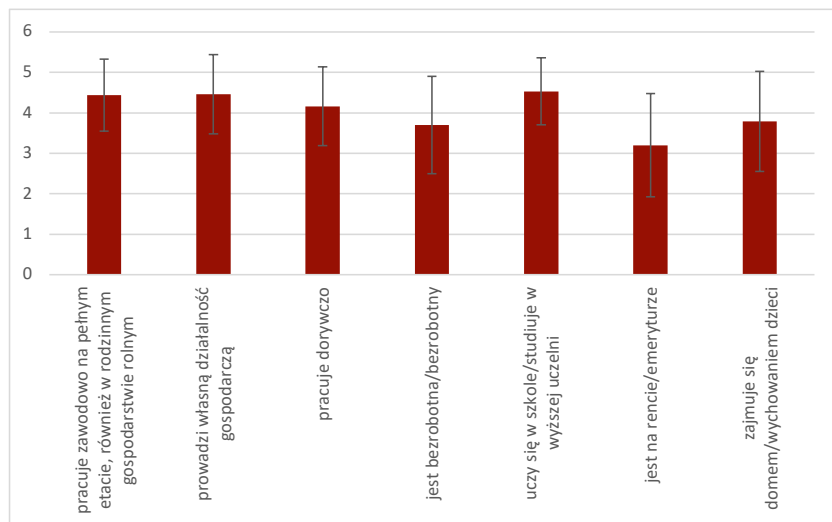
- osobami, które są na rencie / emeryturze a osobami pracującymi dorywczo, uczącymi się bądź studiującymi, pracującymi zawodowo na pełnym etacie oraz prowadzącymi własną działalność gospodarczą (we wszystkich przypadkach $p < 0,001$);

- osobami bezrobotnymi a osobami pracującymi zawodowo na pełnym etacie ($p = 0,006$), prowadzącymi własną działalność gospodarczą ($p = 0,003$) oraz osobami uczącymi się bądź studiującymi ($p = 0,001$);

- osobami zajmującymi się domem bądź wychowaniem dzieci a osobami pracującymi zawodowo na pełnym etacie ($p = 0,003$), prowadzącymi własną działalność gospodarczą ($p = 0,002$) oraz osobami uczącymi się bądź studiującymi ($p < 0,001$);

- osobami pracującymi dorywczo a osobami pracującymi zawodowo na pełnym etacie ($p = 0,039$), prowadzącymi własną działalność gospodarczą ($p = 0,029$) oraz osobami uczącymi się bądź studiującymi ($p = 0,001$). Wyniki zaprezentowano na wykresie 25.

Wykres 25. Status zawodowy osób badanych a deklaracje odnośnie chęci korzystania z elektronicznej administracji

Źródło: opracowanie własne.

3.1.2. Analiza danych według zmiennych politycznych

Drugą grupę zmiennych determinujących deklaracje i opinie respondentów na temat elektronicznej administracji stanowią preferencje polityczne. Przyjęto, że takie zmienne polityczne jak: poglądy polityczne na osi lewica-prawica, poparcie dla partii politycznych oraz udział w wyborach, mogą różnicować (choć w różnym zakresie) odpowiedzi respondentów na temat elektronicznej administracji. Za szczególnie znaczące zmienne determinujące opinie i postawy w tym zakresie uznano:

- poglądy polityczne wyrażone na osi lewica-prawica – założono, że osoby o poglądach prawicowych preferują tradycyjne formy partycypacji obywatelskiej, zaś osoby o poglądach liberalnych i lewicowych są bardziej otwarte na stosowanie narzędzi elektronicznych;

- preferencje partyjne (zarówno w odniesieniu do ostatnich wyborów, jak i hipotetycznie – gdyby wybory odbywały się w momencie wypełniania ankiety) – postanowiono sprawdzić, czy osoby głosujące na partie otwarte na stosowanie narzędzi elektronicznych w administracji, częściej deklarują chęć korzystania zarówno z e-administracji.

Warto w tym miejscu zaznaczyć, iż w kafeerii odpowiedzi do pytań dotyczących wyborów do Sejmu w roku 2015 uwzględniono największe partyjne komitety wyborcze, natomiast w pytaniu o deklaracje głosowania w wyborach do Sejmu w 2018 r. wykorzystano podobny zabieg, uwzględniając ugrupowania obecne w parlamencie i te uwzględniane w badaniach opinii publicznej.

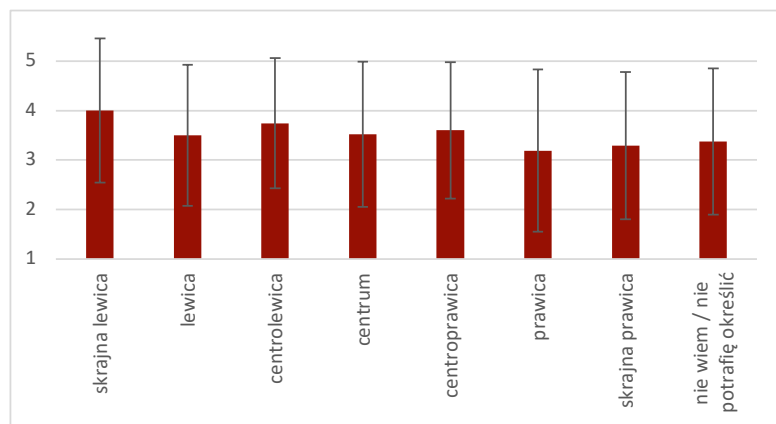
- udział w wyborach (tu zróżnicowano dodatkowo typy wyborów: parlamentarne, samorządowe, prezydenckie i europejskie) – przyjęto, że osoby częściej głosujące są skłonne wybierać tradycyjne rozwiązania w administracji, a osoby rzadko biorące udział w wyborach oraz te nie głosujące nigdy preferują elektroniczne narzędzia komunikacji w zakresie partycypacji.

Poglądy polityczne na osi lewica-prawica

W pierwszym kroku sprawdzono, czy poglądy polityczne osób badanych różnicują poziom ich odpowiedzi dotyczących elektronicznej administracji. Wykonano serię analiz przy użyciu testów Kruskala-Wallisa. Dla czytelności prezentowanych danych, wyniki zaprezentowano na wykresach. Warto też zwrócić uwagę, że liczba osób deklarujących skrajne poglądy jest znacznie mniejsza niż osób o poglądach pośrednich, co może mieć wpływ na wyniki testów *post-hoc*.

Z analizy odpowiedzi respondentów na twierdzenie P.9.1 („Korzystam z usług elektronicznej administracji”) wynika, że poglądy polityczne istotnie różnicują poziom korzystania z e-administracji ($H(7) = 19,10; p = 0,008$). Ponadto, testy *post-hoc* Dunn-Sidak wykazały istotną różnicę pomiędzy prawicą a centrolewicą ($p = 0,022$). Pozostałe różnice nie były nawet bliskie istotności statystycznej. Wyniki zaprezentowano na wykresie 26.

Wykres 26. Poglądy polityczne a korzystanie z usług elektronicznej administracji

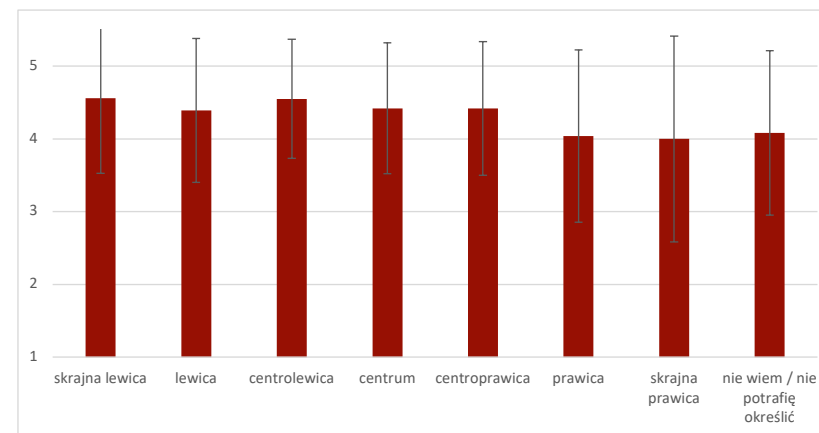
Źródło: opracowanie własne.

Okazało się również, że poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.2 („Chciał(a)bym, aby w Polsce można było więcej spraw „urzędowych” załatwiać za pośrednictwem internetu”) różni się istotnie statystycznie w zależności od poglądów politycznych osób badanych ($H(7) = 55,99; p < 0,001$). Testy *post-hoc* wykazały istotne statystycznie różnice między:

- prawicą a centrum ($p = 0,001$), centroprawicą ($p = 0,010$), lewicą ($p = 0,012$) oraz centrolewicą ($p < 0,001$);
- osobami nie potrafiącymi określić swoich poglądów politycznych a centrum ($p < 0,001$), centroprawicą ($p = 0,007$), lewicą ($p = 0,008$) oraz centrolewicą ($p < 0,001$).

Wyniki zaprezentowano na wykresie 27.

Wykres 27. Poglądy polityczne a deklaracje odnośnie chęci korzystania z elektronicznej administracji

Źródło: opracowanie własne.

Sposób głosowania w wyborach w 2015 r.

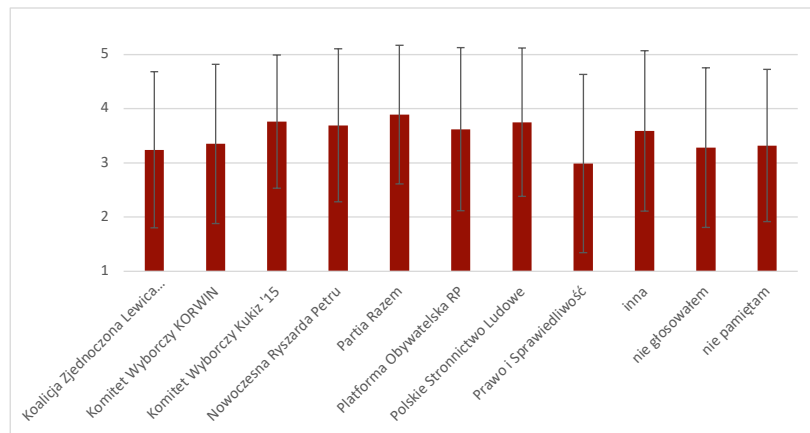
W tej części badania sprawdzono, czy poparcie dla partii politycznych, wyrażone oddaniem głosu w wyborach parlamentarnych w 2015 r., różnicuje opinie badanych na temat elektronicznej administracji. Wykonano serię analiz przy użyciu testów Kruskala-Wallisa, zaś ze względu na dużą liczbę porównywanych grup, wyniki zaprezentowano wyłącznie na wykresach. Dla wygody czytelnika porównania *post-hoc* prezentowano w taki sposób, by podawać nazwy partii politycznych, tj. pisząc PiS prezentujemy wyniki zwolenników PiS w 2015 r.

Analizę odpowiedzi respondentów na twierdzenie P.9.1 wykonano przy użyciu testu Kruskala-Wallisa, który okazał się być istotny statystycznie ($H(10) = 5266; p < 0,001$). Testy *post-hoc* Dunn-Sidak wykazały ponadto istotne statystycznie różnice między:

- wyborcami PiS a osobami, które głosowały na inne, niewymienione w badaniu partie ($p = 0,030$), a wyborcami PO ($p = 0,001$), Nowoczesnej ($p = 0,004$), Komitetu Wyborczego Kukiz'15 ($p = 0,010$), PSL ($p < 0,001$) oraz Partii Razem ($p < 0,001$);

- osobami, które nie głosowały a PSL ($p = 0,007$). Wyniki za-
prezentowano na wykresie 28.

Wykres 28. Oddany głos w 2015 r. a korzystanie z usług elektronicznej administracji

Źródło: opracowanie własne.

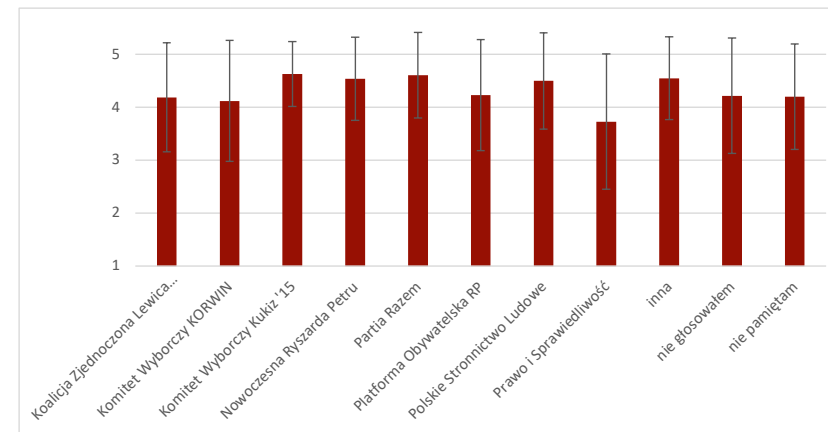
Następnie zbadano poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.2. Test Kruskala-Wallisa ponownie był istotny statystycznie ($H(10) = 104,58; p < 0,001$). Testy *post-hoc* wykazały istotne statystycznie różnice między:

- wyborcami PiS a osobami, które deklarowały, że nie pamiętają, na kogo głosowały ($p = 0,002$); a wyborcami PO ($p < 0,001$); osobami, które nie głosowały w 2015 r. ($p < 0,001$), PSL ($p < 0,001$); a wyborcami Nowoczesnej ($p < 0,001$); Komitetu Wyborczego Kukiz '15 ($p < 0,001$) oraz Partii Razem ($p < 0,001$); a także osobami, które głosowały na inne, nie wymienione w badaniu partie ($p < 0,001$);

- osobami, które deklarowały, że nie pamiętają, na kogo głosowały a PSL ($p = 0,014$); osobami, które głosowały na inne, nie wymienione w badaniu partie ($p = 0,049$); Komitet Wyborczy Kukiz '15 ($p = 0,035$) oraz Partię Razem ($p = 0,049$); a także na poziomie tendencji statystycznej z wyborcami Nowoczesnej ($p = 0,050$);

- wyborcami PO a PSL ($p = 0,043$);
- osobami, które nie głosowały a PSL ($p = 0,050$). Wyniki za-
prezentowano na wykresie 29.

Wykres 29. Oddany głos w 2015 r. a deklaracje odnośnie chęci korzystania z elektronicznej administracji

Źródło: opracowanie własne.

Sposób głosowania obecnie

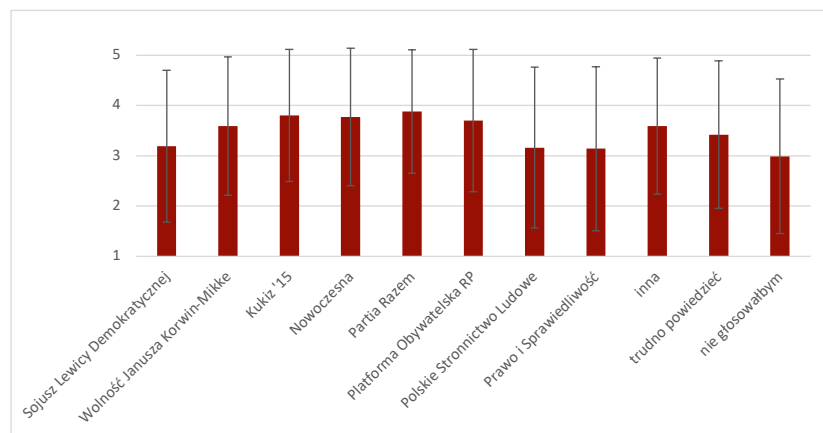
W kolejnym kroku sprawdzono, czy poparcie dla partii politycznych w sytuacji, gdyby wybory odbywały się obecnie, różniuje deklaracje i opinie badanych na temat elektronicznej administracji. Wykonano serię analiz przy użyciu testów Kruskala-Wallisa, a ze względu na dużą liczbę porównywanych grup, wyniki za-
prezentowano wyłącznie na wykresach. Dla wygody czytelnika porównania *post-hoc* prezentowano w taki sposób, by podawać nazwy partii politycznych, tj. pisząc PiS prezentujemy wyniki zwolenników PiS w sytuacji, gdyby wybory odbywały się obecnie.

Analizę odpowiedzi respondentów na twierdzenie P.9.1 wykonano przy użyciu testu Kruskala-Wallisa. Wynik analizy był istotny statystycznie ($H(10) = 49,19; p < 0,001$). Testy *post-hoc* Dunn-Sidak wykazały istotne statystycznie różnice między:

- osobami zdecydowanymi nie głosować a wyborcami PO ($p = 0,001$), Nowoczesnej ($p = 0,014$), Komitetu Wyborczego Kukiz '15 ($p = 0,003$) oraz Partii Razem ($p = 0,013$);

- wyborcami PiS a PO ($p = 0,002$), Nowoczesnej ($p = 0,070$), Komitetu Wyborczego Kukiz '15 ($p = 0,010$) oraz Partii Razem ($p = 0,070$). Wyniki zaprezentowano na wykresie 30.

Wykres 30. Oddany głos obecnie a korzystanie z usług elektronicznej administracji

Źródło: opracowanie własne.

Następnie zbadano poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.2 Test Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie ($H(10) = 150,27; p < 0,001$), a testy *post-hoc* wykazały istotne statystycznie różnice między:

- osobami zdecydowanymi nie głosować a osobami, które odpowiedziały „trudno powiedzieć” ($p = 0,046$); a wyborcami PO ($p < 0,001$); Nowoczesnej ($p < 0,001$); Komitetu Wyborczego Kukiz '15 ($p < 0,001$); Wolności JKM ($p < 0,001$) oraz Partii Razem ($p = 0,013$); a także osobami, które głosowałyby na inne niż wymienione w ankiecie partii ($p < 0,001$);

- wyborcami PSL a PO ($p = 0,002$); Nowoczesnej ($p < 0,001$);

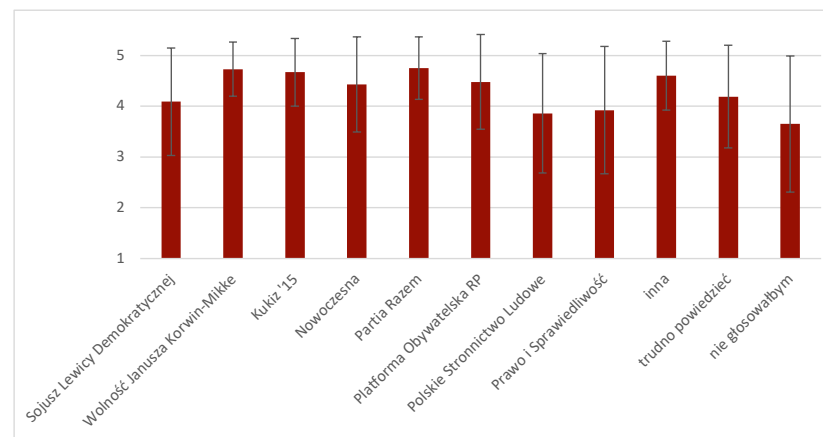
Komitetu Wyborczego Kukiz'15 ($p < 0,001$); Wolności JKM ($p = 0,001$); Partii Razem ($p = 0,013$); oraz osobami, które głosowałyby na inne niż wymienione w ankiecie partii ($p < 0,001$);

- wyborcami PiS a PO ($p < 0,001$); Nowoczesnej ($p = 0,013$); Komitetu Wyborczego Kukiz'15 ($p < 0,001$); Wolności JKM ($p < 0,001$) oraz Partii Razem ($p = 0,013$); a także osobami, które głosowałyby na inne niż wymienione w ankiecie partii ($p < 0,001$);

- wyborcami SLD a PO ($p = 0,007$); Komitetu Wyborczego Kukiz '15 ($p < 0,001$); Wolności JKM ($p = 0,006$) oraz Partii Razem ($p = 0,013$); a także osobami, które głosowałyby na inne niż wymienione w ankiecie partii ($p = 0,001$);

- osobami odpowiadającymi „trudno powiedzieć” a wyborcami PO ($p = 0,001$); Komitetu Wyborczego Kukiz'15 ($p < 0,001$); Wolności JKM ($p = 0,010$) oraz Partii Razem ($p = 0,013$); a także osobami, które głosowałyby na inne niż wymienione w ankiecie partii ($p < 0,001$). Wyniki zaprezentowano na wykresie 31.

Wykres 31. Oddany głos obecnie a deklaracje odnośnie chęci korzystania z elektronicznej administracji

Źródło: opracowanie własne.

Udział w wyborach do Sejmu i Senatu

W tej części badania sprawdzono, czy deklarowany udział w wyborach różnicuje odpowiedzi respondentów na temat elektronicznej administracji. W ankiecie zapytano o to, jak często badani biorą udział w wyborach, rozróżniając wybory do poszczególnych organów władzy. W związku z tym poniższa analiza zawiera odrębne weryfikacje odpowiedzi dedykowanych wyborom do Sejmu i Senatu, wyborom samorządowym, wyborom prezydenckim oraz wyborom do Parlamentu Europejskiego.

W pierwszym kroku sprawdzono, czy deklarowany udział w wyborach do Sejmu i Senatu różnicuje poziom odpowiedzi dotyczących elektronicznej administracji. Wykonano serię analiz Kruskala-Wallisa, która wykazała wyniki istotne statystycznie, więc wykonano ponadto analizę *post-hoc* przy użyciu testów Dunn-Sidak. W zakresie twierdzenia P.9.1 najbardziej zgodnie odpowiadały osoby z grupy głosujących zawsze. Grupa ta różniła się od osób nie głosujących nigdy oraz rzadko. Pozostałe różnice okazały się nie być istotne statystycznie. Podobne obserwacje poczyniono w przypadku twierdzenia P.9.2 - najbardziej zgodne odpowiedzi odnotowano wśród osób z grupy „zawsze”. Grupa ta różniła się od grupy głosującej „często” oraz „rzadko”. Pozostałe różnice okazały się nie być istotne statystycznie. Wyniki przedstawiono w tabeli 16.

Tabela 16. Udział w wyborach do Sejmu i Senatu a deklaracje i opinie na temat elektronicznej administracji

		<i>M</i>	<i>SD</i>	
P.9.1. Korzystam z usług elektronicznej administracji	nigdy	3,13b	1,44	<i>H</i> (4) = 26,81 <i>p</i> < 0,001
	rzadko	3,14b	1,58	
	trudno powiedzieć	3,21ab	1,42	
	często	3,49ab	1,46	
	zawsze	3,59a	1,46	
P.9.2. Chciał(a)bym, aby w Polsce można było więcej spraw urzędowych załatwić za pośrednictwem internetu	nigdy	4,20ab	1,07	<i>H</i> (4) = 25,96 <i>p</i> < 0,001
	rzadko	4,04a	1,26	
	trudno powiedzieć	4,25ab	0,90	
	często	4,16a	1,08	
	zawsze	4,39b	0,96	

Różne indeksy literowe wskazują na różnicę istotną statystycznie na poziomie $p < 0,05$. Testy *post-hoc* Dunn-Sidak

Źródło: opracowanie własne.

Udział w wyborach samorządowych

W kolejnym kroku sprawdzono, czy deklarowany udział w wyborach samorządowych różnicuje poziom odpowiedzi dotyczących elektronicznej administracji. Wykonano serię analiz Kruskala-Wallisa, która wykazała wyniki istotne statystycznie dla twierdzenia P.9.1 i P.9.2. Dla tych zmiennych wykonano analizę *post-hoc* przy użyciu testów Dunn-Sidak.

W analizie twierdzenia P.9.1 odnotowano trzy różnice istotne statystycznie. Najniższe wyniki odnotowano w grupie osób, które deklarowały, że nigdy nie uczestniczą w wyborach samorządowych. Grupa ta różniła się istotnie statystycznie od grup „często” oraz „zawsze”. Dodatkowo, grupa „trudno powiedzieć” różniła się istotnie statystycznie od grupy „zawsze”. Pozostałe różnice okazały się nie być istotne statystycznie.

Z kolei w twierdzeniu P.9.2 najbardziej zgadzały się osoby głosujące zawsze. Grupa ta różniła się istotnie statystycznie od grupy głosującej „rzadko” oraz na poziomie tendencji statystycznej od grupy osób nigdy nie głosujących. Pozostałe różnice okazały się nie być nawet bliskie istotności statystycznej. Wyniki zostały zaprezentowane w tabeli 17.

Tabela 17. Udział w wyborach samorządowych a deklaracje i opinie na temat elektronicznej administracji

		<i>M</i>	<i>SD</i>	
P.9.1. Korzystam z usług elektronicznej administracji	nigdy	3,08a	1,50	<i>H</i> (4) = 24,48 <i>p</i> < 0,001
	rzadko	3,38abc	1,52	
	trudno powiedzieć	3,05ab	1,39	
	często	3,51bc	1,47	
	zawsze	3,58c	1,45	
P.9.2. Chciał(a)bym, aby w Polsce można było więcej spraw urzędowych załatwić za pośrednictwem internetu	nigdy	4,16abT	1,10	<i>H</i> (4) = 17,66 <i>p</i> = 0,001
	rzadko	4,10a	1,22	
	trudno powiedzieć	4,11ab	1,08	
	często	4,26ab	1,01	
	zawsze	4,38bT	0,96	

Różne indeksy literowe wskazują na różnicę istotną statystycznie na poziomie $p < 0,05$. Testy *post-hoc* Dunn-Sidak

Źródło: opracowanie własne.

Udział w wyborach prezydenckich

W kolejnym kroku sprawdzono, czy deklarowany udział w wyborach prezydenckich różnicuje poziom odpowiedzi dotyczących elektronicznej administracji. Seria analiz Kruskala-Wallisa wykazała wyniki istotne statystycznie dla twierdzeń P.9.1 i P.9.2. Dla tych zmiennych wykonano analizę *post-hoc* przy użyciu testów Dunn-Sidaka.

W zakresie twierdzenia P.9.1 odnotowano dwie różnice istotne statystycznie. Najniższe wyniki odnotowano w grupie osób, które deklarowały, że nigdy nie uczestniczą w wyborach prezydenckich. Grupa ta różniła się istotnie statystycznie od osób często i zawsze uczestniczących w wyborach. Dodatkowo, grupa deklarująca rzadki udział w wyborach różniła się na poziomie tendencji statystycznej od grupy „zawsze”. Pozostałe różnice okazały się nie być istotne statystycznie.

Z kolei w zakresie twierdzenia P.9.2 najbardziej zgadzały się osoby z grupy „zawsze”. Grupa ta różniła się istotnie statystycznie od grupy głosującej „często”, „rzadko” oraz „nigdy”. Pozostałe różnice okazały się nie być nawet bliskie istotności statystycznej. Wyniki zostały zaprezentowane w tabeli 18.

Tabela 18. Udział w wyborach prezydenckich a deklaracje i opinie na temat elektronicznej administracji

		<i>M</i>	<i>SD</i>	
P.9.1. korzystam z usług elektronicznej administracji	nigdy	2,94a	1,41	$H(4) = 28,10$ $p < 0,001$
	rzadko	3,23abT	1,53	
	trudno powiedzieć	3,30ab	1,39	
	często	3,43b	1,49	
	zawsze	3,57bT	1,46	
P.9.2. Chciał(a)bym, aby w Polsce można było więcej spraw urzędowych załatwić za pośrednictwem internetu	nigdy	4,08a	1,16	$H(4) = 25,39$ $p < 0,001$
	rzadko	4,04a	1,22	
	trudno powiedzieć	4,26ab	0,90	
	często	4,14a	1,11	
	zawsze	4,38b	0,97	

Różne indeksy literowe wskazują na różnicę istotną statystycznie na poziomie $p < 0,05$. Testy *post-hoc* Dunn-Sidaka

Źródło: opracowanie własne.

Udział w wyborach do Parlamentu Europejskiego

W kolejnym kroku sprawdzono, czy deklarowany udział w wyborach do Parlamentu Europejskiego różnicuje poziom odpowiedzi dotyczących elektronicznej administracji. Wykonano serię analiz Kruskala-Wallisa, która wykazała wyniki istotne statystycznie dla twierdzeń P.9.1 i P.9.2. Dla tych zmiennych wykonano analizę *post-hoc* przy użyciu testów Dunn-Sidaka.

W zakresie twierdzenia P.9.1 odnotowano dwie podgrupy, które uzyskiwały niższe wyniki (grupy osób odpowiadających „trudno powiedzieć”, „nigdy” oraz „rzadko”) oraz wyższe wyniki (grupy osób odpowiadających „często” oraz „zawsze”). Pomiędzy tymi dwoma podgrupami odnotowano różnice istotne statystycznie (razem sześć różnic), zaś wewnątrz nich nie odnotowano różnic nawet na poziomie tendencji statystycznej.

Podobnie, jak w odniesieniu do innych typów wyborów, w zakresie twierdzenia P.9.2 najbardziej zgadzały się osoby z grupy „zawsze”. Grupa ta różniła się istotnie statystycznie od grupy osób nigdy nie głosujących oraz głosujących rzadko, a także na poziomie tendencji statystycznej od osób, które wskazały „trudno powiedzieć”. Odnotowano także istotną statystycznie różnicę między grupą „często” a grupą „nigdy”. Pozostałe różnice okazały się nie być nawet bliskie istotności statystycznej. Wyniki zostały zaprezentowane w tabeli 19.

Tabela 19. Udział w wyborach do Parlamentu Europejskiego a deklaracje i opinie na temat elektronicznej administracji

		<i>M</i>	<i>SD</i>	
P.9.1. Korzystam z usług elektronicznej administracji	nigdy	3,18a	1,51	$H(4) = 39,77$ $p < 0,001$
	rzadko	3,29a	1,53	
	trudno powiedzieć	3,21a	1,41	
	często	3,63b	1,44	
	zawsze	3,68b	1,42	

	nigdy	4,08a	1,12	
P.9.2. Chciał(a)bym, aby w Polsce można było więcej spraw urzędowych załatwić za pośrednictwem internetu	rzadko	4,14ab	1,15	$H(4) = 38,77$
	trudno powiedzieć	4,18abcT	1,04	$p < 0,001$
	często	4,38bc	0,96	
	zawsze	4,44cT	0,93	

Różne indeksy literowe wskazują na różnicę istotną statystycznie na poziomie $p < 0,05$. Testy *post-hoc* Dunn-Sidak

Źródło: opracowanie własne.

3.1.3. Korzystanie z internetu a deklaracje i opinie na temat elektronicznej administracji

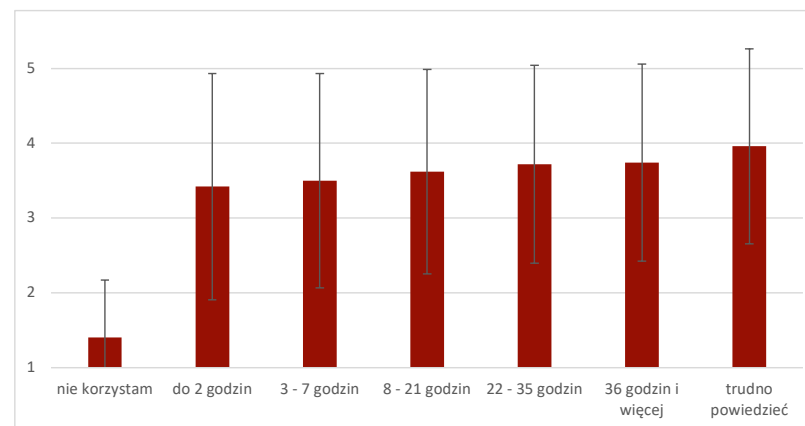
Za szczególnie ważne w kontekście badania elektronicznej administracji uznano informacje na temat korzystania z internetu. Dlatego w ankiecie zapytano respondentów o ilość czasu spędzanego tygodniowo w internecie („Ile mniej więcej godzin tygodniowo zazwyczaj spędza Pan(i) w internecie?"). Odpowiedzi osób badanych zostały uporządkowane w kafeterii zawierającej siedem kategorii: 1. nie korzystam z internetu ; 2. do 2 godzin; 3. od 3-7 godzin; 4. od 8-21 godzin; 5. od 22-35 godzin; 6. 36 godzin i więcej; 7. trudno powiedzieć.

W pierwszej kolejności sprawdzono, czy czas poświęcany na korzystanie z internetu różnicuje poziom odpowiedzi dotyczących elektronicznej. Wykonano serię analiz przy użyciu testów Kruskala-Wallisa, które okazały się być istotne statystycznie. Dla czytelności prezentowanych danych wyniki zaprezentowano na wykresach 32 i 33.

Wynik analizy odpowiedzi respondentów na twierdzenie P.9.1 testem Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie ($H(6) = 248,19$; $p < 0,001$). Testy *post-hoc* Dunn-Sidak wykazały istotną różnicę pomiędzy osobami nie korzystającymi z internetu a wszystkimi pozostałymi grupami (we wszystkich przypadkach $p = 0,001$), a także między grupą „trudno powiedzieć” a grupami do 2 godzin ($p = 0,002$) oraz 3-7 godzin ($p = 0,003$). Odnotowano

także różnicę na poziomie tendencji statystycznej między grupą „trudno powiedzieć” a grupą 8-21 godzin ($p = 0,075$). Pozostałe różnice nie były nawet bliskie istotności statystycznej.

Wykres 32. Czas spędzany tygodniowo w internecie a korzystanie z usług elektronicznej administracji

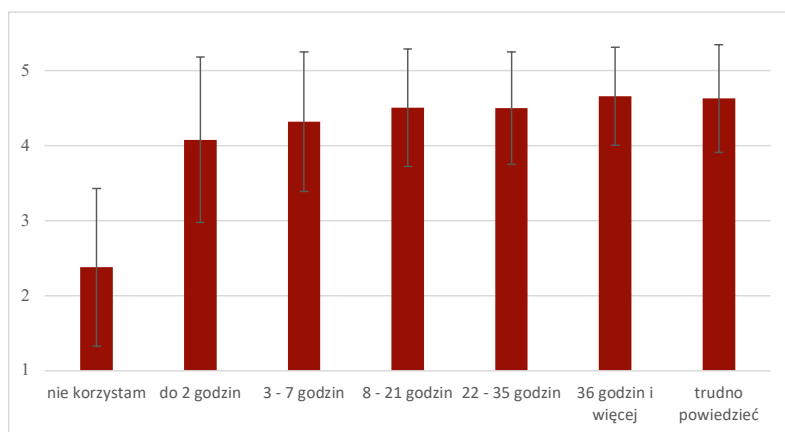

Źródło: opracowanie własne.

Również wynik analizy odpowiedzi respondentów na twierdzenie P.9.2 testem Kruskala-Wallisa okazał się istotny statystycznie ($H(6) = 367,27$; $p < 0,001$). Testy *post-hoc* wykazały istotne statystycznie różnice między grupami:

- osób nie korzystających z internetu a wszystkimi pozostałymi grupami ($p < 0,001$);
- korzystających do 2 godzin a grupami 22-35 godzin ($p = 0,041$), 8-21 godzin ($p < 0,001$), trudno powiedzieć ($p < 0,001$) oraz 36 godzin i więcej ($p < 0,001$);
- korzystających 3-7 godzin a grupami trudno powiedzieć ($p = 0,001$) oraz 36 godzin i więcej ($p < 0,001$).

Wykres 33. Czas spędzany tygodniowo w internecie a deklaracje odnośnie chęci korzystania z elektronicznej administracji

Źródło: opracowanie własne.

3.2. / Deklaracje i opinie na temat głosowania elektronicznego

W tej części publikacji przedstawione zostaną wyniki analizy empirycznej dotyczącej deklaracji i opinii respondentów na temat głosowania elektronicznego. Warto zaznaczyć, że szersze opracowanie wyników badania opinii Polaków na temat *e-votingu*, w tym definiowania głosowania elektronicznego, deklaracji dotyczących korzystania z głosowania przez internet w wyborach, gdyby była taka możliwość, oceny dostępności e-głosowania dla różnych grup wyborców, opinii i oceny głosowania elektronicznego pod względem wygody czy uczciwości w liczeniu głosów, a także ewentualnych negatywnych konsekwencji jego zastosowania, zawiera publikacja Magdaleny Musiał-Karg, pt. „Elektroniczne głosowanie w opiniach Polaków. Postawy i poglądy na temat *e-voting*” (Poznań 2020). W niniejszej monografii przedstawiono ten fragment analizy, który odnosi się do twierdzeń zawartych w pytaniu

P.9 ankiety, czyli opinii respondentów na temat głosowania elektronicznego, w tym deklaracji co do chęci skorzystania z możliwości głosowania przez internet, gdyby była taka możliwość. W celu ustosunkowania się do wskazanych twierdzeń, osoby badane mogły wybrać jedną z pięciu opcji odpowiedzi, zgodnie ze skalą Likerta: „zdecydowanie tak”, „raczej tak”, „trudno powiedzieć”, „raczej nie”. Przetwarzając wyniki, każda opcja została zakodowana liczbowo w następujący sposób: zdecydowanie tak - 5 punktów, raczej tak - 4 punkty, trudno powiedzieć - 3 punkty, raczej nie - 2 punkty, zdecydowanie nie - 1 punkt. Wyniki zostały przedstawione w podziale na cechy demograficzne respondentów, ich preferencje polityczne, a także z uwzględnieniem czasu korzystania z internetu.

3.2.1. Analiza danych według zmiennych demograficznych

Projektując badanie, mające na celu analizę opinii Polaków na temat głosowania elektronicznego, postanowiono rozpatrywać odpowiedzi respondentów przez pryzmat następujących zmiennych demograficznych: płeć, wiek, wykształcenie, miejsce zamieszkania, województwo, status zawodowy. Założono, że mogą one różnicować (choć w różnym zakresie) deklaracje i opinie osób ankietowanych na temat e-głosowania. Za szczególnie znaczące zmienne determinujące odmienne opinie i postawy względem alternatywnych metod głosowania uznano:

- wiek – w młodszych grupach wiekowych wyżej ocenia się e-głosowanie, a młodszy respondenci są bardziej skłonni skorzystać z tej metody w porównaniu do starszych osób ankietowanych;

- wykształcenie – osoby z wyższym wykształceniem chętniej korzystałyby i lepiej oceniają metody głosowania elektronicznego w wyborach;

- miejsce zamieszkania – w porównaniu do mieszkańców terenów wiejskich osoby mieszkające w miastach (szczególnie w dużych miastach) wyżej oceniają e-głosowanie i są bardziej skłonne skorzystać z tej metody w przyszłości;

- województwo zamieszkania – w województwach dysponujących lepszą infrastrukturą teleinformatyczną obserwuje się większe zainteresowanie rozwiązaniami umożliwiającymi zastosowanie e-głosowania;

- status zawodowy – osoby pracujące są bardziej otwarte na elektroniczne metody głosowania.

Odpowiedzi respondentów rozpatrywano także w kontekście płci, podstawowej zmiennej demograficznej, nie zakładając jednak istotnych różnic w odniesieniu do analizowanych opinii na temat e-głosowania. Dzięki uwzględnieniu tak wielu zmiennych demograficznych możliwe było sprawdzenie, czy i w jaki sposób różnicują one opinie i postawy respondentów względem głosowania elektronicznego i pozwoliło dostrzec różnice i podobieństwa, mogące być wskazówkami dla polityków i specjalistów rozważających możliwość wprowadzenia dodatkowych metod głosowania w wyborach i włączania obywateli w proces podejmowania decyzji politycznych.

Płeć

Na początku procedury badawczej sprawdzono, czy odpowiedzi osób badanych na twierdzenia odnoszące się do e-głosowania różnią się w zależności od ich płci. Ze względu na nierównoliczność porównywanych grup wykonano serię nieparametrycznych testów *U* Manna-Whitney'a. Wyniki zostały przedstawione w tabeli 20 oraz na wykresie 34. Osoby badane ustosunkowywały się do siedmiu stwierdzeń, spośród których odnotowano trzy różnice istotne statystycznie. Kobiety częściej zgadzały się z twierdzeniem P.9.6 („Jeśliby wprowadzono głosowanie przez internet, to powinno ono być przeprowadzane przed dniem wyborów (np. w tygodniu poprzedzającym niedzielę wyborczą) i powinno trwać kilka dni”), mniej zaś z twierdzeniami P.9.8 („Głosowanie tradycyjne – w lokalu wyborczym - jest lepszą niż głosowanie przez internet formą uczestnictwa”) oraz P.9.9 („Głosowanie przez internet obniża rangę doniosłego aktu głosowania”).

Tabela 20. Płeć osób badanych a deklaracje i opinie na temat głosowania elektronicznego

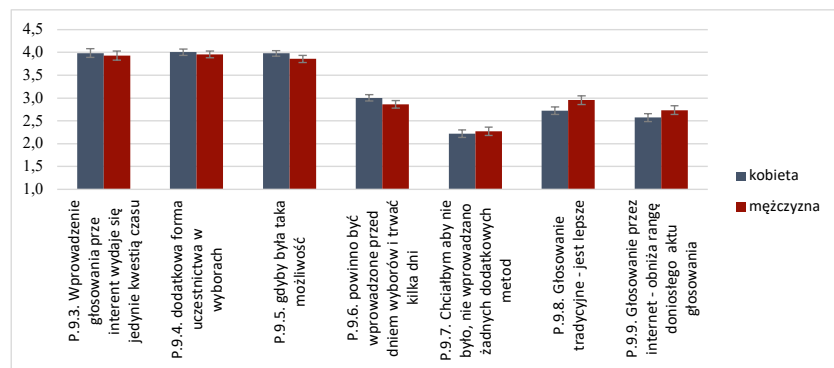
	kobieta		mężczyzna		<i>U</i>	<i>Z</i>	<i>p</i>	<i>r</i>
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>				
P.9.3. W obliczu dynamicznego rozwoju internetu i usług świadczonych drogą elektroniczną, wprowadzenie głosowania przez internet wydaje się jedynie kwestią czasu	3,99	1,01	3,93	1,07	350930,0	-0,76	0,445	0,02
P.9.4. W Polsce powinno zostać wprowadzone głosowanie za pomocą internetu jako dodatkowa forma uczestnictwa w wyborach	4,00	1,12	3,96	1,15	351553,5	-0,75	0,452	0,02
P.9.5. Skorzystał(a)bym z możliwości głosowania przez internet w wyborach, gdyby była taka możliwość	3,98	1,25	3,86	1,32	338355,0	-1,86	0,063	0,05
P.9.6. Jeśliby wprowadzono głosowanie przez internet, to powinno ono być przeprowadzane przed dniem wyborów (np. w tygodniu poprzedzającym niedzielę wyborczą) i powinno trwać kilka dni	3,00	1,28	2,86	1,31	331126,5	-2,26	0,024	0,05
P.9.7. Chciał(a)bym, aby w polskich wyborach nie było / nie wprowadzono żadnych dodatkowych metod głosowania (np. głosowania przez internet, głosowania korespondencyjnego). Wyborcy powinni głosować tylko w lokalach wyborczych, wrzucając kartę do głosowania do urny wyborczej	2,22	1,33	2,27	1,34	345508,0	-0,88	0,379	0,02
P.9.8. Głosowanie tradycyjne – w lokalu wyborczym - jest lepszą niż głosowanie przez internet formą uczestnictwa	2,72	1,30	2,95	1,34	319505,0	-3,57	<0,001	0,09
P.9.9. Głosowanie przez internet – z dowolnego miejsca – obniża rangę doniosłego społecznie aktu głosowania	2,57	1,35	2,73	1,36	330573,5	-2,48	0,013	0,06

M – średnia; *SD* – odchylenie standardowe; *U* – wynik testu *U* Manna-Whitney'a; *Z* – wartość wystandaryzowana; *p* – istotność statystyczna; *r* – siła efektu

Źródło: opracowanie własne.

Dodatkowo, odnotowano jedną różnicę na poziomie tendencji statystycznej. Kobiety bardziej zgadzały się z twierdzeniem P.9.5 („Skorzystał(a)bym z możliwości głosowania przez internet w wyborach, gdyby była taka możliwość”). Siła wszystkich odnotowanych efektów była jednak niska. W zakresie pozostałych twierdzeń pytania 9 nie odnotowano różnic nawet na poziomie tendencji statystycznej.

Wykres 34. Płeć osób badanych a deklaracje i opinie na temat głosowania elektronicznego

Źródło: opracowanie własne.

Wiek

W kolejnym kroku sprawdzono, czy wiek osób badanych różnicuje poziom ich odpowiedzi na temat głosowania elektronicznego. Przeprowadzono serię analiz Kruskala-Wallisa, która wykazała wyniki istotne statystycznie dla niemal wszystkich twierdzeń (tabela 21). Jedynie dla twierdzenia P.9.6 nie odnotowano wyniku nawet na poziomie tendencji statystycznej. Konieczna była analiza *post-hoc* przy użyciu testów Dunn-Sidak.

Tabela 21. Wiek osób badanych a deklaracje i opinie na temat głosowania elektronicznego

		M	SD	
P.9.3. W obliczu dynamicznego rozwoju internetu i usług świadczonych drogą elektroniczną, wprowadzenie głosowania przez internet wydaje się jedynie kwestią czasu	18-24 lata	4,00b	1,01	$H(5) = 31,33$ $p < 0,001$
	25-34 lata	3,99b	1,04	
	35-44 lata	4,15b	0,90	
	45-54 lata	4,00b	0,94	
	55-64 lata	3,95b	1,04	
	powyżej 65 lat	3,65a	1,18	
P.9.4. W Polsce powinno zostać wprowadzone głosowanie za pomocą internetu jako dodatkowa forma uczestnictwa w wyborach	18-24 lata	4,04b	1,06	$H(5) = 47,93$ $p < 0,001$
	25-34 lata	4,08b	1,11	
	35-44 lata	4,23c	1,02	
	45-54 lata	4,03b	1,04	
	55-64 lata	3,88ab	1,22	
	powyżej 65 lat	3,62a	1,27	
P.9.5. Skorzystał(a)bym z możliwości głosowania przez internet w wyborach, gdyby była taka możliwość	18-24 lata	4,13b	1,13	$H(5) = 82,53$ $p < 0,001$
	25-34 lata	4,05b	1,18	
	35-44 lata	4,22b	1,05	
	45-54 lata	4,02b	1,16	
	55-64 lata	3,85b	1,35	
	powyżej 65 lat	3,26a	1,54	
P.9.6. Jeśli by wprowadzono głosowanie przez internet, to powinno ono być przeprowadzane przed dniem wyborów (np. w tygodniu poprzedzającym niedzielę wyborczą) i powinno trwać kilka dni	18-24 lata	3,05	1,30	$H(5) = 5,35$ $p = 0,375$
	25-34 lata	2,92	1,35	
	35-44 lata	2,99	1,29	
	45-54 lata	2,92	1,28	
	55-64 lata	2,95	1,30	
	powyżej 65 lat	2,82	1,25	
P.9.7. Chciał(a)bym, aby w polskich wyborach nie było / nie wprowadzano żadnych dodatkowych metod głosowania (np. głosowania przez internet, głosowania korespondencyjnego). Wyborcy powinni głosować tylko w lokalach wyborczych, wrzucając kartę do głosowania do urny wyborczej	18-24 lata	2,10a	1,29	$H(5) = 46,56$ $p < 0,001$
	25-34 lata	2,05a	1,22	
	35-44 lata	2,10a	1,30	
	45-54 lata	2,17a	1,23	
	55-64 lata	2,40ab	1,39	
	powyżej 65 lat	2,67b	1,43	

P.9.8. Głosowanie tradycyjne – w lokalu wyborczym - jest lepszą niż głosowanie przez internet formą uczestnictwa	18-24 lata	2,76ab	1,21	$H(5) = 60,75$ $p < 0,001$
	25-34 lata	2,56a	1,27	
	35-44 lata	2,67ab	1,29	
	45-54 lata	2,75ab	1,31	
	55-64 lata	2,91b	1,40	
	powyżej 65 lat	3,33c	1,34	
P.9.9. Głosowanie przez internet – z dowolnego miejsca – obniża rangę doniosłego społecznie aktu głosowania	18-24 lata	2,67ab	1,28	$H(5) = 41,60$ $p < 0,001$
	25-34 lata	2,41a	1,32	
	35-44 lata	2,46a	1,36	
	45-54 lata	2,61a	1,35	
	55-64 lata	2,73ab	1,37	
	powyżej 65 lat	3,03b	1,37	

Różne indeksy literowe wskazują na różnicę istotną statystycznie na poziomie $p < 0,05$. Testy post-hoc Dunn-Sidak.

Źródło: opracowanie własne.

W zakresie twierdzenia P.9.3 („W obliczu dynamicznego rozwoju internetu i usług świadczonych drogą elektroniczną, wprowadzenie głosowania przez internet wydaje się jedynie kwestią czasu”) wyróżniła się grupa osób najstarszych (powyżej 65 lat). Osoby te były najmniej przekonane co do prawdziwości niniejszego stwierdzenia i różniły się istotnie statystycznie od wszystkich pozostałych badanych grup. Pozostałe różnice okazały się nie być istotne statystycznie.

W zakresie twierdzenia P.9.4 („W Polsce powinno zostać wprowadzone głosowanie za pomocą internetu jako dodatkowa forma uczestnictwa w wyborach”) odnotowano najniższe wyniki w grupie osób powyżej 65 lat. Grupa ta różniła się istotnie statystycznie od pozostałych grup wiekowych za wyjątkiem grupy osób w wieku 55-64. Ta grupa z kolei różniła się jedynie od grupy osób o najwyższym poziomie zgody na niniejsze stwierdzenie, czyli grupy 35-44-latków. Pozostałe różnice okazały się nie być istotne statystycznie.

Analiza odpowiedzi na twierdzenie P.9.5 („Skorzystał(a)bym z możliwości głosowania przez internet w wyborach, gdyby była taka możliwość”) pozwoliła zwrócić uwagę na to, że ponownie wśród wszystkich grup wyróżniła się grupa osób najstarszych (powyżej 65 lat). Osoby te były najmniej przekonane co do prawdziwości niniejszego stwierdzenia i różniły się istotnie statystycznie od wszystkich pozostałych badanych grup. Pozostałe różnice okazały się nie być istotne statystycznie. Jedyną różnicę na poziomie tendencji statystycznej odnotowano między grupą osób w wieku 55-63 a grupą w wieku 35-44.

W zakresie twierdzenia P.9.7 („Chciał(a)bym, aby w polskich wyborach nie było / nie wprowadzono żadnych dodatkowych metod głosowania (np. głosowania przez internet, głosowania korespondencyjnego). Wyborcy powinni głosować tylko w lokalach wyborczych, wrzucając kartę do głosowania do urny wyborczej”) odnotowano najwyższe wyniki w grupie osób powyżej 65 lat. Grupa ta różniła się istotnie statystycznie od pozostałych grup wiekowych za wyjątkiem grupy osób w wieku 55-64. Ta grupa z kolei różniła się jedynie od grupy osób o najniższym poziomie zgody na niniejsze stwierdzenie, czyli grupy 25-34-latków, i to jedynie na poziomie tendencji statystycznej. Pozostałe różnice okazały się nie być istotne statystycznie.

Przy analizie odpowiedzi na twierdzenie P.9.8 („Głosowanie tradycyjne – w lokalu wyborczym - jest lepszą niż głosowanie przez internet formą uczestnictwa”) odnotowano najwyższe wyniki w grupie osób powyżej 65 lat. Grupa ta różniła się istotnie statystycznie od pozostałych grup wiekowych. Z kolei najmniejszą zgodność z tym stwierdzeniem zanotowano w grupie osób w wieku 25-34. Grupa ta dodatkowo różniła się istotnie statystycznie od grupy osób w wieku 55-64. Pozostałe różnice okazały się nie być istotne statystycznie.

Analiza wskazań na temat twierdzenia P.9.9 („Głosowanie przez internet – z dowolnego miejsca – obniża rangę doniosłego społecznie aktu głosowania”) pozwoliła zauważyć trzy różnice istotne statystycznie.

stycznie – między grupą najstarszych osób, powyżej 65 roku życia, która uzyskiwała najwyższy poziom zgodności z podanym twierdzeniem a grupami 25-34, 35-44 oraz 45-54. Dodatkowo, odnotowano różnicę na poziomie tendencji statystycznej pomiędzy grupą powyżej 65 lat oraz grupą w wieku 18-24 oraz między grupą 25-34 a grupą 55-64. Pozostałe różnice okazały się nie być istotne statystycznie.

Wykształcenie

Następnie sprawdzono, czy wykształcenie osób badanych różnicuje poziom ich odpowiedzi dotyczących głosowania elektronicznego. Przed przystąpieniem do opisywania wyników należy zwrócić uwagę, że w grupie osób bez wykształcenia znalazły się jedynie dwie osoby. Nie usuwano tych osób z analizy, prezentując uzyskane przez nie wyniki, ale ze względu na skrajnie małą liczebność tej grupy trudno oczekiwać odnotowania różnic pomiędzy tą grupą i pozostałymi, znacznie liczniejszymi badanymi grupami. Wykonano serię analiz Kruskala-Wallisa, która wykazała wyniki istotne statystycznie dla niemal wszystkich twierdzeń (tabela 22). Jedynie dla twierdzenia P.9.6 nie odnotowano wyniku nawet na poziomie tendencji statystycznej. Wykonano więc analizę *post-hoc* przy użyciu testów Dunn-Sidak.

Tabela 22. Wykształcenie osób badanych a deklaracje i opinie na temat głosowania elektronicznego

		<i>M</i>	<i>SD</i>	
P.9.3. W obliczu dynamicznego rozwoju internetu i usług świadczonych drogą elektroniczną, wprowadzenie głosowania przez internet wydaje się jedynie kwestią czasu	bez wykształcenia	4,00abc	1,41	
	podstawowe / gimnazjalne	3,07a	1,02	$H(4) = 50,10$
	zawodowe	3,66a	1,04	$p < 0,001$
	średnie / policealne	3,93b	1,03	
	wyższe	4,07c	1,01	
P.9.4. W Polsce powinno zostać wprowadzone głosowanie za pomocą internetu jako dodatkowa forma uczestnictwa w wyborach	bez wykształcenia	3,00ab	0,00	
	podstawowe / gimnazjalne	3,00a	1,15	$H(4) = 63,16$
	zawodowe	3,56a	1,17	$p < 0,001$
	średnie / policealne	3,97b	1,10	
	wyższe	4,11c	1,12	

P.9.5. Skorzystał(a)bym z możliwości głosowania przez internet w wyborach, gdyby była taka możliwość	bez wykształcenia	4,00ab	1,41	
	podstawowe / gimnazjalne	2,48a	1,38	$H(4) = 81,61$
	zawodowe	3,24a	1,40	$p < 0,001$
	średnie / policealne	3,98b	1,23	
P.9.6. Jeśli by wprowadzono głosowanie przez internet, to powinno ono być przeprowadzane przed dniem wyborów (np. w tygodniu poprzedzającym niedzielę wyborczą) i powinno trwać kilka dni	wyższe	4,05b	1,23	
	bez wykształcenia	2,50	0,71	
	podstawowe / gimnazjalne	2,76	1,02	$H(4) = 0,76$
	zawodowe	2,94	1,13	$p = 0,944$
P.9.7. Chciał(a)bym, aby w polskich wyborach nie było / nie wprowadzono żadnych dodatkowych metod głosowania (np. głosowania przez internet, głosowania korespondencyjnego). Wyborcy powinni głosować tylko w lokalach wyborczych, wrzucając kartę do głosowania do urny wyborczej	średnie / policealne	2,94	1,25	
	wyższe	2,94	1,37	
	bez wykształcenia	2,00ab	1,41	
	podstawowe / gimnazjalne	3,10b	1,24	$H(4) = 57,33$
P.9.8. Głosowanie tradycyjne – w lokalu wyborczym – jest lepszą niż głosowanie przez internet formą uczestnictwa	zawodowe	2,82b	1,32	$p < 0,001$
	średnie / policealne	2,26aT	1,32	
	wyższe	2,10aT	1,30	
	bez wykształcenia	3,00ab	0,00	
P.9.9. Głosowanie przez internet – z dowolnego miejsca – obniża rangę doniosłego społecznie aktu głosowania	podstawowe / gimnazjalne	3,86b	1,25	$H(4) = 43,25$
	zawodowe	3,28b	1,35	$p < 0,001$
	średnie / policealne	2,85a	1,29	
	wyższe	2,68a	1,32	
	bez wykształcenia	2,00abc	1,41	
	podstawowe / gimnazjalne	3,45c	1,40	$H(4) = 52,60$
	zawodowe	3,24c	1,29	$p < 0,001$
	średnie / policealne	2,68b	1,33	
	wyższe	2,47a	1,34	

Różne indeksy literowe wskazują na różnicę istotną statystycznie na poziomie $p < 0,05$. Testy *post-hoc* Dunn-Sidaka

Źródło: opracowanie własne.

Przy analizie odpowiedzi na twierdzenie P.9.3 odnotowano pięć istotnych statystycznie różnic. Osoby, które najbardziej zgadzały się z tym stwierdzeniem to osoby z wykształceniem wyższym. Różniły się one statystycznie istotnie od trzech grup – osób z wykształceniem podstawowym/gimnazjalnym, zawodowym oraz średnim/policealnym. Grupą, w której wyniki także były wysokie, to grupa osób z wykształceniem średnim. Ta grupa różniła się istotnie statystycznie od osób z wykształceniem podstawowym/gimnazjalnym i zawodowym. Te dwie grupy różniły się z kolei między sobą jedynie na poziomie tendencji statystycznej. Ponadto, tylko różnice między grupą bez wykształcenia a innymi grupami nie były nawet bliskie istotności statystycznej.

W analizie odpowiedzi na twierdzenie także odnotowano pięć różnic istotnych statystycznie. Osoby, które najbardziej zgadzały się z tym stwierdzeniem to ponownie osoby z wykształceniem wyższym. Różniły się one statystycznie istotnie od trzech grup – osób z wykształceniem podstawowym/gimnazjalnym, zawodowym oraz średnim/policealnym. Grupą, w której wyniki także były wysokie, to grupa osób z wykształceniem średnim. Ta grupa różniła się istotnie statystycznie od osób z wykształceniem podstawowym/gimnazjalnym i zawodowym. Pozostałe różnice okazały się nie być istotne statystycznie.

W zakresie twierdzenia P.9.5 odnotowano cztery różnice istotne statystycznie. Grupy o wyższych wynikach – z wykształceniem średnim/policealnym oraz wyższym różniły się istotnie statystycznie od grup z wykształceniem podstawowym/gimnazjalnym oraz zawodowym. Pozostałe różnice okazały się nie być istotne statystycznie.

Podobnie w zakresie twierdzenia P.9.7 odnotowano cztery różnice istotne statystycznie. Grupy o niższych wynikach zgodności z tym stwierdzeniem, czyli osoby z wykształceniem średnim/policealnym oraz wyższym różniły się istotnie statystycznie od grup z wykształceniem podstawowym/gimnazjalnym oraz zawodowym. Dodatkowo, odnotowano różnicę na poziomie tenden-

cji statystycznej pomiędzy grupą osób o wykształceniu wyższym i wykształceniu średnim/policealnym. Ta pierwsza grupa uzyskiwała niższe wyniki. Pozostałe różnice okazały się nie być istotne statystycznie.

Również w przypadku odpowiedzi dotyczących twierdzenia P.9.8 odnotowano cztery różnice istotne statystycznie. Grupy o niższych wynikach zgodności z tym stwierdzeniem – z wykształceniem średnim / policealnym oraz wyższym różniły się istotnie statystycznie od grup z wykształceniem podstawowym / gimnazjalnym oraz zawodowym. Pozostałe różnice okazały się nie być istotne statystycznie.

Analiza odpowiedzi na twierdzenie P.9.9 wykazała najmniejszą zgodność w przypadku osób z wykształceniem wyższym. Grupa ta różniła się od pozostałych grup istotnie statystycznie za wyjątkiem grupy bez wykształcenia. Nieco wyższe wyniki odnotowano w grupie osób z wykształceniem średnim / policealnym. Grupa ta różniła się istotnie statystycznie od grup z wykształceniem podstawowym/gimnazjalnym oraz zawodowym. Pozostałe różnice okazały się nie być istotne statystycznie.

Miejsce zamieszkania

W kolejnym kroku sprawdzono, czy wielkość miejsca zamieszkania badanych osób różnicuje poziom ich odpowiedzi dotyczących głosowania elektronicznego. Wykonano serię analiz Kruskala-Wallisa, która wykazała wyniki istotne statystycznie dla niemal wszystkich twierdzeń (tabela 23). Jedynie dla twierdzenia P.9.6 nie odnotowano wyniku nawet na poziomie tendencji statystycznej. Konieczna była analiza *post-hoc* przy użyciu testów Dunn-Sidak.

Tabela 23. Miejsce zamieszkania osób badanych a deklaracje i opinie na temat głosowania elektronicznego

		<i>M</i>	<i>SD</i>		
P.9.3. W obliczu dynamicznego rozwoju internetu i usług świadczonych drogą elektroniczną, wprowadzenie głosowania przez internet wydaje się jedynie kwestią czasu	wieś	3,82a	0,99		
	miasto do 20 tys. mieszkańców	3,86ab	1,05		
	miasto 20-100 tys. mieszkańców	4,12b	0,97	$H(5) = 37,64$	
	miasto 100-200 tys. mieszkańców	4,21c	0,92	$p < 0,001$	
	miasto 200-500 tys. mieszkańców	4,04b	1,10		
	miasto powyżej 500 tys. mieszkańców	4,00b	1,10		
P.9.4. W Polsce powinno być wprowadzone głosowanie przez internet jako dodatkowa forma uczestnictwa w wyborach	wieś	3,85a	1,19		
	miasto do 20 tys. mieszkańców	3,92ab	1,11		
	miasto 20-100 tys. mieszkańców	4,10abc	1,06	$H(5) = 23,61$	
	miasto 100-200 tys. mieszkańców	4,18b	0,98	$p < 0,001$	
	miasto 200-500 tys. mieszkańców	3,96abc	1,18		
	miasto powyżej 500 tys. mieszkańców	4,15c	1,09		
P.9.5. Skorzystał(a)bym z możliwości głosowania przez internet, gdyby była taka możliwość	wieś	3,77aT	1,31		
	miasto do 20 tys. mieszkańców	3,80ab	1,33		
	miasto 20-100 tys. mieszkańców	4,09bc	1,20	$H(5) = 26,86$	
	miasto 100-200 tys. mieszkańców	3,98abc	1,20	$p < 0,001$	
	miasto 200-500 tys. mieszkańców	3,99abcT	1,31		
	miasto powyżej 500 tys. mieszkańców	4,10c	1,24		
P.9.6. Jeśli by wprowadzono głosowanie przez internet, to powinno ono być przeprowadzane przed dniem wyborów (np. w tygodniu poprzedzającym niedzielę wyborczą) i powinno trwać kilka dni	wieś	3,00	1,21		
	miasto do 20 tys. mieszkańców	2,97	1,22		
	miasto 20-100 tys. mieszkańców	3,06	1,24	$H(5) = 7,47$	
	miasto 100-200 tys. mieszkańców	2,78	1,33	$p = 0,188$	
	miasto 200-500 tys. mieszkańców	2,91	1,42		
	miasto powyżej 500 tys. mieszkańców	2,85	1,42		
P.9.7. Chciał(a)bym, aby w polskich wyborach nie było / nie wprowadzono żadnych dodatkowych metod głosowania (np. głosowania przez internet, głosowania korespondencyjnego). Wyborcy powinni głosować tylko w lokalach wyborczych, wrzucając kartę do głosowania do urny wyborczej	wieś	2,38b	1,35		
	miasto do 20 tys. mieszkańców	2,41b	1,36		
	miasto 20-100 tys. mieszkańców	2,06a	1,21	$H(5) = 31,26$	
	miasto 100-200 tys. mieszkańców	2,36b	1,33	$p < 0,001$	
	miasto 200-500 tys. mieszkańców	2,16a	1,40		
	miasto powyżej 500 tys. mieszkańców	1,98a	1,25		

	wieś	2,96b	1,31		
	miasto do 20 tys. mieszkańców	2,93ab	1,36		
P.9.8. Głosowanie tradycyjne – w lokalu wyborczym – jest lepszą niż głosowanie przez internet formą uczestnictwa	miasto 20-100 tys. mieszkańców	2,72ab	1,27	$H(5) = 15,18$	
	miasto 100-200 tys. mieszkańców	2,82ab	1,34	$p = 0,010$	
	miasto 200-500 tys. mieszkańców	2,69ab	1,37		
	miasto powyżej 500 tys. mieszkańców	2,65a	1,29		
	wieś	2,79b	1,31		
P.9.9. Głosowanie przez internet – z dowolnego miejsca – obniża rangę doniosłego społecznie aktu głosowania	miasto do 20 tys. mieszkańców	2,74abT	1,36		
	miasto 20-100 tys. mieszkańców	2,57ab	1,35	$H(5) = 24,63$	
	miasto 100-200 tys. mieszkańców	2,75ab	1,42	$p < 0,001$	
	miasto 200-500 tys. mieszkańców	2,44a	1,39		
	miasto powyżej 500 tys. mieszkańców	2,42aT	1,33		

Różne indeksy literowe wskazują na różnicę istotną statystycznie na poziomie $p < 0,05$. Testy *post-hoc* Dunn-Sidak'a

Źródło: opracowanie własne.

Przy analizie odpowiedzi na twierdzenie P.9.3 odnotowano szereg istotnych statystycznie różnic. Osoby, które najbardziej zgadzały się z tym stwierdzeniem to osoby mieszkające w miastach o wielkości 100-200 tys. mieszkańców. Różniły się one statystycznie istotnie od wszystkich pozostałych grup. Z kolei najniższy wynik odnotowano w grupie mieszkańców wsi. Grupa ta różniła się istotnie statystycznie od mieszkańców miast o wielkości 20-100 tys., 200-500 tys. oraz powyżej 500 tys. mieszkańców. Dodatkowo, odnotowano różnicę na poziomie tendencji statystycznej między mieszkańcami miast do 20 tys. i miast 20-100 tys. mieszkańców. Pozostałe różnice okazały się nie być istotne statystycznie nawet na poziomie tendencji.

W przypadku odpowiedzi na twierdzenie P.9.4 także najwyższe wyniki odnotowano w grupie mieszkańców dużych miast (powyżej 500 tys. mieszkańców), a grupa ta różniła się na poziomie istotnym statystycznie od pozostałych grup, za wyjątkiem grupy mieszkańców miast o wielkości 20-100 tys. mieszkańców. Dodatkowo, odnotowano także różnicę pomiędzy mieszkańcami wsi,

którzy najmniej zgadzali się z tym twierdzeniem a mieszkańcami miast o wielkości 100-200 tys. mieszkańców. Pozostałe różnice okazały się nie być istotne statystycznie.

W zakresie twierdzenia P.9.5 ponownie najwyższe wyniki odnotowano w grupie mieszkańców dużych miast (powyżej 500 tys. mieszkańców) i grupa ta różniła się istotnie statystycznie od mieszkańców wsi oraz miast do 100 tys. mieszkańców. Z kolei mieszkańcy wsi, cechujący się najniższym poziomem zgodności z twierdzeniem P.9.5 różnili się istotnie statystycznie od grupy mieszkańców miast 20-100 tys. oraz na poziomie tendencji statystycznej od mieszkańców miast 200-500 tys. mieszkańców. Pozostałe różnice okazały się nie być istotne statystycznie.

W wyniku analizy twierdzenia P.9.7 odnotowano dziewięć różnic istotnych statystycznie. Okazało się, że trzy grupy o niższym poziomie zgodności z przedstawioną opinią – a więc mieszkańcy miast 20-100 tys., 200-500 tys. oraz powyżej 500 tys. mieszkańców różnią się istotnie statystycznie od trzech pozostałych grup – mieszkańców wsi, miast do 20 tys. oraz miast o wielkości 100-200 tys. mieszkańców. Pozostałe różnice okazały się nie być istotne statystycznie.

Przy twierdzeniu P.9.8 odnotowana została z kolei tylko jedna różnica istotna statystycznie. Najbardziej z tym twierdzeniem zgadzali się mieszkańcy wsi, najmniej zaś mieszkańcy miast powyżej 500 tys. mieszkańców. Odnotowano także jedną różnicę na poziomie tendencji statystycznej – pomiędzy mieszkańcami wsi a mieszkańcami miast o wielkości 200-500 tys. mieszkańców. Pozostałe różnice okazały się nie być istotne statystycznie.

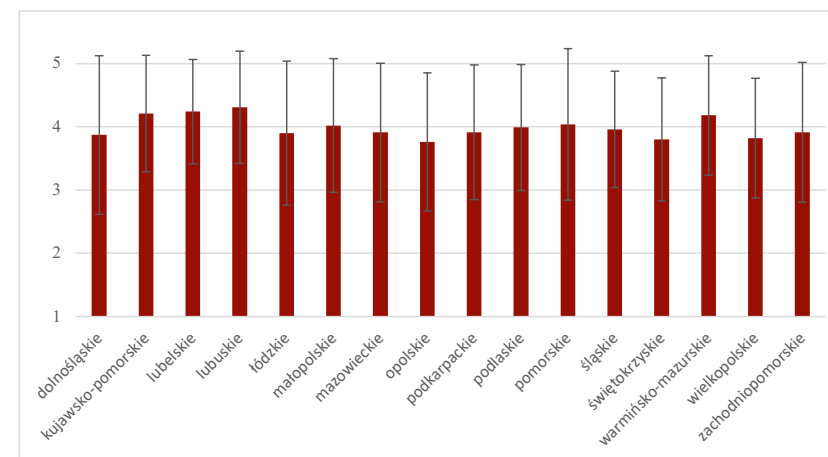
W zakresie twierdzenia P.9.9, odnotowano dwie różnice istotne statystycznie. Najbardziej z tym twierdzeniem zgadzali się mieszkańcy wsi i grupa ta różniła się od grupy mieszkańców miast o wielkości 200-500 tys. oraz miast powyżej 500 tys. mieszkańców. Odnotowano także różnicę na poziomie tendencji statystycznej pomiędzy mieszkańcami miast do 20 tys. a osobami z miast powyżej 500 tys. mieszkańców. Pozostałe różnice okazały się nie być istotne statystycznie nawet na poziomie tendencji statystycznej.

Województwo zamieszkania

W kolejnym kroku sprawdzono, czy fakt mieszkania w określonym województwie różnicuje poziom odpowiedzi dotyczących głosowania elektronicznego. Wykonano serię analiz przy użyciu testów Kruskala-Wallisa. Ze względu na dużą liczbę porównywalnych grup wyniki prezentowano wyłącznie na wykresach.

W badaniu analizowano poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.3 („W obliczu dynamicznego rozwoju internetu i usług świadczonych drogą elektroniczną, wprowadzenie głosowania przez internet wydaje się jedynie kwestią czasu”) – test Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie ($H(15) = 34,91; p = 0,003$). Testy *post-hoc* wykazały tylko jedną różnicę istotną statystycznie pomiędzy województwem wielkopolskim i lubuskim ($p = 0,017$) oraz jedną na poziomie tendencji pomiędzy województwem świętokrzyskim a województwem lubuskim ($p = 0,090$), a także pomiędzy województwem podkarpackim a wielkopolskim ($p = 0,065$). Wyniki zaprezentowano na wykresie 35.

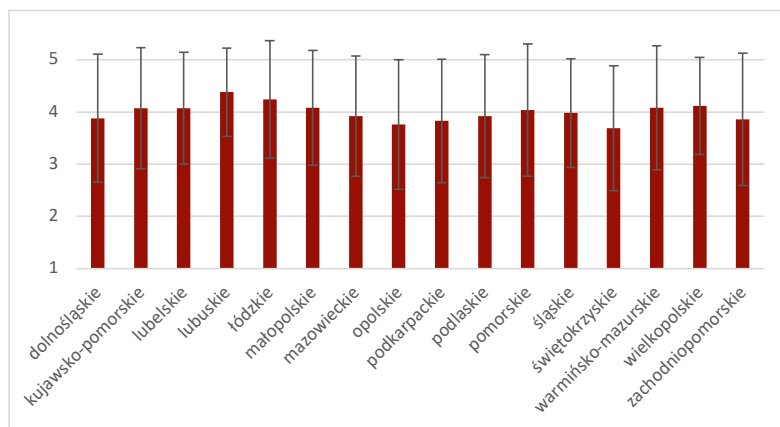
Wykres 35. Województwo zamieszkania a poziom zgodności z twierdzeniem P.9.3

Źródło: opracowanie własne.

Następnie zbadano poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.4 („W Polsce powinno zostać wprowadzone głosowanie za pomocą internetu jako dodatkowa forma uczestnictwa w wyborach”) w zależności od województwa zamieszkania osób badanych. Test Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie ($H(15) = 30,68$; $p = 0,010$). Testy *post-hoc* wykazały tylko dwie różnice istotne statystycznie – pomiędzy województwem świętokrzyskim i lubuskim ($p = 0,028$) oraz łódzkim ($p = 0,048$). Wyniki zaprezentowano na wykresie 36.

Wykres 36. Województwo zamieszkania a poziom zgodności z twierdzeniem P.9.4

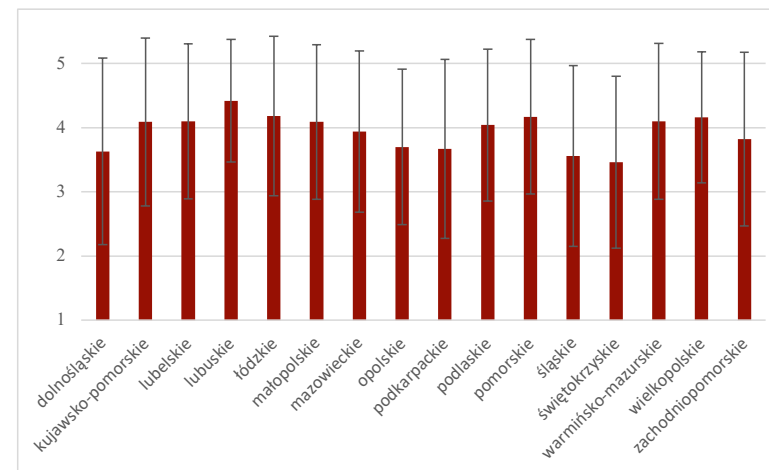
Źródło: opracowanie własne.

W kolejnym kroku zbadano poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.5 („Skorzystał(a)bym z możliwości głosowania przez internet w wyborach, gdyby była taka możliwość”) w zależności od województwa. Test Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie ($H(15) = 63,71$; $p < 0,001$). Testy *post-hoc* wykazały istotne statystycznie różnice między:

- województwem świętokrzyskim a wielkopolskim ($p = 0,007$), kujawsko-pomorskim ($p = 0,0231$), warmińsko-mazurskim ($p = 0,031$), lubuskim ($p < 0,001$) oraz łódzkim ($p = 0,008$);

- województwem śląskim a wielkopolskim ($p = 0,018$), łódzkim ($p = 0,025$) oraz lubuskim ($p < 0,001$);
 - województwem dolnośląskim a lubuskim ($p = 0,047$);
 - podkarpackim a lubuskim ($p = 0,008$);
- oraz na poziomie tendencji pomiędzy województwem świętokrzyskim a województwem małopolskim ($p = 0,059$) oraz pomiędzy województwem śląskim a pomorskim ($p = 0,078$). Wyniki zaprezentowano na wykresie 37.

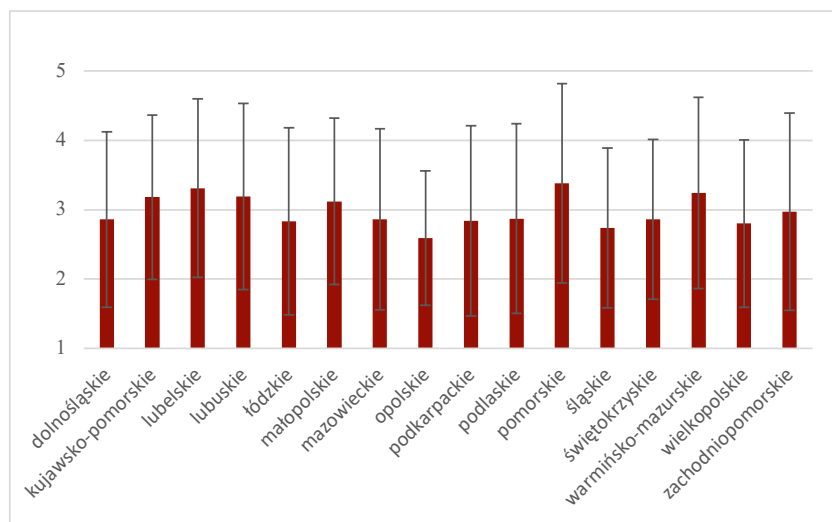
Wykres 37. Województwo zamieszkania a poziom zgodności z twierdzeniem P.9.5

Źródło: opracowanie własne.

Następnie badano poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.6 („Jeśli by wprowadzono głosowanie przez internet, to powinno ono być przeprowadzane przed dniem wyborów (np. w tygodniu poprzedzającym niedzielę wyborczą) i powinno trwać kilka dni”) w zależności od województwa. Test Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie ($H(15) = 29,80$; $p = 0,013$). Testy *post-hoc* nie wykazały jednak żadnych różnic istotnych statystycznie ani nawet bliższych istotności statystycznej (wykres 38).

Wykres 38. Województwo zamieszkania a poziom zgodności z twierdzeniem P. 9.6

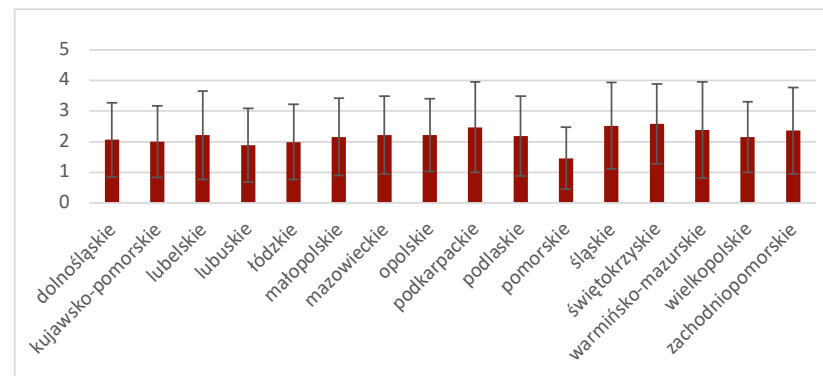

Źródło: opracowanie własne.

Zbadano poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.7 („Chciał(a)-bym, aby w polskich wyborach nie było / nie wprowadzano żadnych dodatkowych metod głosowania (np. głosowania przez internet, głosowania korespondencyjnego). Wyborcy powinni głosować tylko w lokalach wyborczych, wrzucając kartę do głosowania do urny wyborczej”) w zależności od województwa. Test Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie ($H(15) = 41,21; p < 0,001$). Testy *post-hoc* wykazały istotne statystycznie różnice między:

- województwem pomorskim a podkarpackim ($p = 0,024$), śląskim ($p = 0,008$) oraz świętokrzyskim ($p = 0,003$);
- województwem lubuskim a świętokrzyskim ($p = 0,036$);
- oraz na poziomie tendencji pomiędzy województwem pomorskim a województwem zachodniopomorskim ($p = 0,058$). Wyniki zaprezentowano na wykresie 39.

Wykres 39. Województwo zamieszkania a poziom zgodności z twierdzeniem P. 9.7

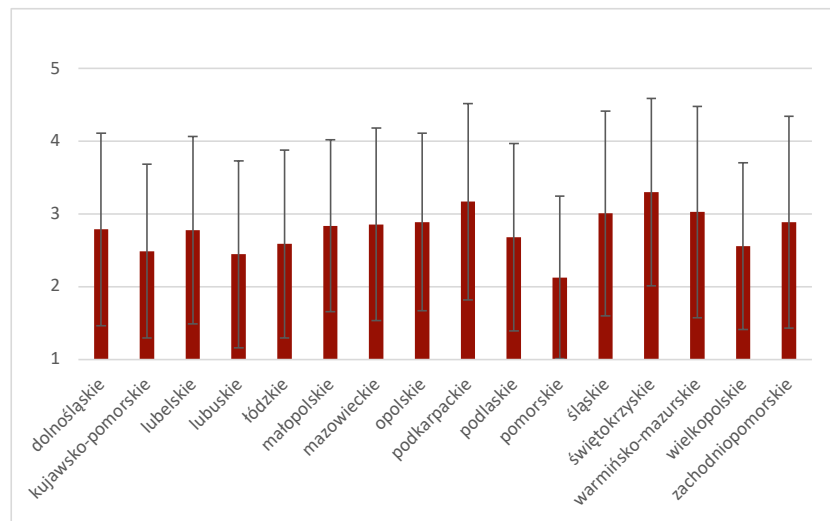
Źródło: opracowanie własne.

W badaniu przeanalizowano także poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.8 („Głosowanie tradycyjne – w lokalu wyborczym - jest lepszą niż głosowanie przez internet formą uczestnictwa”) w zależności od województwa. Test Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie ($H(15) = 54,10; p < 0,001$). Testy *post-hoc* wykazały istotne statystycznie różnice między:

- województwem pomorskim a podkarpackim ($p = 0,036$) oraz świętokrzyskim ($p = 0,017$);
- województwem lubuskim a podkarpackim ($p = 0,027$) oraz świętokrzyskim ($p = 0,015$);
- kujawsko-pomorskim a podkarpackim ($p = 0,030$) oraz świętokrzyskim ($p = 0,018$);
- wielkopolskim a podkarpackim ($p = 0,002$) oraz świętokrzyskim ($p = 0,003$).

Wyniki zaprezentowano na wykresie 40.

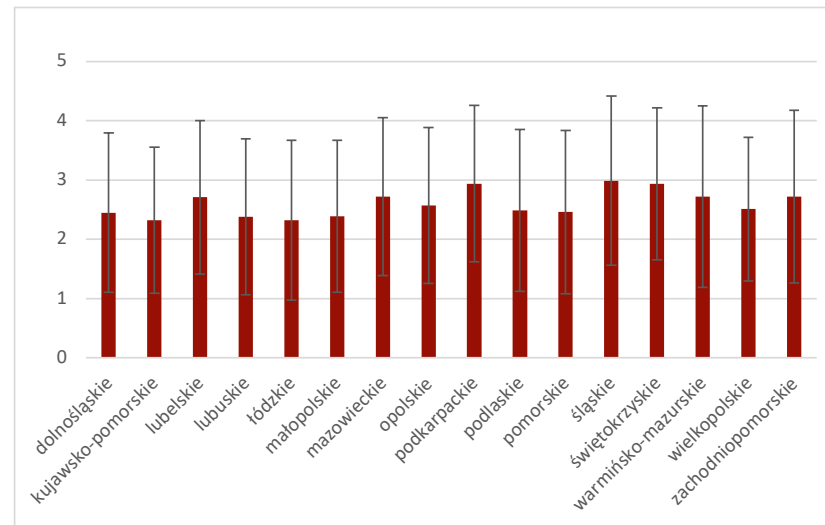
Wykres 40. Województwo zamieszkania a poziom zgodności z twierdzeniem P.9.8

Źródło: opracowanie własne.

Wreszcie zbadano poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.9 („Głosowanie przez internet – z dowolnego miejsca – obniża rangę doniosłego społecznie aktu głosowania”) w zależności od województwa. Test Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie ($H(15) = 42,66; p < 0,001$). Testy *post-hoc* wykazały różnice na poziomie tendencji statystycznej pomiędzy województwem łódzkim a podkarpackim ($p = 0,067$) oraz śląskim ($p = 0,051$) oraz między województwem kujawsko-pomorskim a śląskim ($p = 0,085$). Wyniki zaprezentowano na wykresie 41.

Wykres 41. Województwo zamieszkania a poziom zgodności z twierdzeniem P. 9.9

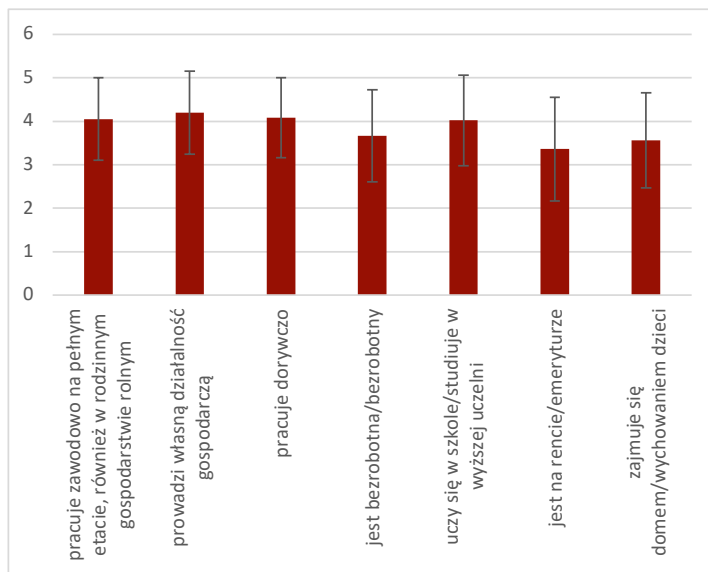
Źródło: opracowanie własne.

Status zawodowy

W kolejnym kroku sprawdzono, czy status zawodowy osób badanych różnicuje poziom ich odpowiedzi dotyczących elektronicznej administracji. Dla pierwszego twierdzenia (P.9.3) wynik analizy testem Kruskala-Wallisa okazał się istotny statystycznie ($H(6) = 77,61; p < 0,001$). Testy *post-hoc* wykazały istotne statystycznie różnice między:

- osobami, które są na rencie / emeryturze a osobami pracującymi dorywczo, uczącymi się bądź studiującymi, pracującymi zawodowo na pełnym etacie oraz prowadzącymi własną działalność gospodarczą (we wszystkich przypadkach $p < 0,001$);
- osobami zajmującymi się domem bądź wychowaniem dzieci a osobami prowadzącymi własną działalność gospodarczą ($p = 0,010$). Wyniki zaprezentowano na wykresie 42.

Wykres 42. Status zawodowy a poziom zgodności z twierdzeniem P.9.3

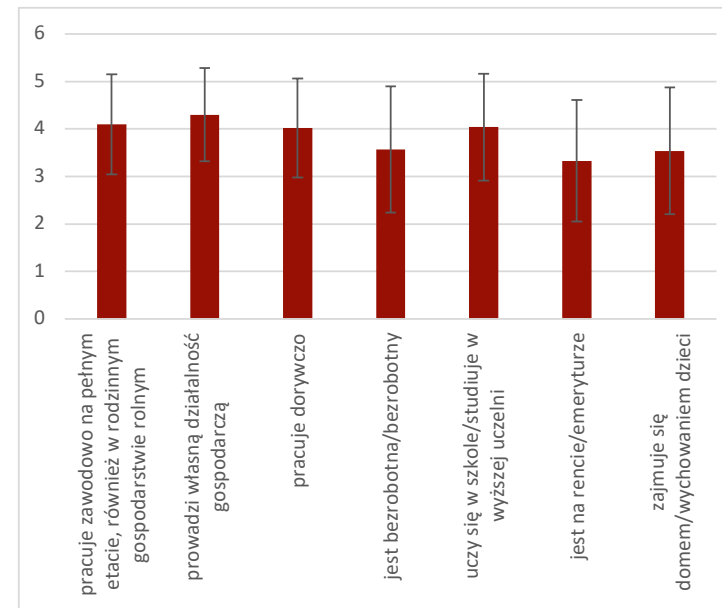
Źródło: opracowanie własne.

Następnie sprawdzono poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.4 („W Polsce powinno zostać wprowadzone głosowanie za pomocą internetu jako dodatkowa forma uczestnictwa w wyborach”). Test Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie ($H(6) = 86,09; p < 0,001$). Testy *post-hoc* wykazały istotne statystycznie różnice między:

- osobami, które są na rencie / emeryturze a osobami pracującymi dorywczo, uczącymi się bądź studiującymi, pracującymi zawodowo na pełnym etacie oraz prowadzącymi własną działalność gospodarczą (we wszystkich przypadkach $p < 0,001$);
- osobami zajmującymi się domem bądź wychowaniem dzieci a osobami prowadzącymi własną działalność gospodarczą ($p = 0,009$);
- osobami bezrobotnymi a osobami prowadzącymi własną działalność gospodarczą ($p = 0,041$).

Wyniki zaprezentowano na wykresie 43.

Wykres 43. Status zawodowy a poziom zgodności z twierdzeniem P.9.4

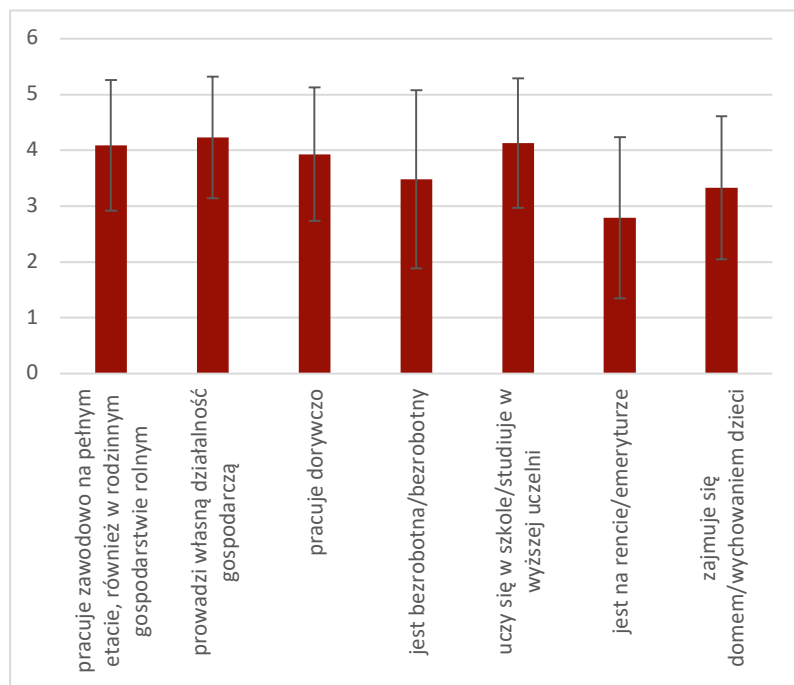

Źródło: opracowanie własne.

Następnie zbadano poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.5 („Skorzystał(a)bym z możliwości głosowania przez internet w wyborach, gdyby była taka możliwość”). Test Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie ($H(6) = 163,59; p < 0,001$). Testy *post-hoc* wykazały istotne statystycznie różnice między:

- osobami, które są na rencie / emeryturze a osobami pracującymi dorywczo, uczącymi się bądź studiującymi, pracującymi zawodowo na pełnym etacie oraz prowadzącymi własną działalność gospodarczą (we wszystkich przypadkach $p < 0,001$);
- osobami zajmującymi się domem bądź wychowaniem dzieci a osobami pracującymi zawodowo na pełnym etacie ($p = 0,003$), prowadzącymi własną działalność gospodarczą ($p = 0,001$) oraz osobami uczącymi się bądź studiującymi ($p = 0,001$). Wyniki zaprezentowano na wykresie 44.

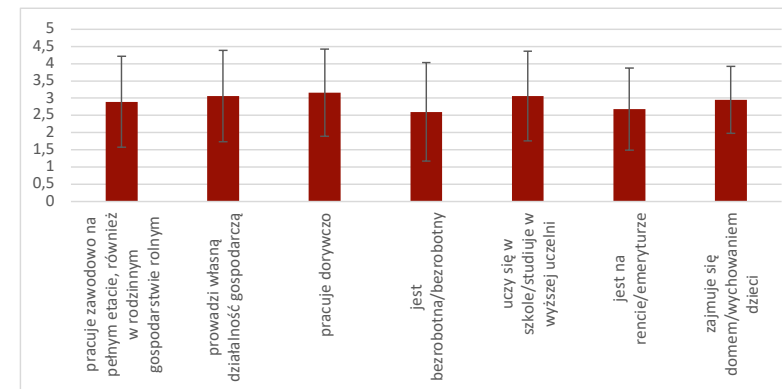
Wykres 44. Status zawodowy a poziom zgodności z twierdzeniem P.9.5

Źródło: opracowanie własne.

W kolejnym kroku zweryfikowano poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.6 („Jeśli by wprowadzono głosowanie przez internet, to powinno ono być przeprowadzane przed dniem wyborów (np. w tygodniu poprzedzającym niedzielę wyborczą) i powinno trwać kilka dni”) w porównywanych grupach. Test Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie ($H(6) = 18,23; p = 0,006$). Testy *post-hoc* wykazały tylko jedną istotną statystycznie różnicę – pomiędzy grupą osób na rencie / emeryturze a osobami uczącymi się / studium (p = 0,017) oraz różnicę na poziomie tendencji statystycznej pomiędzy osobami na rencie / emeryturze a pracującymi dorywczo (p = 0,061). Pozostałe pary nie różniły się między sobą nawet na poziomie tendencji statystycznej (wykres 45).

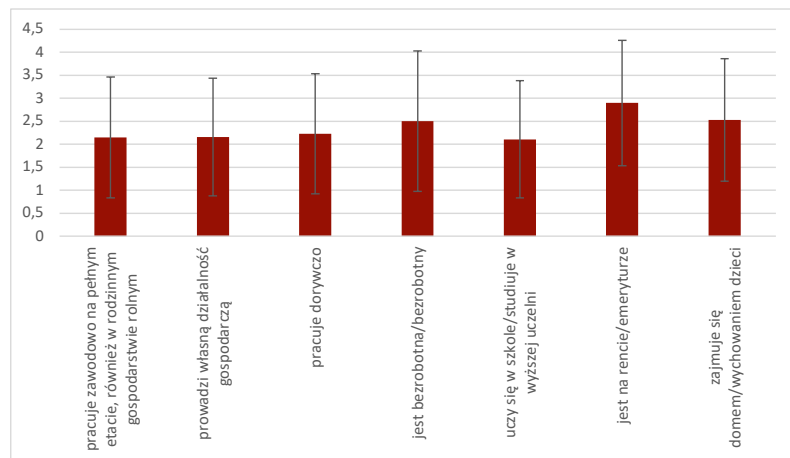
Wykres 45. Status zawodowy a poziom zgodności z twierdzeniem P.9.6

Źródło: opracowanie własne.

Następnie sprawdzono poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.7 („Chciał(a)bym, aby w polskich wyborach nie było / nie wprowadzano żadnych dodatkowych metod głosowania (np. głosowania przez internet, głosowania korespondencyjnego). Wyborcy powinni głosować tylko w lokalach wyborczych, wrzucając kartę do głosowania do urny wyborczej”) w zależności od statusu zawodowego respondentów. Test Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie ($H(6) = 61,32; p < 0,001$). Testy *post-hoc* wykazały istotne statystycznie różnice między osobami, które są na rencie / emeryturze a osobami pracującymi dorywczo, uczącymi się bądź studium (p < 0,001). Wyniki zaprezentowano na wykresie 46.

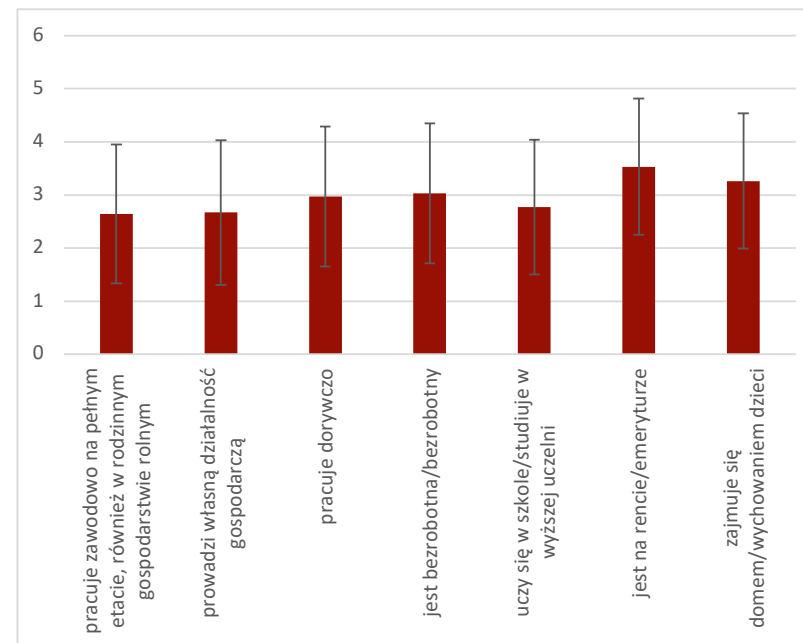
Wykres 46. Status zawodowy a poziom zgodności z twierdzeniem P.9.7

Źródło: opracowanie własne.

Następnie sprawdzono, czy poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.8 („Głosowanie tradycyjne – w lokalu wyborczym – jest lepszą niż głosowanie przez internet formą uczestnictwa”) różni się w zależności od statusu zawodowego badanych. Test Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie ($H(6) = 76,92; p < 0,001$). Testy *post-hoc* wykazały istotne statystycznie różnice między osobami, które są na rencie / emeryturze a osobami pracującymi dorywczo ($p = 0,014$), uczącymi się bądź studiującymi ($p < 0,001$), pracującymi zawodowo na pełnym etacie ($p < 0,001$) oraz prowadzącymi własną działalność gospodarczą ($p < 0,001$). Odnotowano także różnicę na poziomie tendencji statystycznej pomiędzy osobami pracującymi zawodowo na pełnym etacie a osobami zajmującymi się domem bądź wychowaniem dzieci ($p = 0,093$). Wyniki zaprezentowano na wykresie 47.

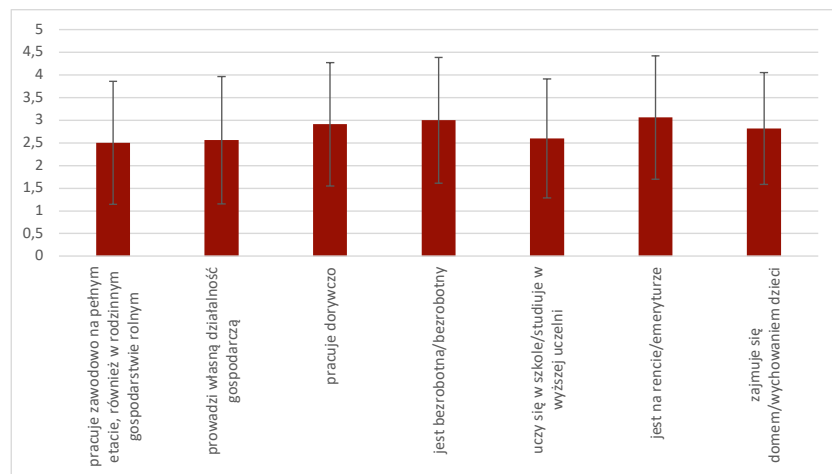
Wykres 47. Status zawodowy a poziom zgodności z twierdzeniem P.9.8

Źródło: opracowanie własne.

W ostatnim kroku tej serii analiz sprawdzono poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.9 („Głosowanie przez internet – z dowolnego miejsca – obniża rangę doniosłego społecznie aktu głosowania”). Test Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie ($H(6) = 34,27; p < 0,001$). Testy *post-hoc* wykazały istotne statystycznie różnice między osobami, które są na rencie / emeryturze a osobami uczącymi się bądź studiującymi ($p = 0,002$), pracującymi zawodowo na pełnym etacie ($p < 0,001$) oraz prowadzącymi własną działalność gospodarczą ($p = 0,020$). Odnotowano także różnicę na poziomie tendencji statystycznej pomiędzy osobami pracującymi zawodowo na pełnym etacie a osobami pracującymi dorywczo ($p = 0,094$). Wyniki zaprezentowano na wykresie 48.

Wykres 48. Status zawodowy a poziom zgodności z twierdzeniem P.9.9

Źródło: opracowanie własne.

3.2.2. Analiza danych według zmiennych politycznych

Drugą grupę zmiennych determinujących opinie Polaków na temat e-głosowania stanowią preferencje polityczne. Przyjęto, że takie zmienne polityczne jak: poglądy polityczne na osi lewica-prawica, poparcie dla partii politycznych oraz udział w wyborach mogą różnicować (choć w różnym zakresie) odpowiedzi respondentów na głosowania elektronicznego. Za szczególnie znaczące zmienne uznano:

- poglądy polityczne wyrażone na osi lewica-prawica – przyjęto, że poglądy polityczne mogą być ważnym czynnikiem wpływającym na opinie na temat e-głosowania. Założono, że osoby o poglądach prawicowych preferują tradycyjne formy partycypacji obywatelskiej, zaś osoby o poglądach liberalnych i lewicowych są bardziej otwarte na stosowanie narzędzi elektronicznych;

- preferencje partyjne (zarówno w odniesieniu do ostatnich wyborów, jak i hipotetycznie – gdyby wybory odbywały się w momencie wypełniania ankiety) – postanowiono sprawdzić, czy po-

parcie dla partii politycznych otwartych na wprowadzenie e-głosowania koreluje pozytywnie z opiniami ich wyborców na ten temat. Założono, że osoby głosujące na partie otwarte na wyrażające poparcie dla zastosowania narzędzi elektronicznych w procedurze wyborczej, częściej deklarują chęć korzystania e-głosowania wyborach.

Należy zaznaczyć, iż w kafeerii odpowiedzi do pytań dotyczących wyborów do Sejmu w roku 2015 uwzględniono największe partyjne komitety wyborcze, natomiast w pytaniu o deklaracje głosowania w wyborach do Sejmu w 2018 r. wykorzystano podobny zabieg, uwzględniając ugrupowania obecne w parlamencie i te uwzględniane w badaniach opinii publicznej.

- udział w wyborach (tu zróżnicowano dodatkowo typy wyborów: parlamentarne, samorządowe, prezydenckie i europejskie) – przyjęto, że osoby częściej głosujące są skłonne wybierać głosowanie osobiste, a osoby rzadko biorące udział w wyborach oraz te nie głosujące nigdy preferują elektroniczne narzędzia komunikacji w zakresie partycypacji wyborczej.

Poglądy polityczne na osi lewica-prawica

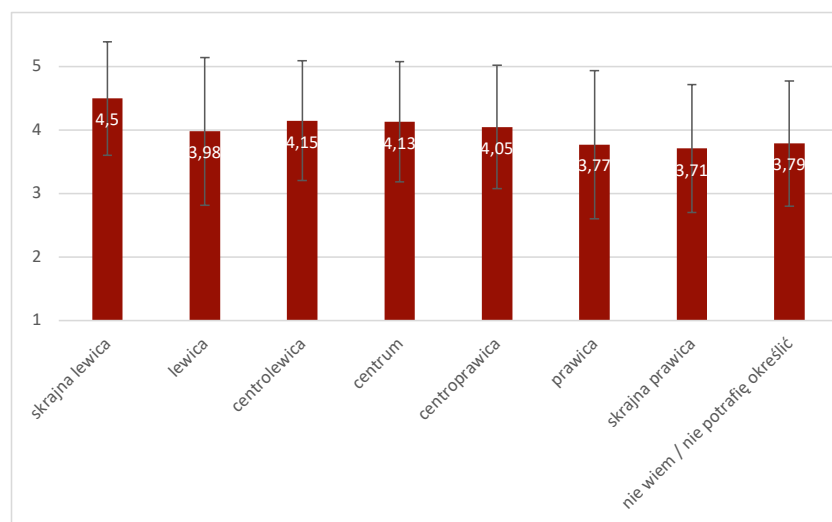
W pierwszym kroku sprawdzono, czy poglądy polityczne osób badanych różnicują poziom ich odpowiedzi dotyczących głosowania elektronicznego. Wykonano serię analiz przy użyciu testów Kruskala-Wallisa. Dla czytelności prezentowanych danych wyniki zaprezentowano na wykresach. Warto też zwrócić uwagę, że liczba osób deklarujących skrajne poglądy jest znacznie mniejsza niż osób o poglądach pośrednich, co może mieć wpływ na wyniki testów *post-hoc*.

Z analizy odpowiedzi respondentów na twierdzenie P.9.3 („W obliczu dynamicznego rozwoju internetu i usług świadczonych drogą elektroniczną, wprowadzenie głosowania przez internet wydaje się jedynie kwestią czasu”) wynika, że poglądy polityczne różnicują postrzeganie przez respondentów możliwości wprowadzenia e-głosowania. Test Kruskala-Wallisa był istotny statystycz-

nie ($H(7) = 48,52; p < 0,001$). Testy *post-hoc* wykazały istotne statystycznie bądź bliskie istotności statystycznej różnice między:

- osobami nie potrafiącymi określić swoich poglądów politycznych a centrum ($p < 0,001$), centroprawicą ($p = 0,033$), lewicą ($p = 0,042$), centrolewicą ($p < 0,001$) oraz skrajną lewicą ($p = 0,052$);
 - prawicą a centrum ($p = 0,003$) oraz centrolewicą ($p = 0,006$).
- Wyniki zaprezentowano na wykresie 49.

Wykres 49. Poglądy polityczne a poziom zgodności z twierdzeniem P.9.3

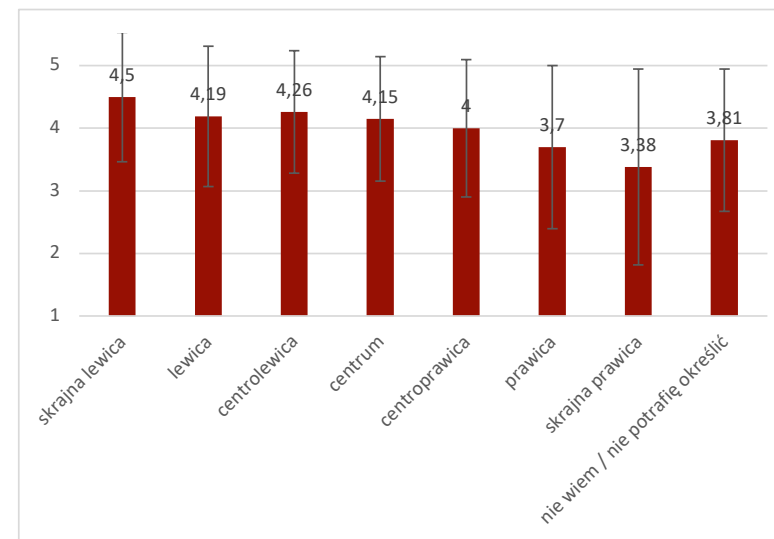
Źródło: opracowanie własne.

Następnie zbadano poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.4 („W Polsce powinno zostać wprowadzone głosowanie za pomocą internetu jako dodatkowa forma uczestnictwa w wyborach”). Test Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie ($H(7) = 61,61; p < 0,001$). Testy *post-hoc* wykazały istotne statystycznie różnice między:

- osobami nie potrafiącymi określić swoich poglądów politycznych a centrum ($p < 0,001$), lewicą ($p < 0,001$) oraz centrolewicą ($p < 0,001$);

- prawicą a centrum ($p = 0,001$), lewicą ($p < 0,001$), centrolewicą ($p < 0,001$) oraz skrajną lewicą ($p = 0,091$). Wyniki zaprezentowano wykresie 50.

Wykres 50. Poglądy polityczne a poziom zgodności z twierdzeniem P.9.4

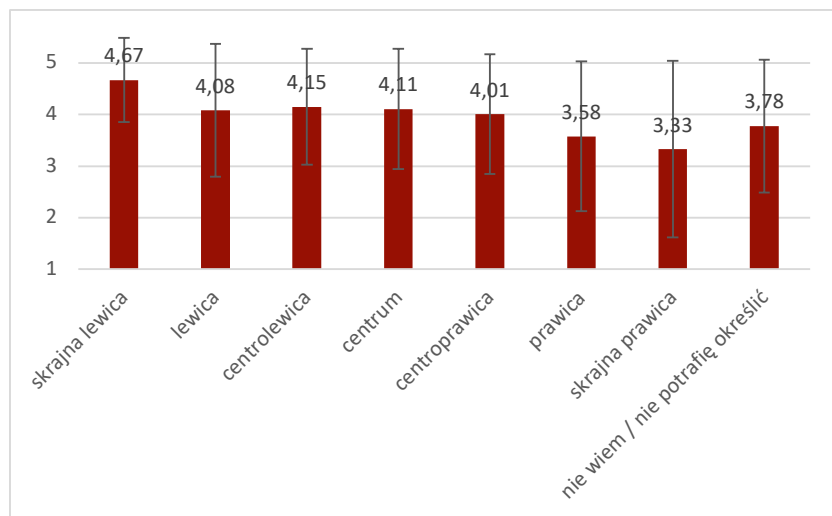

Źródło: opracowanie własne.

Następnie dokonano analizy odpowiedzi do twierdzenie P.9.5 („Skorzystał(a)bym z możliwości głosowania przez internet w wyborach, gdyby była taka możliwość”). Test Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie ($H(7) = 50,01; p < 0,001$). Testy *post-hoc* wykazały istotne statystycznie bądź bliskie istotności statystycznej różnice między:

- osobami nie potrafiącymi określić swoich poglądów politycznych a centrum ($p = 0,004$), lewicą ($p = 0,014$), centrolewicą ($p = 0,009$) oraz skrajną lewicą ($p = 0,057$);
- prawicą a centroprawicą ($p = 0,079$), centrum ($p < 0,001$), lewicą ($p = 0,001$), centrolewicą ($p < 0,001$) oraz skrajną lewicą ($p = 0,018$). Wyniki zaprezentowano na wykresie 51.

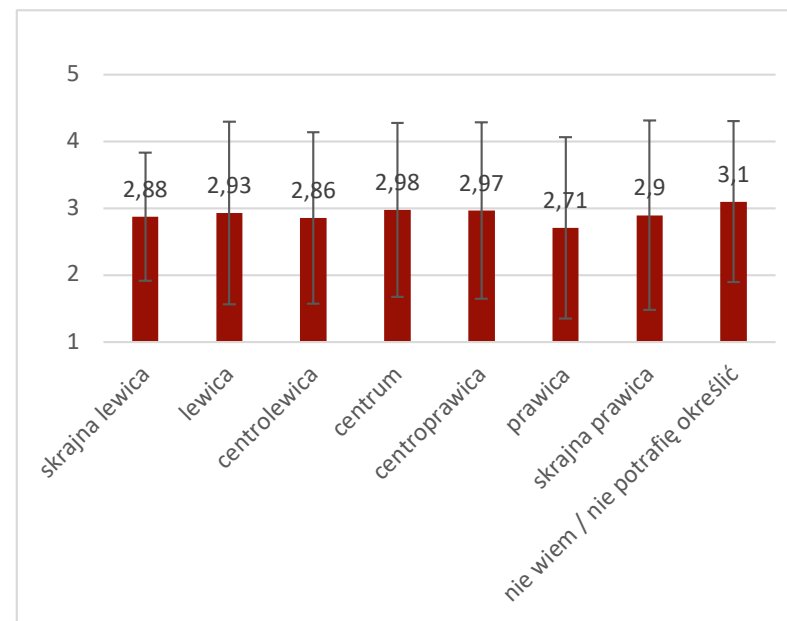
Wykres 51. Poglądy polityczne a poziom zgodności z twierdzeniem P.9.5

Źródło: opracowanie własne.

W badaniu uwzględniono także twierdzenie P.9.6 („Jeśli by wprowadzono głosowanie przez internet, to powinno ono być przeprowadzane przed dniem wyborów (np. w tygodniu poprzedzającym niedzielę wyborczą) i powinno trwać kilka dni”). Test Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie ($H(7) = 16,20; p = 0,023$). Testy *post-hoc* wykazały tylko jedną różnicę istotną statystycznie – pomiędzy prawicą a osobami nie potrafiącymi określić swoich poglądów politycznych ($p = 0,003$). Wyniki zestawiono na wykresie 52.

Wykres 52. Poglądy polityczne a poziom zgodności z twierdzeniem P.9.6

Źródło: opracowanie własne.

Zbadano także poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.7 („Chciał(a)bym, aby w polskich wyborach nie było / nie wprowadzono żadnych dodatkowych metod głosowania (np. głosowania przez internet, głosowania korespondencyjnego. Wyborcy powinni głosować tylko w lokalach wyborczych, wrzucając kartę do głosowania do urny wyborczej”). W tym przypadku również test Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie ($H(7) = 78,72; p < 0,001$). Testy *post-hoc* wykazały istotne statystycznie różnice bądź różnice na poziomie tendencji statystycznej między:

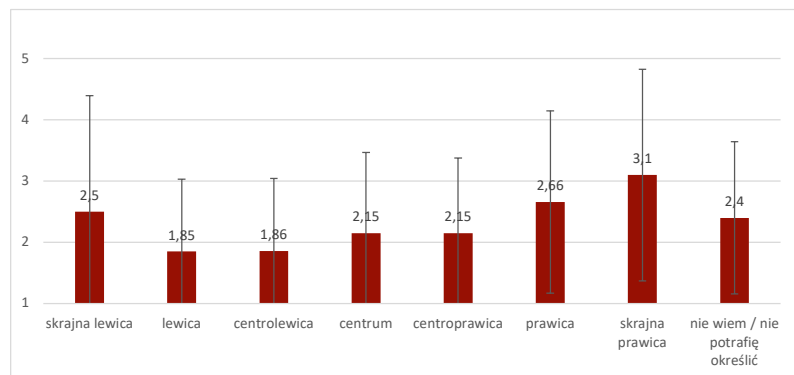
- lewicą a osobami, które nie potrafią określić swoich poglądów politycznych ($p < 0,001$), prawicą ($p < 0,001$) oraz skrajną prawicą ($p = 0,011$);
- centrolewicą a osobami, które nie potrafią określić swoich poglądów politycznych ($p < 0,001$), prawicą ($p < 0,001$) oraz skraj-

na prawicą ($p = 0,012$);

- centrum osobami, które nie potrafią określić swoich poglądów politycznych ($p = 0,014$) oraz prawicą ($p < 0,001$);

- centroprawicą a prawicą ($p = 0,009$). Wyniki zaprezentowano na wykresie 53.

Wykres 53. Poglądy polityczne a poziom zgodności z twierdzeniem P.9.7

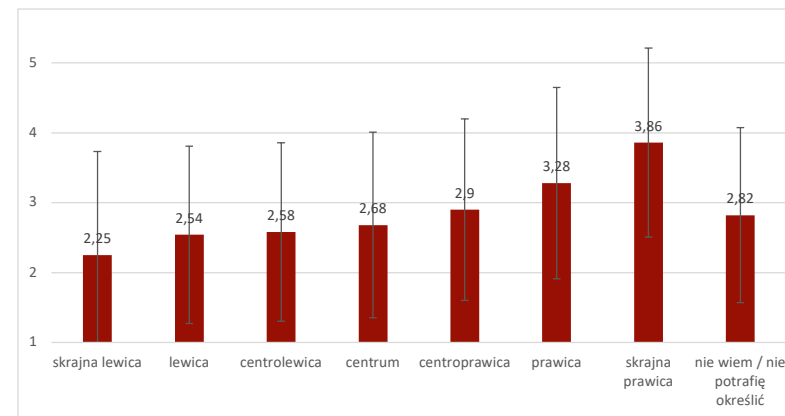
Źródło: opracowanie własne.

Badania dotyczyły także twierdzenia P.9.8 („Głosowanie tradycyjne – w lokalu wyborczym – jest lepszą niż głosowanie przez internet formą uczestnictwa”). Test Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie ($H(7) = 67,37$; $p < 0,001$). Testy *post-hoc* wykazały istotne statystycznie różnice bądź różnice na poziomie tendencji statystycznej między:

- skrajną lewicą a prawicą ($p = 0,041$) oraz skrajną prawicą ($p = 0,006$);
- lewicą a prawicą ($p < 0,041$) oraz skrajną prawicą ($p = 0,001$);
- centrolewicą a prawicą ($p < 0,001$) oraz skrajną prawicą ($p = 0,002$);
- centrum a prawicą ($p < 0,001$) oraz skrajną prawicą ($p = 0,005$);
- osobami nie potrafiącymi określić swoich poglądów politycznych a prawicą ($p < 0,001$) oraz skrajną prawicą ($p = 0,028$);
- centroprawicą a prawicą ($p = 0,077$).

Wyniki zaprezentowano na wykresie 54.

Wykres 54. Poglądy polityczne a poziom zgodności z twierdzeniem P.9.8

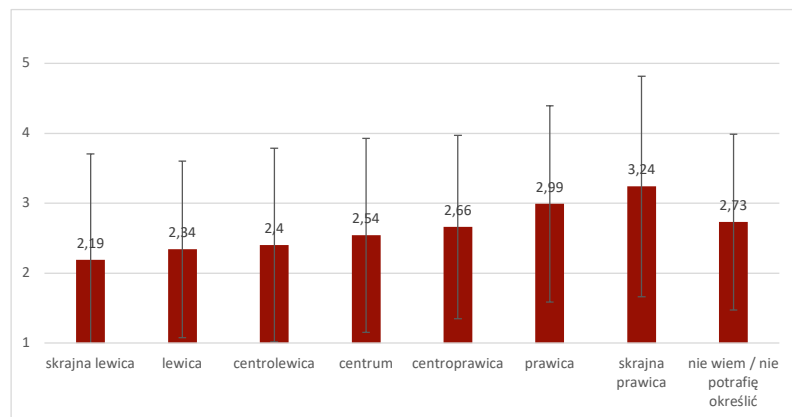
Źródło: opracowanie własne.

W ostatnim kroku sprawdzono poziom odpowiedzi dotyczących twierdzenia P.9.9 („Głosowanie przez internet – z dowolnego miejsca – obniża rangę doniosłego społecznie aktu głosowania”). Test Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie ($H(7) = 44,70$; $p < 0,001$). Testy *post-hoc* wykazały różnice na poziomie tendencji statystycznej bądź różnice na poziomie tendencji statystycznej między:

- lewicą a osobami nie potrafiącymi określić swojej przynależności politycznej ($p = 0,020$) oraz prawicą ($p < 0,001$);
- centrolewicą a osobami nie potrafiącymi określić swojej przynależności politycznej ($p = 0,030$) oraz prawicą ($p < 0,001$);
- centrum a prawicą ($p = 0,001$).

Wyniki zaprezentowano na wykresie 55.

Wykres 55. Poglądy polityczne a poziom zgodności z twierdzeniem P.9.9

Źródło: opracowanie własne.

Sposób głosowania w wyborach w 2015 r.

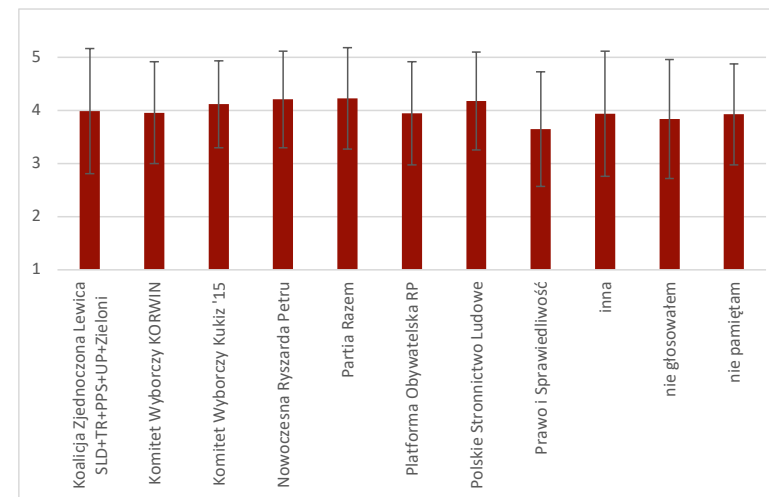
W tej części badania sprawdzono, czy poparcie dla partii politycznych, wyrażone oddaniem głosu w wyborach parlamentarnych w 2015 r., różnicuje opinie badanych na temat głosowania elektronicznego. Wykonano serię analiz przy użyciu testów Kruskala-Wallisa, zaś ze względu na dużą liczbę porównywanych grup, wyniki zaprezentowano wyłącznie na wykresach. Dla wygody czytelnika porównania *post-hoc* prezentowano w taki sposób, by podawać nazwy partii politycznych, tj. pisząc PiS prezentujemy wyniki zwolenników PiS w 2015 r.

Analizę odpowiedzi respondentów na twierdzenie P.9.3 („W obliczu dynamicznego rozwoju internetu i usług świadczonych drogą elektroniczną, wprowadzenie głosowania przez internet wydaje się jedynie kwestią czasu”) wykonano przy użyciu testu Kruskala-Wallisa, który okazał się być istotny statystycznie ($H(10) = 49,41; p < 0,001$). Testy *post-hoc* wykazały istotne statystycznie bądź bliskie istotności statystycznej różnice między:

- PiS a osobami, które głosowały na inne, nie wymienione w badaniu partie ($p = 0,090$), Komitet Wyborczy Kukiz '15 ($p = 0,035$), PSL ($p < 0,001$), Nowoczesną ($p < 0,001$) oraz Partią Razem ($p = 0,002$);

- osobami, które nie głosowały a PSL ($p = 0,015$) oraz Nowoczesną ($p = 0,054$). Wyniki zaprezentowano na wykresie 56.

Wykres 56. Oddany głos w 2015 r. a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.3

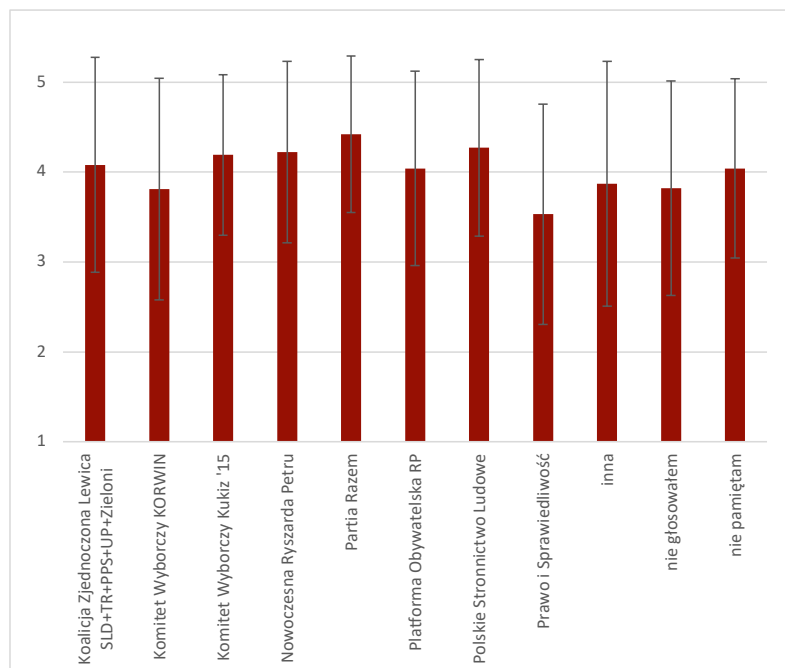
Źródło: opracowanie własne.

Zbadano także poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.4 („W Polsce powinno zostać wprowadzone głosowanie za pomocą internetu jako dodatkowa forma uczestnictwa w wyborach”). Test Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie ($H(10) = 75,72; p < 0,001$). Testy *post-hoc* wykazały istotne statystycznie różnice między:

- wyborcami PiS a osobami, które deklarowały, że nie pamiętają, na kogo głosowały ($p = 0,008$); a wyborcami PO ($p < 0,001$); a osobami, które nie głosowały w 2015 r. ($p < 0,001$); wyborcami PSL ($p < 0,001$), Nowoczesnej ($p < 0,001$), Komitetu Wyborczego Kukiz '15 ($p = 0,001$), Koalicji Zjednoczonej Lewicy ($p = 0,005$) oraz Partii Razem ($p < 0,001$); a także osobami, które głosowały na inne, nie wymienione w badaniu partie ($p = 0,012$);

- osobami, które nie oddały głosu w 2015 r. a wyborcami Nowoczesnej ($p = 0,028$), PSL ($p < 0,001$) oraz Partii Razem ($p = 0,004$). Wyniki zaprezentowano na wykresie 57.

Wykres 57. Oddany głos w 2015 r. a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.4

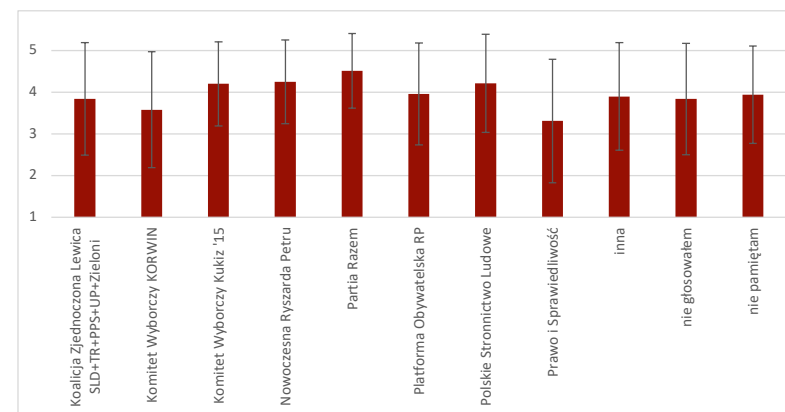
Źródło: opracowanie własne.

Następnie zbadano poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.5 („Skorzystał(a)bym z możliwości głosowania przez internet w wyborach, gdyby była taka możliwość”). Test Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie ($H(10) = 84,34; p < 0,001$). Testy *post-hoc* wykazały istotne statystycznie różnice między:

- wyborcami PiS a osobami, które deklarowały, że nie pamiętają, na kogo głosowały ($p = 0,006$); a wyborcami PO ($p < 0,001$), PSL ($p < 0,001$), Nowoczesnej ($p < 0,001$), Komitetu Wyborczego Kukiz '15 ($p < 0,001$) oraz Partii Razem ($p < 0,001$); osobami, które nie głosowały w 2015 r. ($p = 0,001$); a także osobami, które głosowały na inne, nie wymienione w badaniu partie ($p = 0,007$);
- wyborcami Komitetu Wyborczego KORWIN a Partii Razem ($p = 0,043$);

- osobami, które deklarowały, że nie głosowały a wyborcami PSL ($p = 0,019$) i Partii Razem ($p = 0,003$);
- osobami, które nie pamiętały, na kogo głosowały a wyborcami Partii Razem ($p = 0,020$);
- osobami, które głosowały na inne, nie wymienione w badaniu partie a wyborcami Partii Razem ($p = 0,043$);
- wyborcami PO a Partii Razem ($p = 0,024$). Wyniki zaprezentowano na wykresie 58.

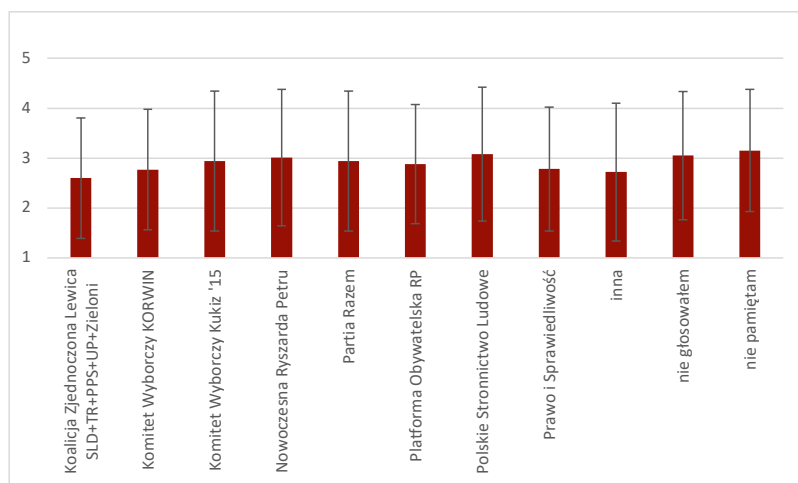
Wykres 58. Oddany głos w 2015 r. a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.5

Źródło: opracowanie własne.

W kolejnym kroku zbadano poziom odpowiedzi dotyczących twierdzenia P.9.6 („Jeśli by wprowadzono głosowanie przez internet, to powinno ono być przeprowadzane przed dniem wyborów (np. w tygodniu poprzedzającym niedzielę wyborczą) i powinno trwać kilka dni”). Test Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie ($H(10) = 21,74; p = 0,016$). Testy *post-hoc* nie wykazały jednak żadnych różnic istotnych statystycznie ani nawet bliskich istotności statystycznej (wykres 59).

Wykres 59. Oddany głos w 2015 r. a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.6

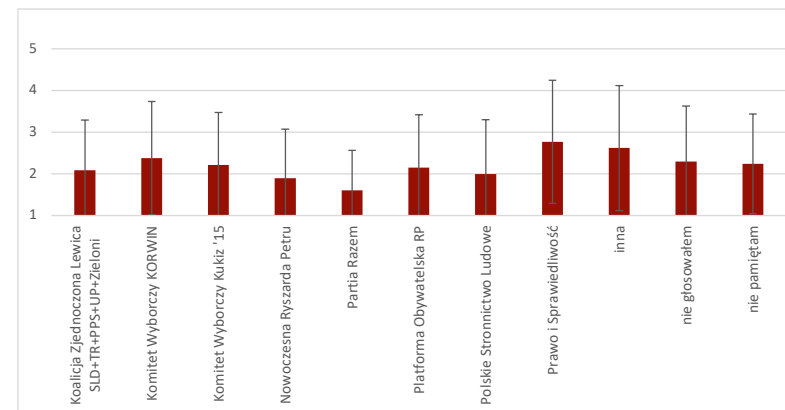
Źródło: opracowanie własne.

Kolejnym badanym twierdzeniem było P.9.7 („Chciał(a)bym, aby w polskich wyborach nie było / nie wprowadzано żadnych dodatkowych metod głosowania (np. głosowania przez internet, głosowania korespondencyjnego. Wyborcy powinni głosować tylko w lokalach wyborczych, wrzucając kartę do głosowania do urny wyborczej”). Test Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie ($H(10) = 74,87; p < 0,001$). Testy *post-hoc* wykazały istotne statystycznie różnice bądź różnice na poziomie tendencji statystycznej między:

- wyborcami Partii Razem a osobami, które nie pamiętały, na kogo głosowały ($p = 0,015$); osobami, które w ogóle nie głosowały ($p = 0,004$); osobami, które głosowały na inne, niewymienione w badaniu partie ($p < 0,001$) oraz wyborcami PiS ($p < 0,001$);
- wyborcami Nowoczesnej a osobami, które w ogóle nie głosowały ($p = 0,098$); osobami, które głosowały na inne, niewymienione w badaniu partie ($p = 0,001$) oraz wyborcami PiS ($p < 0,001$);
- wyborcami PSL a osobami, które głosowały na inne, niewymienione w badaniu partie ($p = 0,001$) oraz wyborcami PiS ($p < 0,001$);

- wyborcami Koalicji Zjednoczonej Lewicy a PiS ($p = 0,051$);
- wyborcami PO i PiS ($p < 0,001$). Wyniki zaprezentowano na wykresie 60.

Wykres 60. Oddany głos w 2015 r. a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.7

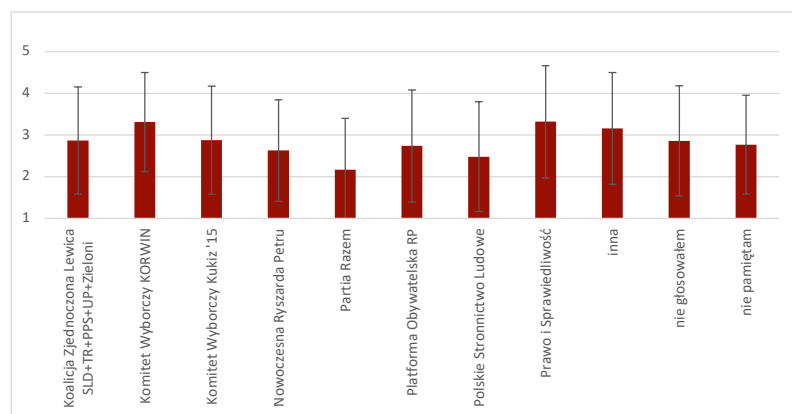
Źródło: opracowanie własne.

Dokonano także analizy poziomu odpowiedzi na twierdzenie P.9.8 („Głosowanie tradycyjne – w lokalu wyborczym – jest lepszą niż głosowanie przez internet formą uczestnictwa”). Test Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie ($H(10) = 74,53; p < 0,001$). Testy *post-hoc* wykazały istotne statystycznie różnice bądź różnice na poziomie tendencji statystycznej między:

- wyborcami Partii Razem a osobami, które nie pamiętały, na kogo głosowały ($p = 0,085$); osobami, które w ogóle nie głosowały ($p = 0,006$); osobami, które głosowały na inne, niewymienione w badaniu partie ($p < 0,001$); wyborcami PiS ($p < 0,001$); Komitetu Wyborczego Kukiz '15 ($p = 0,037$) oraz KORWIN ($p = 0,012$);
- wyborcami PSL a osobami, które w ogóle nie głosowały ($p = 0,025$); osobami, które głosowały na inne, niewymienione w badaniu partie ($p < 0,001$) oraz wyborcami PiS ($p < 0,001$);
- wyborcami Nowoczesnej a PiS ($p = 0,001$);

- wyborcami PO i PiS ($p < 0,001$);
- osobami, które deklarowały, że nie pamiętają, na kogo głosowały a wyborcami PiS ($p = 0,013$);
- osobami, które w 2015 r. nie głosowały a wyborcami PiS ($p = 0,013$). Wyniki zaprezentowano na wykresie 61.

Wykres 61. Oddany głos w 2015 r. a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.8

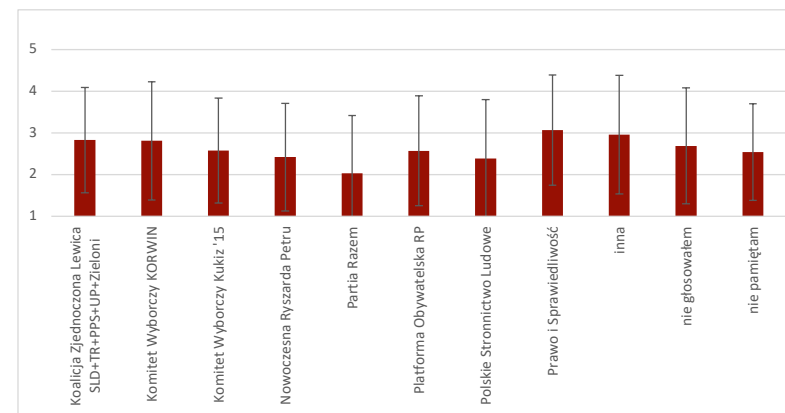
Źródło: opracowanie własne.

Ostatnim badanym twierdzeniem w tej części było P.9.9 („Głosowanie przez internet – z dowolnego miejsca – obniża rangę doniosłego społecznie aktu głosowania”). Test Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie ($H(10) = 59,85$; $p < 0,001$). Testy *post-hoc* wykazały różnice na poziomie tendencji statystycznej bądź różnice na poziomie tendencji statystycznej między:

- wyborcami Partii Razem a osobami, które nie głosowały ($p = 0,008$); osobami, które głosowały na inne, niewymienione w badaniu partie ($p < 0,001$); wyborcami Zjednoczonej Lewicy ($p = 0,010$) oraz PiS ($p < 0,001$);
- wyborcami PSL a osobami, które głosowały na inne, niewymienione w badaniu partie ($p = 0,005$) oraz wyborcami PiS ($p < 0,001$);

- wyborcami Nowoczesnej a PiS ($p = 0,001$);
- wyborcami PO i PiS ($p = 0,004$);
- osobami, które deklarowały, że nie pamiętają, na kogo głosowały a wyborcami PiS ($p = 0,031$);
- osobami, które w 2015 r. nie głosowały a wyborcami PiS ($p = 0,052$). Wyniki zaprezentowano na wykresie 62.

Wykres 62. Oddany głos w 2015 r. a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.9

Źródło: opracowanie własne.

Sposób głosowania obecnie

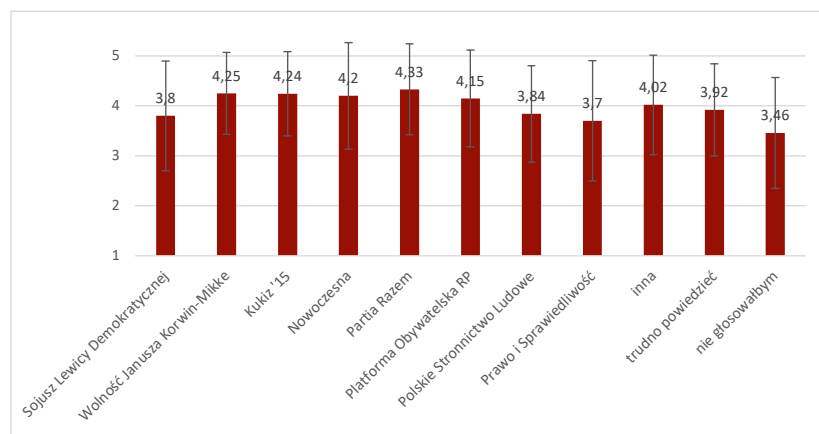
W kolejnym kroku sprawdzono, czy poparcie dla partii politycznych w sytuacji, gdyby wybory odbywały się obecnie (w momencie przeprowadzania ankiety), różnicuje deklaracje i opinie badanych na temat głosowania elektronicznego. Wykonano serię analiz przy użyciu testów Kruskala-Wallisa, a ze względu na dużą liczbę porównywanych grup wyniki zaprezentowano wyłącznie na wykresach. Dla wygody czytelnika porównania *post-hoc* prezentowano w taki sposób, by podawać nazwy partii politycznych, tj. pisząc PiS prezentujemy wyniki zwolenników PiS w sytuacji, gdyby wybory odbywały się obecnie.

Analiza odpowiedzi respondentów na twierdzenie P.9.3 wy-

kazała, że różnią się one statystycznie w zależności od preferencji partyjnych respondentów. Test Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie ($H(10) = 77,58; p < 0,001$). Testy *post-hoc* wykazały istotne statystycznie bądź bliskie istotności statystycznej różnice między:

- osobami zdecydowanymi nie głosować a osobami, które odpowiedziały „trudno powiedzieć” ($p = 0,038$); deklarującymi oddanie głosu na PO ($p < 0,001$), Nowoczesną ($p < 0,001$); na Komitet Wyborczy Kukiz '15 ($p < 0,001$), na Wolność Janusza Korwina Mikke ($p = 0,001$) oraz Partię Razem ($p = 0,013$); a także osobami, które głosowałyby na inne niż wymienione w ankiecie partie ($p = 0,001$);
- zwolennikami PiS a PO ($p < 0,001$), Komitetu Wyborczego Kukiz '15 ($p = 0,001$), Nowoczesnej ($p = 0,005$) oraz Partii Razem ($p = 0,001$);
- wyborcami SLD a Partii Razem ($p = 0,047$);
- osobami odpowiadającymi „trudno powiedzieć” a wyborcami PO ($p = 0,040$) oraz Partii Razem ($p = 0,030$). Wyniki zaprezentowano na wykresie 63.

Wykres 63. Oddany głos obecnie a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.3

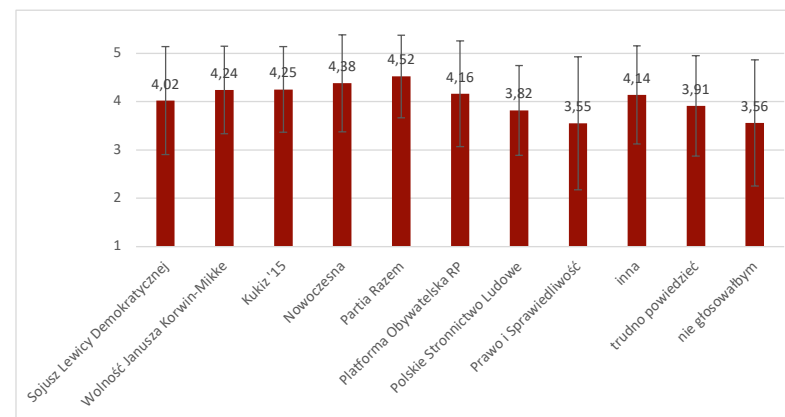
Źródło: opracowanie własne.

Również poziom odpowiedzi dotyczących twierdzenia P.9.4 różnił się w zależności od preferencji partyjnych. Test Kruskala-

-Wallisa był istotny statystycznie ($H(10) = 98,43; p < 0,001$). Testy *post-hoc* wykazały istotne statystycznie bądź bliskie istotności statystycznej różnice między:

- osobami zdecydowanymi nie głosować a zwolennikami PO ($p = 0,001$); Nowoczesnej ($p < 0,001$); osobami, które głosowałyby na inne niż wymienione w ankiecie partie ($p = 0,009$); zwolennikami Komitetu Wyborczego Kukiz '15 ($p = 0,003$) oraz Partii Razem ($p < 0,001$);
- deklarującymi oddanie głosu na PiS a osobami, które głosowałyby na inne niż wymienione w ankiecie partie ($p < 0,001$); wyborcami PO ($p < 0,001$), Kukiz'15 ($p < 0,001$), Wolności Janusza Korwina Mikke ($p = 0,053$), Nowoczesnej ($p < 0,001$) oraz Partii Razem ($p < 0,001$);
- wyborcami PSL a Nowoczesnej ($p = 0,009$) oraz Partii Razem ($p = 0,002$);
- osobami stwierdzającymi „trudno powiedzieć” a deklarującymi oddanie głosu na PO ($p = 0,012$), Nowoczesną ($p = 0,001$) oraz Partię Razem ($p < 0,001$). Wyniki zaprezentowano na wykresie 64.

Wykres 64. Oddany głos obecnie a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.4

Źródło: opracowanie własne.

W zakresie twierdzenia P.9.5 także stwierdzono różnice istotne statystycznie (test Kruskala-Wallisa: $H(10) = 147,71; p < 0,001$).

Testy *post-hoc* wykazały istotne statystycznie różnice bądź różnice na poziomie tendencji statystycznej między:

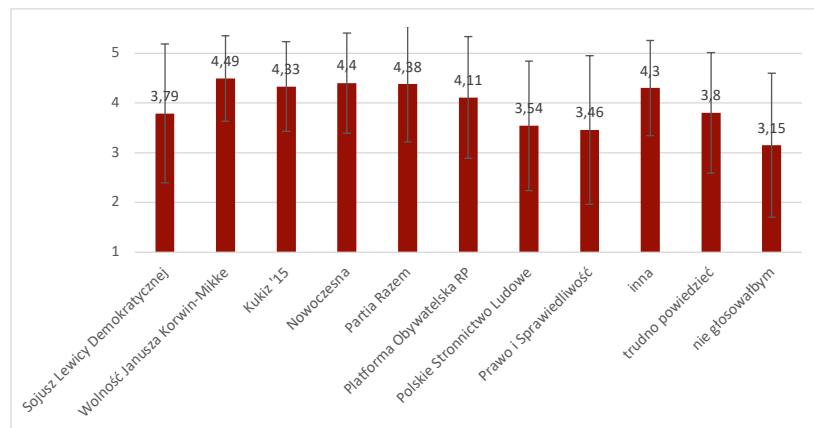
- osobami zdecydowanymi nie głosować a osobami stwierdzającymi „trudno powiedzieć” ($p = 0,014$); wyborcami SLD ($p = 0,023$), PO ($p = 0,001$), Nowoczesnej ($p < 0,001$); osobami, które głosowałyby na inne niż wymienione w ankiecie partie ($p < 0,001$); deklarującymi wybór Kukiz'15 ($p = 0,001$), Wolności Janusza Korwina Mikke ($p < 0,001$) oraz Partii Razem ($p < 0,001$);

- deklarującymi wybór PSL a zwolennikami PO ($p < 0,001$), Nowoczesnej ($p < 0,001$); osobami, które głosowałyby na inne niż wymienione w ankiecie partie ($p < 0,001$); zwolennikami Kukiz'15 ($p = 0,001$), Wolności Janusza Korwina Mikke ($p < 0,001$) oraz Partii Razem ($p < 0,001$);

- osobami niezdecydowanymi a osobami, które głosowałyby na inne niż wymienione w ankiecie partie ($p < 0,001$); wyborcami PO ($p = 0,003$), Kukiz'15 ($p = 0,002$), Nowoczesnej ($p < 0,001$), Wolności Janusza Korwina Mikke ($p = 0,003$) oraz Partii Razem ($p < 0,001$);

- deklarującymi oddanie głosu na SLD a zwolennikami Partii Razem ($p = 0,064$). Wyniki zestawiono na wykresie 65.

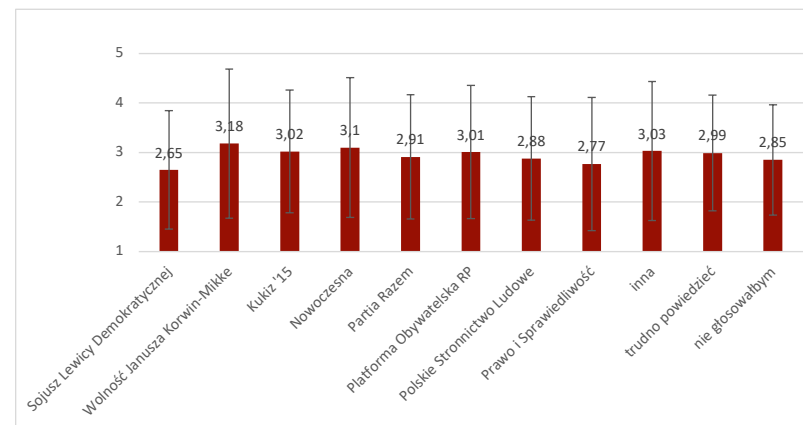
Wykres 65. Oddany głos obecnie a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.5

Źródło: opracowanie własne.

Następnie zbadano poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.6. Test Kruskala-Wallisa tym razem okazał się nie być nawet bliższy istotności statystycznej ($H(10) = 15,18$; $p = 0,126$). Nie było więc podstaw do wykonania analiz *post-hoc*. Wyniki zaprezentowano na wykresie 66.

Wykres 66. Oddany głos obecnie a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.6

Źródło: opracowanie własne.

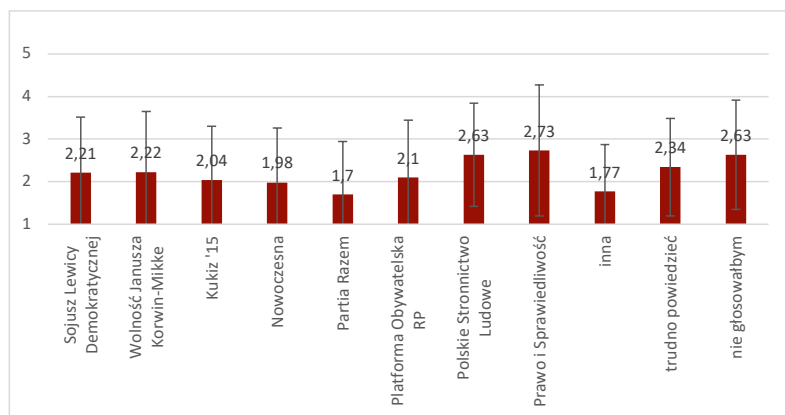
W dalszej kolejności przeanalizowany został poziom odpowiedzi dotyczących twierdzenia P.9.7. Test Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie ($H(10) = 110,31$; $p < 0,001$). Testy *post-hoc* wykazały istotne statystycznie różnice bądź różnice na poziomie tendencji statystycznej między:

- deklarującymi głos na Partię Razem a osobami, które nie wiedziały, na kogo by głosowały ($p < 0,001$); głosującymi na PiS ($p < 0,001$); osobami, które są zdecydowane nie głosować ($p < 0,001$) oraz zwolennikami PSL ($p = 0,001$);

- osobami, które głosowały na inne, niewymienione w badaniu partie a osobami, które nie wiedziały, na kogo by głosowały ($p < 0,001$); wyborcami PiS ($p < 0,001$); osobami, które były zdecydowane nie głosować ($p < 0,001$) oraz deklarującymi głos na PSL ($p = 0,001$);

- wyborcami Nowoczesnej a PiS ($p < 0,001$) oraz osobami, które były zdecydowane nie głosować ($p = 0,010$);
- zwolennikami Kukiz'15 a deklarującymi oddanie głosu na PiS ($p < 0,001$) oraz osobami, które były zdecydowane nie głosować ($p = 0,016$);
- wyborcami PO a osobami, które nie wiedziały jeszcze, na kogo by głosowały ($p = 0,027$); zwolennikami PiS ($p < 0,001$); osobami, które były zdecydowane nie głosować ($p < 0,001$) oraz zwolennikami PSL ($p = 0,087$). Wyniki zaprezentowano na wykresie 67.

Wykres 67. Oddany głos obecnie a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.7

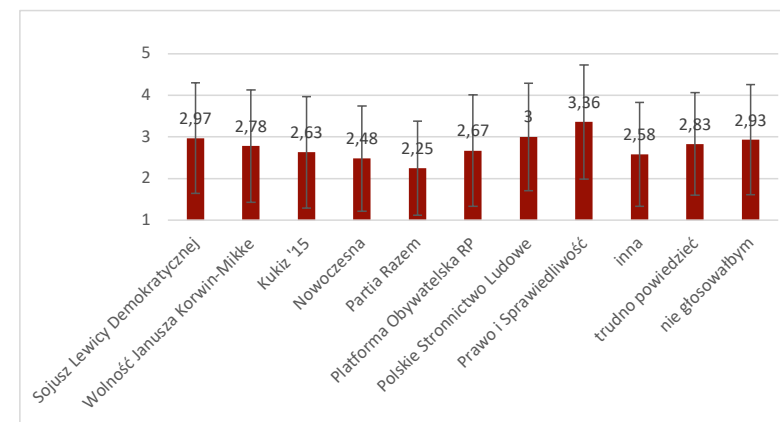
Źródło: opracowanie własne.

Podobną zależność odnotowano w zakresie twierdzenia P.9.8 – poziom odpowiedzi różnił się istotnie statystycznie w zależności od preferencji partyjnych respondentów. Test Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie ($H(10) = 79,33; p < 0,001$). Testy *post-hoc* wykazały istotne statystycznie różnice bądź różnice na poziomie tendencji statystycznej między:

- deklarującymi poparcie dla Partii Razem a osobami, które nie wiedziały jeszcze, na kogo by zagłosowały ($p = 0,038$); zwolennikami PiS ($p < 0,001$); osobami, które są zdecydowane nie głosować

- ($p = 0,052$) oraz deklarującymi zagłosowanie na SLD ($p = 0,033$);
- deklarującymi głosowanie na PiS a Nowoczesną ($p < 0,001$); osobami, które głosowałyby na inne, niewymienione w badaniu partie ($p < 0,001$) a osobami, popierającymi Kukiz 15' ($p < 0,001$), PO ($p < 0,001$) oraz osobami stwierdzającymi, że trudno im obecnie odpowiedzieć, na kogo by zagłosowały ($p < 0,001$). Wyniki zaprezentowano na wykresie 68.

Wykres 68. Oddany głos obecnie a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.8

Źródło: opracowanie własne.

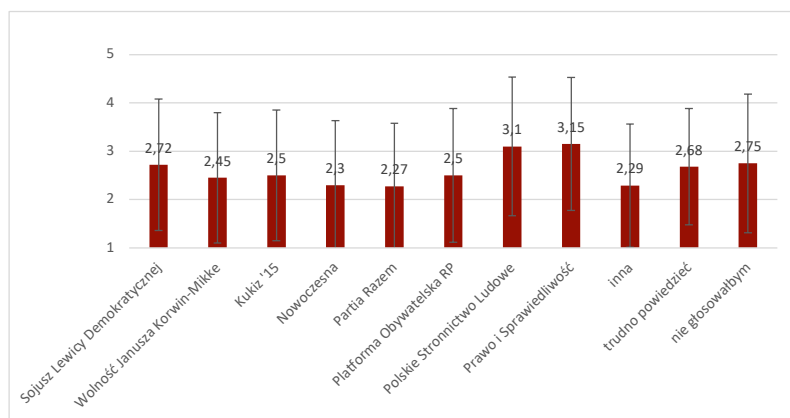
Jako ostatnie przeanalizowano twierdzenie P.9.9, na które odpowiedzi również okazały się zróżnicowane ze względu na preferencje partyjne. Test Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie ($H(10) = 77,61; p < 0,001$). Testy *post-hoc* wykazały różnice na poziomie tendencji statystycznej bądź różnice na poziomie tendencji statystycznej między:

- deklarującymi oddanie głosu na Partię Razem a PSL ($p = 0,074$) oraz PiS ($p < 0,001$);
- deklarującymi głos na Nowoczesną a PSL ($p = 0,054$) oraz PiS ($p < 0,001$);
- osobami, które by głosowały na inne, niewymienione w ba-

daniu partii a osobami niezdecydowanymi ($p = 0,017$); deklarującymi poparcie dla PSL ($p = 0,012$) oraz dla PiS ($p < 0,001$);

- deklarującymi głosowanie na PiS a zwolennikami Komitetu Janusza Korwina Mikke ($p = 0,044$); zwolennikami PO ($p < 0,001$), Kukiz'15 ($p = 0,001$) oraz osobami niezdecydowanymi ($p = 0,005$). Wyniki zaprezentowano na wykresie 69.

Wykres 69. Oddany głos obecnie a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.9

Źródło: opracowanie własne.

Udział w wyborach do Sejmu i Senatu

W tej części badania sprawdzono, czy deklarowana częstość brania udziału w wyborach różnicuje odpowiedzi respondentów na temat głosowania elektronicznego. W ankiecie zapytano o to, jak często badani biorą udział w wyborach, rozróżniając wybory do poszczególnych organów władzy. W związku z tym poniższa analiza zawiera odrębne weryfikacje odpowiedzi dedykowanych wyborom do Sejmu i Senatu, wyborom samorządowym, wyborom prezydenckim oraz wyborom do Parlamentu Europejskiego.

W pierwszym kroku sprawdzono, czy deklarowana częstość brania udziału w wyborach parlamentarnych różnicuje poziom

odpowiedzi dotyczących e-głosowania. Wykonano serię analiz Kruskala-Wallisa, która wykazała wyniki istotne statystycznie dla niemal wszystkich pozycji, więc wykonano ponadto analizę *post-hoc* przy użyciu testów Dunn-Sidak. Jedynie dla twierdzenia P.9.8 nie odnotowano wyniku nawet na poziomie tendencji statystycznej. Wyniki zostały zaprezentowane w tabeli 24.

Tabela 24. Udział w wyborach do Sejmu i Senatu a deklaracje i opinie na temat głosowania elektronicznego

		M	SD	
P.9.3. Wprowadzenie głosowania przez internet wydaje się jedynie kwestią czasu	nigdy	3,83ab	1,05	$H(4) = 19,81$ $p = 0,001$
	rzadko	3,93ab	1,07	
	trudno powiedzieć	3,74a	0,95	
	często	3,87a	1,04	
	zawsze	4,04b	1,03	
P.9.4. W Polsce powinno zostać wprowadzone głosowanie za pomocą internetu jako dodatkowa forma uczestnictwa w wyborach	nigdy	3,80a	1,18	$H(4) = 17,90$ $p = 0,001$
	rzadko	3,91ab	1,21	
	trudno powiedzieć	3,85ab	1,09	
	często	3,90a	1,11	
	zawsze	4,07b	1,12	
P.9.5. Skorzystał(a)bym z możliwości głosowania przez internet w wyborach, gdyby była taka możliwość	nigdy	3,76	1,38	$H(4) = 10,58$ $p = 0,032$
	rzadko	3,84	1,30	
	trudno powiedzieć	4,04	1,07	
	często	3,84T	1,25	
	zawsze	3,98T	1,29	
P.9.6. Jeśli by wprowadzono głosowanie przez internet, to powinno ono być przeprowadzane przed dniem wyborów (np. w tygodniu poprzedzającym niedzielę wyborczą) i powinno trwać kilka dni	nigdy	3,17b	1,29	$H(4) = 17,63$ $p = 0,001$
	rzadko	3,15b	1,23	
	trudno powiedzieć	2,99ab	1,11	
	często	3,01ab	1,14	
	zawsze	2,83a	1,37	
P.9.7. Chciał(a)bym, aby w polskich wyborach nie było / nie wprowadzono żadnych dodatkowych metod głosowania (np. głosowania przez internet, głosowania korespondencyjnego). Wyborcy powinni głosować tylko w lokalach wyborczych, wrzucając kartę do głosowania do urny wyborczej	nigdy	2,05ab	1,18	$H(4) = 18,14$ $p = 0,001$
	rzadko	2,38ab	1,36	
	trudno powiedzieć	2,36ab	1,37	
	często	2,38b	1,24	
	zawsze	2,18a	1,37	

P.9.8. Głosowanie tradycyjne – w lokalu wyborczym - jest lepszą niż głosowanie przez internet formą uczestnictwa	nigdy	2,71	1,26	$H(4) = 3,48$ $p = 0,481$
	rzadko	2,82	1,38	
	trudno powiedzieć	2,72	1,13	
	często	2,92	1,26	
	zawsze	2,81	1,37	
P.9.9. Głosowanie przez internet - z dowolnego miejsca - obniża rangę doniesłego aktu głosowania	nigdy	2,64ab	1,34	$H(4) = 9,50$ $p = 0,050$
	rzadko	2,68ab	1,37	
	trudno powiedzieć	2,53ab	1,02	
	często	2,81b	1,30	
	zawsze	2,58a	1,40	

Różne indeksy literowe wskazują na różnicę istotną statystycznie na poziomie $p < 0,05$. Testy *post-hoc* Dunn-Sidak

Źródło: opracowanie własne.

Z twierdzeniem P.9.3 najbardziej zgadzały się osoby deklarujące, że zawsze uczestniczą w wyborach do Sejmu i Senatu. Grupa ta różniła się od deklarujących częste uczestnictwo w wyborach parlamentarnych oraz od osób, które zaznaczyły odpowiedź „trudno powiedzieć”. Pozostałe różnice okazały się nie być istotne statystycznie.

W zakresie twierdzenia P.9.4 także odnotowano dwie różnice istotne statystycznie – pomiędzy grupą uczestniczącą zawsze w wyborach do Sejmu i Senatu a grupą nie biorącą w ogóle udziału (osoby te zaznaczyły odpowiedź „nigdy”) oraz grupą, która zaznaczyła, że „często” głosuje w wyborach parlamentarnych. Pozostałe różnice okazały się nie być istotne statystycznie.

Analiza dotyczyła także odpowiedzi na twierdzenie P.9.5. W tym przypadku nie odnotowano żadnej różnicy istotnej statystycznie. Jedynie różnica pomiędzy grupą uczestniczącą w wyborach zawsze a grupą „często” była bliska istotności statystycznej.

W zakresie twierdzenia P.9.6 najniższe wyniki odnotowano w grupie osób odpowiadających „zawsze”. Grupa ta różniła się od grup, które deklarowały, że „nigdy” nie biorą udziału w wyborach oraz tych, które zaznaczyli, że „rzadko” uczestniczą w głosowaniu. Pozostałe różnice okazały się nie być istotne statystycznie.

W zakresie twierdzenia P.9.7 odnotowano tylko jedną różnicę istotną statystycznie – pomiędzy grupą zawsze głosującą w wyborach a grupą, która zadeklarowała częste uczestnictwo w elekcjach do Sejmu i Senatu. Ta druga grupa charakteryzowała się wyższymi wynikami. Odnotowano także różnicę na poziomie tendencji statystycznej między grupą głosującą „często” a między osobami, które w ogóle nie angażują się w kwestie podejmowania decyzji w wyborach parlamentarnych. Pozostałe różnice okazały się nie być istotne statystycznie.

W ostatnim kroku podjęto analizę odpowiedzi na twierdzenie P.9.9. Największą zgodność odnotowano w przypadku osób z grupy „często” głosujących w wyborach do Sejmu i Senatu. Grupa ta różniła się jedynie od grupy osób, które uczestniczą w każdych elekcjach. Pozostałe różnice okazały się nie być istotne statystycznie.

Udział w wyborach samorządowych

W kolejnym kroku sprawdzono, czy deklarowana częstość brania udziału w wyborach samorządowych różnicuje poziom odpowiedzi dotyczących e-głosowania. Wykonano serię analiz Kruskala-Wallisa, która wykazała wyniki istotne statystycznie dla twierdzenia P.9.3 i P.9.6. Dla tych zmiennych wykonano analizę *post-hoc* przy użyciu testów Dunn-Sidak.

W analizie twierdzenia P.9.3 odnotowano trzy różnice istotne statystycznie. Najniższe wyniki odnotowano w grupie „trudno powiedzieć”. Grupa ta różniła się istotnie statystycznie od grupy głosujących rzadko oraz zawsze. Dodatkowo, odnotowano różnicę istotną statystycznie między grupą „nigdy” i „zawsze”. Pozostałe różnice okazały się nie być istotne statystycznie. Z kolei w zakresie twierdzenia P.9.6 najniższe wyniki odnotowano w grupie osób odpowiadających „zawsze”. Grupa ta różniła się od grupy „rzadko”. Pozostałe różnice okazały się nie być istotne statystycznie. Wyniki zostały zaprezentowane w tabeli 25.

Tabela 25. Udział w wyborach samorządowych a deklaracje i opinie na temat głosowania elektronicznego

		<i>M</i>	<i>SD</i>		
P.9.3. W obliczu dynamicznego rozwoju internetu i usług świadczonych drogą elektroniczną, wprowadzenie głosowania przez internet wydaje się jedynie kwestią czasu	nigdy	3,78ab	1,04	<i>H</i> (4) = 23,47 <i>p</i> = 0,001	
	rzadko	4,00bc	1,08		
	trudno powiedzieć	3,63a	1,02		
	często	3,91abc	0,95		
	zawsze	4,04c	1,04		
P.9.4. W Polsce powinno zostać wprowadzone głosowanie za pomocą internetu jako dodatkowa forma uczestnictwa w wyborach	nigdy	3,80	1,21	<i>H</i> (4) = 8,19 <i>p</i> = 0,085	
	rzadko	3,92	1,22		
	trudno powiedzieć	3,81	1,16		
	często	4,02	1,05		
P.9.5. Skorzystał(a)bym z możliwości głosowania przez internet w wyborach, gdyby była taka możliwość	zawsze	4,04	1,12	<i>H</i> (4) = 4,24 <i>p</i> = 0,375	
	nigdy	3,78	1,35		
	rzadko	3,82	1,32		
	trudno powiedzieć	3,94	1,15		
P.9.6. Jeśli by wprowadzono głosowanie przez internet, to powinno ono być przeprowadzane przed dniem wyborów (np. w tygodniu poprzedzającym niedzielę wyborczą) i powinno trwać kilka dni	często	4,00	1,19	<i>H</i> (4) = 15,10 <i>p</i> = 0,005	
	zawsze	3,94	1,29		
	nigdy	3,09ab	1,24		
	rzadko	3,13b	1,26		
P.9.7. Chciał(a)bym, aby w polskich wyborach nie było / nie wprowadzono żadnych dodatkowych metod głosowania (np. głosowania przez internet, głosowania korespondencyjnego). Wyborcy powinni głosować tylko w lokalach wyborczych, wrzucając kartę do głosowania do urny wyborczej	trudno powiedzieć	2,94ab	1,16	<i>H</i> (4) = 5,92 <i>p</i> = 0,205	
	często	3,03ab	1,15		
	zawsze	2,84a	1,36		
	nigdy	2,17	1,26		
	rzadko	2,41	1,42		
	trudno powiedzieć	2,41	1,30		
	często	2,19	1,14		
	zawsze	2,22	1,38		

	nigdy	2,72	1,24		
P.9.8. Głosowanie tradycyjne – w lokalu wyborczym - jest lepszą niż głosowanie przez internet formą uczestnictwa	rzadko	2,87	1,33	<i>H</i> (4) = 5,65 <i>p</i> = 0,227	
	trudno powiedzieć	2,75	1,20		
	często	2,68	1,26		
	zawsze	2,87	1,36		
	nigdy	2,66	1,32		
P.9.9. Głosowanie przez internet – z dowolnego miejsca – obniża rangę doniosłego społecznie aktu głosowania	rzadko	2,69	1,43	<i>H</i> (4) = 0,82 <i>p</i> = 0,936	
	trudno powiedzieć	2,48	1,09		
	często	2,62	1,23		
	zawsze	2,64	1,40		

Różne indeksy literowe wskazują na różnicę istotną statystycznie na poziomie $p < 0,05$. Testy *post-hoc* Dunn-Sidak.

Źródło: opracowanie własne.

Udział w wyborach prezydenckich

W kolejnym kroku sprawdzono, czy deklarowana częstość brania udziału w wyborach prezydenckich różnicuje poziom odpowiedzi dotyczących e-głosowania. Seria analiz Kruskala-Wallis wykazała wyniki istotne statystycznie dla twierdzeń P.9.3 – P.9.7. Dla tych zmiennych wykonano analizę *post-hoc* przy użyciu testów Dunn-Sidak. Dla twierdzenia P.9.3 oraz P.9.4 odnotowano po cztery różnice istotne statystycznie. W obu przypadkach najwyższe wyniki odnotowano w grupie głosujących zawsze. Grupa ta różniła się istotnie statystycznie od wszystkich czterech pozostałych grup. Te z kolei nie różniły się między sobą nawet na poziomie tendencji statystycznej.

W zakresie twierdzenia P.9.5 odnotowano dwie różnice istotne statystycznie: grupa głosujących zawsze różniła się od grup „często” oraz „nigdy”. Pozostałe różnice okazały się nie być istotne statystycznie. Z kolei w twierdzeniu P.9.6 najniższe wyniki odnotowano w grupie osób odpowiadających „zawsze” i grupa ta różniła się od grupy „często”. Pozostałe różnice okazały się nie być istotne statystycznie. Podobnie w twierdzeniu P.9.7 – zdecydowanie naj-

niższe wyniki odnotowano w grupie „zawsze”. Grupa ta różniła się istotnie statystycznie od grup „rzadko”, „trudno powiedzieć” oraz „nigdy”. Pozostałe różnice okazały się nie być istotne statystycznie. W przypadku pozostałych dwóch zmiennych nie odnotowano wyników nawet na poziomie tendencji statystycznej. Wszystkie wyniki zostały zaprezentowane w tabeli 26.

Tabela 26. Udział w wyborach prezydenckich a deklaracje i opinie na temat głosowania elektronicznego

		M	SD	
P.9.3. W obliczu dynamicznego rozwoju internetu i usług świadczonych drogą elektroniczną, wprowadzenie głosowania przez internet wydaje się jedynie kwestią czasu	nigdy	3,75a	1,12	
	rzadko	3,82a	1,08	$H(4) = 27,70$
	trudno powiedzieć	3,63a	0,95	$p < 0,001$
	często	3,85a	1,03	
	zawsze	4,05b	1,01	
P.9.4. W Polsce powinno zostać wprowadzone głosowanie za pomocą internetu jako dodatkowa forma uczestnictwa w wyborach	nigdy	3,69a	1,26	
	rzadko	3,85a	1,18	$H(4) = 23,96$
	trudno powiedzieć	3,74a	1,11	$p < 0,001$
	często	3,89a	1,09	
	zawsze	4,07b	1,12	
P.9.5. Skorzystał(a)bym z możliwości głosowania przez internet w wyborach, gdyby była taka możliwość	nigdy	3,61a	1,44	
	rzadko	3,84ab	1,29	$H(4) = 17,86$
	trudno powiedzieć	3,91ab	1,07	$p = 0,001$
	często	3,82a	1,23	
P.9.6. Jeśli by wprowadzono głosowanie przez internet, to powinno ono być przeprowadzane przed dniem wyborów (np. w tygodniu poprzedzającym niedzielę wyborczą) i powinno trwać kilka dni	nigdy	3,05ab	1,19	
	rzadko	3,32a	1,17	$H(4) = 15,88$
	trudno powiedzieć	2,86ab	1,10	$p = 0,003$
	często	2,98ab	1,17	
	zawsze	2,88b	1,35	

P.9.7. Chciał(a)bym, aby w polskich wyborach nie było / nie wprowadzono żadnych dodatkowych metod głosowania (np. głosowania przez internet, głosowania korespondencyjnego). Wyborcy powinni głosować tylko w lokalach wyborczych, wrzucając kartę do głosowania do urny wyborczej	nigdy	2,26ab	1,25	
	rzadko	2,49b	1,34	$H(4) = 25,20$
	trudno powiedzieć	2,70b	1,39	$p < 0,001$
	często	2,36b	1,21	
	zawsze	2,16a	1,36	
P.9.8. Głosowanie tradycyjne – w lokalu wyborczym – jest lepszą niż głosowanie przez internet formą uczestnictwa	nigdy	2,91	1,19	
	rzadko	2,84	1,36	$H(4) = 1,76$
	trudno powiedzieć	2,67	1,13	$p = 0,780$
	często	2,85	1,25	
	zawsze	2,80	1,36	
P.9.9. Głosowanie przez internet – z dowolnego miejsca – obniża rangę doniosłego społecznie aktu głosowania	nigdy	2,78	1,32	
	rzadko	2,67	1,40	$H(4) = 4,99$
	trudno powiedzieć	2,49	1,03	$p = 0,288$
	często	2,72	1,23	
	zawsze	2,60	1,40	

Różne indeksy literowe wskazują na różnicę istotną statystycznie na poziomie $p < 0,05$. Testy *post-hoc* Dunn-Sidak.

Źródło: opracowanie własne.

Udział w wyborach do Parlamentu Europejskiego

W kolejnym kroku sprawdzono, czy deklarowana częstość brania udziału w wyborach do Parlamentu Europejskiego różnicuje poziom odpowiedzi dotyczących głosowania elektronicznego. Wykonano serię analiz Kruskala-Wallisa, która wykazała wyniki istotne statystycznie dla pozycji P.9.3, P.9.4, P.9.5. oraz P.9.7. Dla tych zmiennych wykonano analizę *post-hoc* przy użyciu testów Dunn-Sidak.

Z twierdzeniem P.9.3 najbardziej zgadzały się osoby z grup „zawsze” oraz „często”. Grupy te różniły się istotnie statystycznie od grup „trudno powiedzieć” oraz „nigdy”. Odnotowano także istot-

ną statystycznie różnicę między grupą „zawsze” a grupą „rzadko”. Pozostałe różnice okazały się nie być nawet bliskie istotności statystycznej. W odniesieniu do twierdzenia P.9.4 odnotowano dwie różnice istotne statystycznie. Najwyższe wyniki osiągnęły osoby zawsze głosujące w tych wyborach, a grupa ta różniła się istotnie statystycznie od grup „nigdy” oraz „trudno powiedzieć”. Pozostałe różnice okazały się nie być nawet bliskie istotności statystycznej.

Z zakresie twierdzenia P.9.5 nie odnotowano żadnej różnicy istotnej statystycznie. Jedynie pomiędzy grupami „zawsze” oraz „nigdy” odnotowano różnicę na poziomie tendencji statystycznej. Z kolei w odniesieniu do twierdzenia P.9.7 nie odnotowano ani różnic istotnych statystycznie ani nawet bliskich istotności statystycznej pomiędzy parami porównywanych grup. Dodatkowo, w zakresie pozycji 9.6. odnotowano bliski istotności statystycznej wynik testu Kruskala-Wallisa, który jednak nie umożliwił wykonania analiz *post-hoc*.

W przypadku pozostałych dwóch zmiennych nie odnotowano wyników nawet na poziomie tendencji statystycznej. Wszystkie wyniki zostały zaprezentowane w tabeli 27.

Tabela 27. Udział w wyborach do Parlamentu Europejskiego a deklaracje i opinie na temat głosowania elektronicznego

		<i>M</i>	<i>SD</i>		
P.9.3. W obliczu dynamicznego rozwoju internetu i usług świadczonych drogą elektroniczną, wprowadzenie głosowania przez internet wydaje się jedynie kwestią czasu	nigdy	3,80a	1,10		
	rzadko	3,92ab	0,95	$H(4) = 30,86$	
	trudno powiedzieć	3,73a	0,97	$p < 0,001$	
	często	4,08bc	0,99		
	zawsze	4,07c	1,04		
P.9.4. W Polsce powinno zostać wprowadzone głosowanie za pomocą internetu jako dodatkowa forma uczestnictwa w wyborach	nigdy	3,80a	1,21		
	rzadko	3,95ab	1,13	$H(4) = 20,98$	
	trudno powiedzieć	3,84a	1,07	$p < 0,001$	
	często	4,07ab	1,06		
	zawsze	4,09b	1,12		

P.9.5. Skorzystał(a)bym z możliwości głosowania przez internet w wyborach, gdyby była taka możliwość	nigdy	3,76T	1,35		
	rzadko	3,91	1,26	$H(4) = 10,38$	
	trudno powiedzieć	3,88	1,19	$p = 0,035$	
	często	4,04	1,18		
	zawsze	3,97T	1,31		
P.9.6. Jeśli by wprowadzono głosowanie przez internet, to powinno ono być przeprowadzane przed dniem wyborów (np. w tygodniu poprzedzającym niedzielę wyborczą) i powinno trwać kilka dni	nigdy	3,06	1,22		
	rzadko	2,99	1,22	$H(4) = 8,65$	
	trudno powiedzieć	2,73	1,06	$p = 0,071$	
	często	2,98	1,21		
	zawsze	2,89	1,42		
P.9.7. Chciał(a)bym, aby w polskich wyborach nie było / nie wprowadzono żadnych dodatkowych metod głosowania (np. głosowania przez internet, głosowania korespondencyjnego). Wyborcy powinni głosować tylko w lokalach wyborczych, wrzucając kartę do głosowania do urny wyborczej	nigdy	3,75	1,27		
	rzadko	3,68	1,29	$H(4) = 10,39$	
	trudno powiedzieć	3,59	1,27	$p = 0,034$	
	często	3,83	1,22		
	zawsze	3,81	1,42		
P.9.8. Głosowanie tradycyjne – w lokalu wyborczym – jest lepszą niż głosowanie przez internet formą uczestnictwa	nigdy	3,16	1,28		
	rzadko	3,17	1,29	$H(4) = 2,04$	
	trudno powiedzieć	3,1	1,13	$p = 0,729$	
	często	3,28	1,26		
	zawsze	3,18	1,40		
P.9.9. Głosowanie przez internet – z dowolnego miejsca – obniża rangę doniosłego społecznie aktu głosowania	nigdy	3,25	1,35		
	rzadko	3,3	1,37	$H(4) = 5,15$	
	trudno powiedzieć	3,4	1,06	$p = 0,272$	
	często	3,43	1,23		
	zawsze	3,41	1,44		

Różne indeksy literowe wskazują na różnicę istotną statystycznie na poziomie $p < 0,05$. Testy *post-hoc* Dunn-Sidak.

Źródło: opracowanie własne.

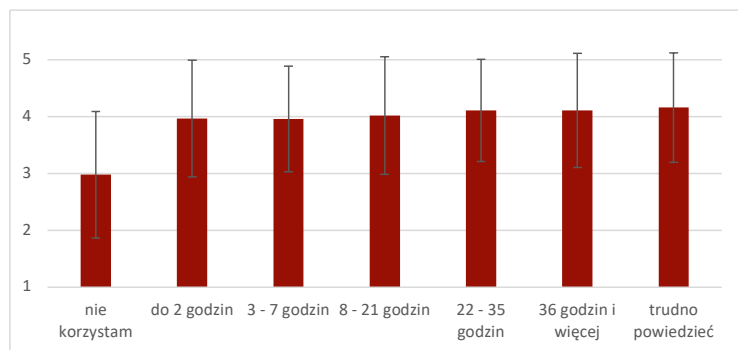
3.2.3. Korzystanie z internetu a postawy względem e-głosowania

Podobnie jak w przypadku elektronicznej administracji, za szczególnie ważne w kontekście badania e-głosowania uznano informacje na temat korzystania z internetu. Dlatego w ankiecie zapytano respondentów o ilość czasu spędzanego tygodniowo w internecie („Ile mniej więcej godzin tygodniowo zazwyczaj spędza Pan(i) w internecie?”). Odpowiedzi osób badanych zostały uporządkowane w kafeterii zawierającej siedem kategorii: 1. nie korzystam z internetu; 2. do 2 godzin; 3. od 3-7 godzin; 4. od 8-21 godzin; 5. od 22-35 godzin; 6. 36 godzin i więcej; 7. trudno powiedzieć.

W pierwszej kolejności sprawdzono, czy czas poświęcany na korzystanie z internetu różnicuje poziom odpowiedzi dotyczących głosowania elektronicznego. Wykonano serię analiz przy użyciu testów Kruskala-Wallisa, które okazały się być istotne statystycznie. Dla czytelności prezentowanych danych wyniki zaprezentowano na wykresach.

Wynik analizy odpowiedzi respondentów na twierdzenie P.9.3 weryfikowany testem Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie ($H(6) = 112,55; p < 0,001$). Testy *post-hoc* wykazały istotną różnicę pomiędzy osobami nie korzystającymi z internetu a wszystkimi pozostałymi grupami (we wszystkich przypadkach $p = 0,001$). Pozostałe różnice nie były nawet bliskie istotności statystycznej. Wyniki zaprezentowano na wykresie 70.

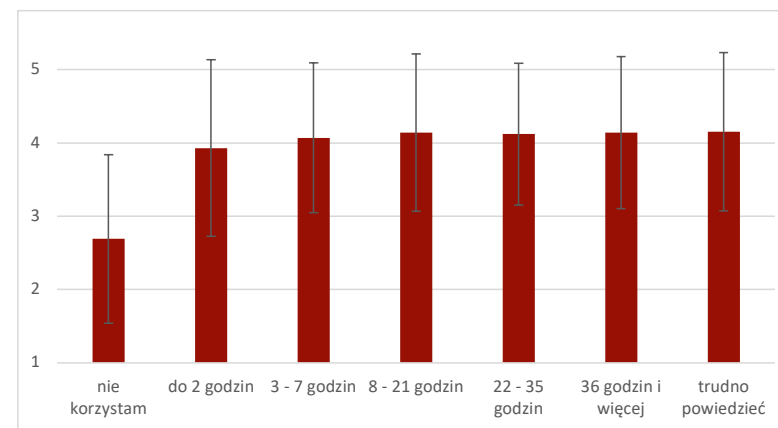
Wykres 70. Czas spędzany tygodniowo w internecie a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.3

Źródło: opracowanie własne.

Następnie zbadano poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.4. Test Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie ($H(6) = 158,29; p < 0,001$). Testy *post-hoc* wykazały istotną różnicę pomiędzy osobami nie korzystającymi z internetu a wszystkimi pozostałymi grupami (we wszystkich przypadkach $p < 0,001$). Pozostałe różnice nie były nawet bliskie istotności statystycznej. Wyniki zaprezentowano na wykresie 71.

Wykres 71. Czas spędzany tygodniowo w internecie a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.4

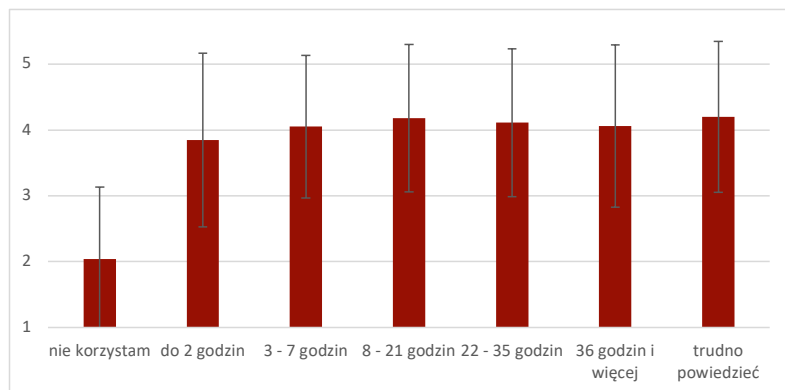

Źródło: opracowanie własne.

Również poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.5 różnił się istotnie statystycznie w zależności od ilości czasu spędzanego tygodniowo w internecie. Test Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie ($H(6) = 239,52; p < 0,001$). Testy *post-hoc* wykazały istotne statystycznie bądź bliskie istotności statystycznej różnice między grupami:

- osób nie korzystających z internetu a wszystkimi pozostałymi grupami ($p < 0,001$);
- osób korzystających z internetu do 2 godzin tygodniowo a tych korzystających 8-21 godzin ($p = 0,069$) oraz 36 godzin i więcej ($p = 0,053$). Wyniki zaprezentowano na wykresie 72.

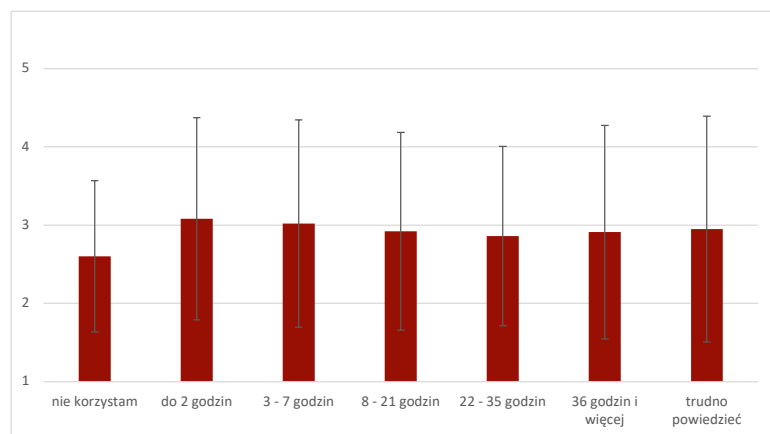
Wykres 72. Czas spędzany tygodniowo w internecie a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.5

Źródło: opracowanie własne.

W kolejnym kroku zbadano poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.6. W tym przypadku test Kruskala-Wallisa był jedynie bliski istotności statystycznej ($H(6) = 12,52; p = 0,051$). Taki wynik nie umożliwił jednak analizy *post-hoc*. Wyniki zestawiono na wykresie 73.

Wykres 73. Czas spędzany tygodniowo w internecie a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.6

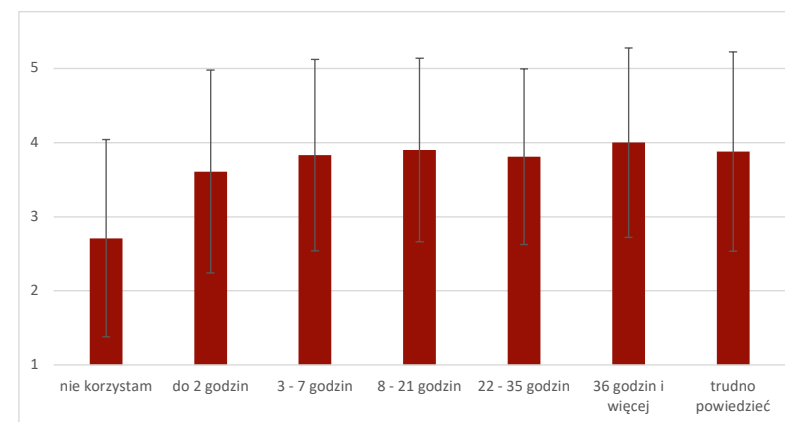

Źródło: opracowanie własne.

Inaczej było w przypadku twierdzenia P.9.7 – odpowiedzi respondentów różniły się w zależności od czasu spędzanego w internecie. Test Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie ($H(6) = 93,17; p < 0,001$). Testy *post-hoc* wykazały istotne statystycznie bądź bliskie istotności statystycznej różnice między grupami:

- osób nie korzystających z internetu a wszystkimi pozostałymi grupami ($p < 0,001$);
- osób spędzających w internecie do 2 godzin tygodniowo a spędzającymi 36 godzin i więcej ($p = 0,014$). Wyniki zaprezentowano na wykresie 74.

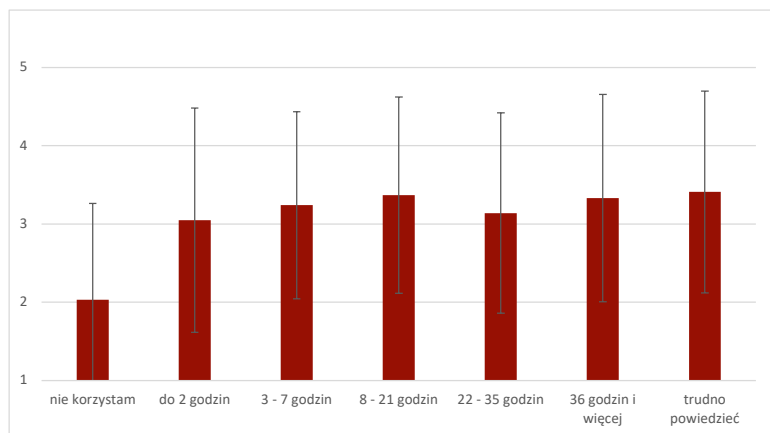
Wykres 74. Czas spędzany tygodniowo w internecie a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.7

Źródło: opracowanie własne.

Również w przypadku odpowiedzi na twierdzenie P.9.8 wynik analizy wykonanej testem Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie ($H(6) = 106,39; p < 0,001$). Testy *post-hoc* wykazały istotną różnicę pomiędzy osobami nie korzystającymi z internetu a wszystkimi pozostałymi grupami (we wszystkich przypadkach $p < 0,001$). Pozostałe różnice nie były nawet bliskie istotności statystycznej. Wyniki zaprezentowano na wykresie 75.

Wykres 75. Czas spędzany tygodniowo w internecie a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.8

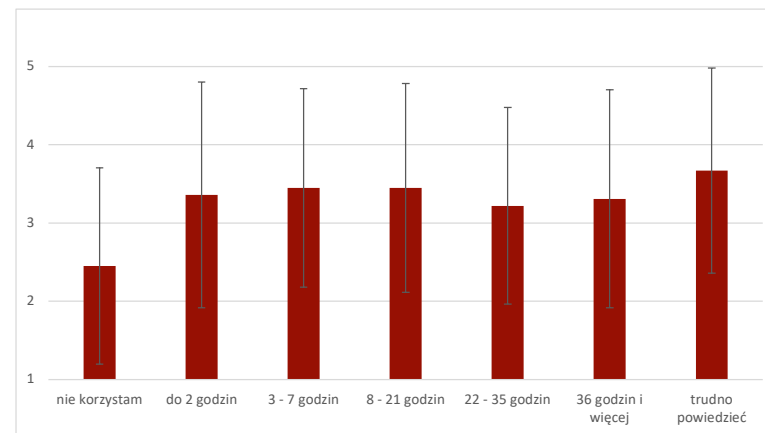

Źródło: opracowanie własne.

W ostatnim kroku zbadano poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.9. W tym przypadku również test Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie ($H(6) = 69,42; p < 0,001$). Testy *post-hoc* wykazały istotne statystycznie bądź bliskie istotności statystycznej różnice między grupami:

- osób nie korzystających z internetu a wszystkimi pozostałymi grupami ($p < 0,001$);
- osób spędzających w internecie 22-35 godzin tygodniowo a grupą „trudno powiedzieć” ($p = 0,063$). Wyniki zaprezentowano na wykresie 76.

Wykres 76. Czas spędzany tygodniowo w internecie a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.9

Źródło: opracowanie własne.

W związku z tym, że w żadnej z dotychczas opublikowanych analiz empirycznych danych pochodzących z omawianej ankiety, nie przedstawiono wyników badania zależności między czasem spędzaniem tygodniowo w internecie a poziomem odpowiedzi na inne twierdzenia dotyczące głosowania elektronicznego, postanowiono rozszerzyć tę część publikacji o wyniki analizy także innych twierdzeń dotyczących e-głosowania. Wydaje się, że są one nie tylko ciekawe, co istotnie rozszerzające wiedzę na ten temat w kontekście nie tylko opinii i deklaracji respondentów na temat e-głosowania, ale także ich oceny dostępności e-głosowania dla różnych grup wyborców, poziomu zagrożenia różnych e-głosowania nadużyciami / fałszerstwami wyborczymi, jak również preferowanych metod głosowania w wyborach.

W pierwszej kolejności przeanalizowano więc sposób odpowiedzi respondentów na twierdzenie P.10, dotyczące oceny dostępności e-głosowania dla różnych grup wyborców. Wykonano serię analiz przy użyciu dokładnych testów Fishera. Jak

można zobaczyć w tabeli 77 odnotowano istotne statystycznie wyniki w zakresie obu badanych zmiennych, jednakże siła odnotowanych efektów była niska bądź bardzo niska, na co wskazuje wartość współczynnika V Cramera.

Tabela 28. Czas spędzany tygodniowo w internecie a ocena dostępności e-głosowania dla różnych grup wyborców

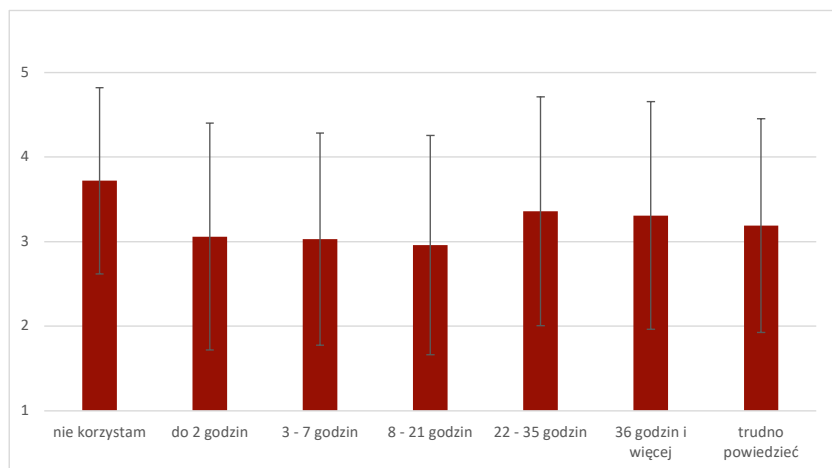
		nie korzystam	do 2 godzin	3 - 7 godzin	8 - 21 godzin	22 - 35 godzin	36 godzin i więcej	trudno powiedzieć	
Głosowanie elektroniczne – maszyny do głosowania	trudno powiedzieć	<i>N</i> 57	38	34	49	15	15	35	$\chi^2(24) = 219,67$ $p < 0,001$ $V = 0,18$
		% 43,80%	16,30%	8,60%	13,40%	14,40%	6,50%	17,70%	
	nie powinno być takiej możliwości	<i>N</i> 28	25	26	22	4	13	18	
		% 21,50%	10,70%	6,60%	6,00%	3,80%	5,60%	9,10%	
	dla osób przebywających za granicą	<i>N</i> 9	6	8	12	4	8	3	
		% 6,90%	2,60%	2,00%	3,30%	3,80%	3,40%	1,50%	
tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	<i>N</i> 21	23	65	40	12	24	17		
	% 16,20%	9,90%	16,50%	10,90%	11,50%	10,30%	8,60%		
dla wszystkich	<i>N</i> 15	141	261	244	69	172	125		
	% 11,50%	60,50%	66,20%	66,50%	66,30%	74,10%	63,10%		
Głosowanie przez internet	trudno powiedzieć	<i>N</i> 37	22	20	18	3	11	14	$\chi^2(24) = 247,85$ $p < 0,001$ $V = 0,19$
		% 28,90%	9,30%	5,10%	4,90%	2,90%	4,70%	7,10%	
	nie powinno być takiej możliwości	<i>N</i> 32	22	17	21	4	12	10	
		% 25,00%	9,30%	4,30%	5,70%	3,80%	5,20%	5,10%	
	dla osób przebywających za granicą	<i>N</i> 18	21	19	10	9	13	14	
		% 14,10%	8,90%	4,80%	2,70%	8,60%	5,60%	7,10%	
tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	<i>N</i> 20	26	61	42	14	39	20		
	% 15,60%	11,00%	15,40%	11,40%	13,30%	16,80%	10,10%		
dla wszystkich	<i>N</i> 21	146	278	277	75	157	140		
	% 16,40%	61,60%	70,40%	75,30%	71,40%	67,70%	70,70%		

Źródło: opracowanie własne.

W kolejnym kroku zbadano ocenę poziomu zagrożenia nadużyciami / fałszerstwami wyborczymi w odniesieniu do dwóch metod głosowania elektronicznego: głosowania z dowolnego miejsca przez internet (P.11.1) oraz głosowania w lokalu wyborczym za pomocą maszyn do głosowania (P.11.2). Analizując odpowiedzi respondentów dotyczące głosowania z dowolnego miejsca przez internet w zależności od czasu spędzanego w internecie, okazało się, że zachodzi związek istotny statystycznie (wynik testu Kruskala-Wallisa: $H(6) = 42,92; p < 0,001$). Testy *post-hoc* wykazały istotne różnice pomiędzy grupami:

- osób spędzających w internecie tygodniowo 8-21 godzin a tych spędzających 36 i więcej godzin ($p = 0,024$);
- osób nie korzystających z internetu a spędzających w internecie tygodniowo 8-21 godzin ($p < 0,001$), 3-7 godzin ($p < 0,001$), do 2 godzin ($p < 0,001$) oraz wskazujących „trudno powiedzieć” ($p = 0,011$). Pozostałe różnice nie były nawet bliskie istotności statystycznej. Wyniki zaprezentowano na wykresie 77.

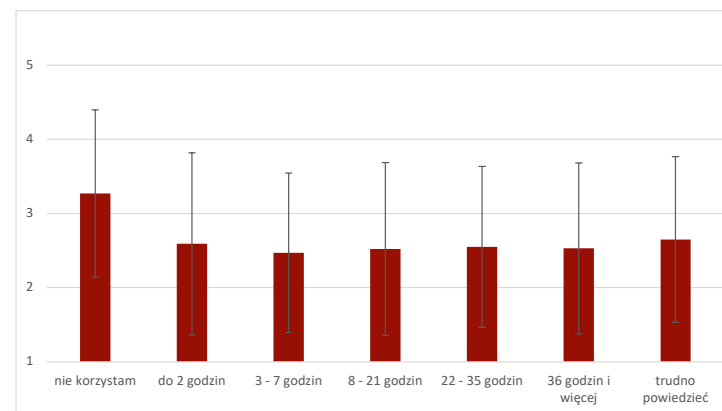
Wykres 77. Czas spędzany tygodniowo w internecie a ocena poziomu zagrożenia dla głosowania z dowolnego miejsca przez internet

Źródło: opracowanie własne.

Następnie zbadano poziom oceny zagrożenia dla metody głosowania w lokalu wyborczym za pomocą maszyn do głosowania. Test Kruskala-Wallisa okazał się jednak nie być istotny ani nawet bliski istotności statystycznej ($H(6) = 49,92; p < 0,001$). Nie było więc podstaw do wykonania analiz *post-hoc*. Wyniki zaprezentowano na wykresie 78.

Wykres 78. Czas spędzany tygodniowo w internecie a ocena poziomu zagrożenia dla głosowania w lokalu wyborczym za pomocą maszyn do głosowania

Źródło: opracowanie własne.

W kolejnym kroku analizy przeanalizowano sposób odpowiedzi respondentów na pytanie 13, w którym osoby badane wskazywały na preferencje określonych metod głosowania. Jak można zobaczyć w tabeli 29 odnotowano istotne statystycznie wyniki w zakresie wszystkich badanych zmiennych za wyjątkiem odpowiedzi „nigdy nie chodzę na wybory”. W odniesieniu do metody głosowania przez internet siła odnotowanego efektu była umiarkowanie duża. Jedynie niewielki odsetek osób nie korzystających z internetu wskazywał ten sposób głosowania jako preferowany. Pozostałe odnotowane efekty cechowały się niską siłą. Chęć głosowania osobiście w lokalu wyborczym oraz przez internet była najwyższa u osób nie korzystających z internetu, ale także u osób spędzających w internecie 22-35 godzin tygodnio-

wo, najniższa zaś u osób odpowiadających „trudno powiedzieć” oraz tych korzystających powyżej 36 godzin. Co ciekawe, również głosowanie korespondencyjnie oraz przez pełnomocnika, a także odpowiedź „trudno powiedzieć” były najczęściej wskazywane przez osoby deklarujące nie korzystanie z internetu.

Tabela 29. Czas spędzany tygodniowo w internecie a preferowane metody głosowania w wyborach

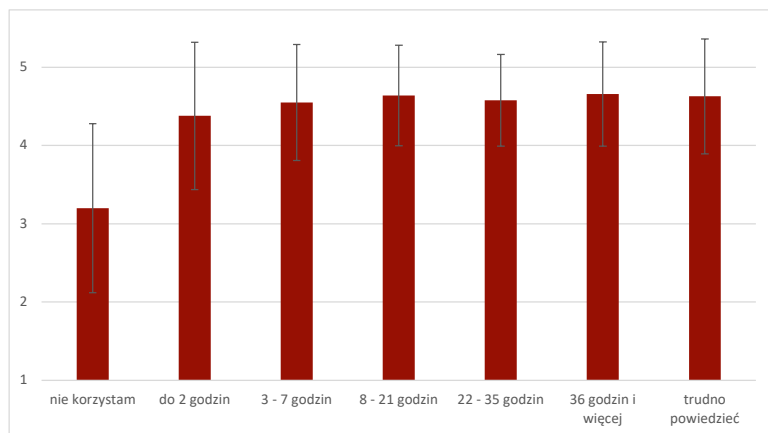
		nie korzystam	do 2 godzin	3 - 7 godzin	8 - 21 godzin	22 - 35 godzin	36 godzin i więcej	trudno powiedzieć		
osobiście w lokalu wyborczym	nie	N	12	52	78	86	15	60	49	$\chi^2(6) = 20,49$ $p = 0,002$ $V = 0,11$
		%	9,20%	21,50%	19,50%	23,10%	14,20%	25,90%	24,50%	
	tak	N	119	190	322	286	91	172	151	
		%	90,80%	78,50%	80,50%	76,90%	85,80%	74,10%	75,50%	
elektronicznie (przez internet)	nie	N	115	89	83	69	26	52	40	$\chi^2(6) = 277,99$ $p < 0,001$ $V = 0,41$
		%	87,80%	36,80%	20,80%	18,50%	24,50%	22,40%	20,00%	
	tak	N	16	153	317	303	80	180	160	
		%	12,20%	63,20%	79,30%	81,50%	75,50%	77,60%	80,00%	
w domu, tak, aby członkowie komisji wyborczej przyszli do mnie z przenośną urną wyborczą	nie	N	106	216	375	355	101	220	187	$\chi^2(6) = 38,62$ $p < 0,001$ $V = 0,15$
		%	80,90%	89,30%	93,80%	95,40%	95,30%	94,80%	93,50%	
	tak	N	25	26	25	17	5	12	13	
		%	19,10%	10,70%	6,30%	4,60%	4,70%	5,20%	6,50%	
korespondencyjnie	nie	N	110	224	374	343	102	206	188	$\chi^2(6) = 19,53$ $p = 0,003$ $V = 0,11$
		%	84,00%	92,60%	93,50%	92,20%	96,20%	88,80%	94,00%	
	tak	N	21	18	26	29	4	26	12	
		%	16,00%	7,40%	6,50%	7,80%	3,80%	11,20%	6,00%	
przez pełnomocnika	nie	N	118	229	391	362	103	225	194	$\chi^2(6) = 20,75$ $p = 0,002$ $V = 0,11$
		%	90,10%	94,60%	97,80%	97,30%	97,20%	97,00%	97,00%	
	tak	N	13	13	9	10	3	7	6	
		%	9,90%	5,40%	2,30%	2,70%	2,80%	3,00%	3,00%	
nigdy nie chodzę na głosowania	nie	N	127	238	393	369	105	226	195	Exact Fisher Test $p = 0,460$
		%	96,90%	98,30%	98,30%	99,20%	99,10%	97,40%	97,50%	
	tak	N	4	4	7	3	1	6	5	
		%	3,10%	1,70%	1,80%	0,80%	0,90%	2,60%	2,50%	
trudno powiedzieć	nie	N	99	230	377	358	93	221	192	$\chi^2(6) = 81,59$ $p < 0,001$ $V = 0,22$
		%	75,60%	95,00%	94,30%	96,20%	87,70%	95,30%	96,00%	
	tak	N	32	12	23	14	13	11	8	
		%	24,40%	5,00%	5,80%	3,80%	12,30%	4,70%	4,00%	

Źródło: opracowanie własne.

W ostatnim kroku zbadano poziom odpowiedzi na pytanie 14, w którym poproszono respondentów o wyrażenie opinii na temat głosowania przez internet w wyborach poprzez ustosunkowanie się do ośmiu twierdzeń. Przy każdym z nich badani mogli wybrać następujące opcje odpowiedzi: „zdecydowanie tak”, „raczej tak”, „trudno powiedzieć”, „raczej nie”, „zdecydowanie nie”. Z analizy poziomu odpowiedzi na twierdzenie P.14.1 („Głosowanie przez internet ułatwia udział w wyborach”) wynika, że różni się on istotnie ze względu na czas poświęcany na korzystanie z internetu. Test Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie ($H(6) = 258,30; p < 0,001$), a testy *post-hoc* wykazały istotne statystycznie bądź bliskie istotności statystycznej różnice między grupami:

- osób nie korzystających z internetu a wszystkimi pozostałymi grupami ($p < 0,001$);
- osób korzystających mniej niż 2 godziny tygodniowo a osobami korzystającymi 8-21 godzin ($p = 0,010$), powyżej 36 godzin ($p = 0,013$) oraz grupą „trudno powiedzieć” ($p = 0,021$). Wyniki zaprezentowano na wykresie 79.

Wykres 79. Czas spędzany tygodniowo w internecie a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.14.1

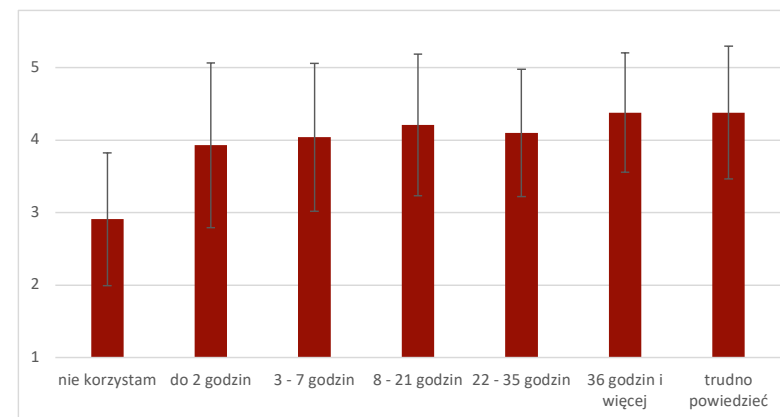

Źródło: opracowanie własne.

Następnie zbadano poziom odpowiedzi na twierdzenie P.14.2 („Głosowanie przez internet obniża prawdopodobieństwo popełnienia pomyłki w trakcie liczenia głosów. Dokładność głosowania internetowego jest dużo większa niż w przypadku ręcznego liczenia głosów”). Test Kruskala-Wallisa ponownie okazał się istotny statystycznie ($H(6) = 197,15; p < 0,001$). Testy *post-hoc* wykazały różnice istotne statystycznie bądź różnice na poziomie tendencji statystycznej między grupami:

- osób nie korzystających z internetu a wszystkimi pozostałymi grupami ($p < 0,001$);
- korzystających mniej niż 2 godziny tygodniowo a powyżej 36 godzin ($p < 0,001$) oraz grupą „trudno powiedzieć” ($p < 0,001$);
- korzystających 3-7 godzin tygodniowo a osobami korzystającymi powyżej 36 godzin ($p = 0,002$) oraz grupą „trudno powiedzieć” ($p = 0,001$);
- osób korzystających z internetu 22-35 godzin tygodniowo a grupą „trudno powiedzieć” ($p = 0,078$). Wyniki zaprezentowano na wykresie 80.

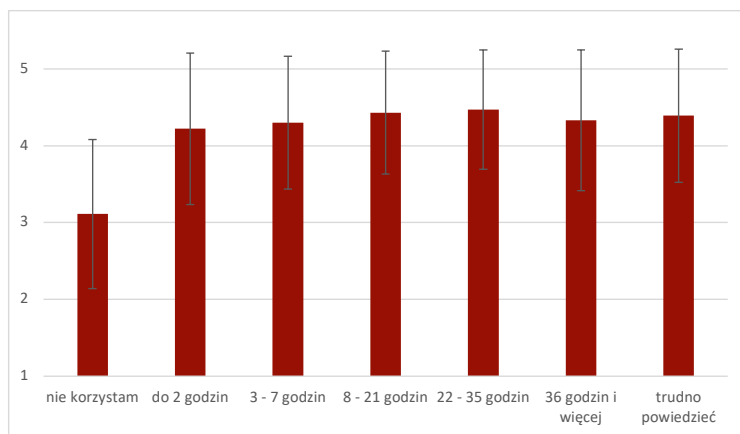
Wykres 80. Czas spędzany tygodniowo w internecie a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.14.2

Źródło: opracowanie własne.

Podobnie poziom odpowiedzi na twierdzenie P.14.3 („Głosowanie elektroniczne jest o wiele wygodniejsze niż głosowanie w lokalu wyborczym”) różnił się w zależności od czasu spędzanego w internecie przez respondentów. Test Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie ($H(6) = 189,09; p < 0,001$). Testy *post-hoc* wykazały istotną różnicę pomiędzy osobami nie korzystającymi z internetu a wszystkimi pozostałymi grupami (we wszystkich przypadkach $p < 0,001$). Pozostałe różnice nie były nawet bliskie istotności statystycznej. Wyniki zaprezentowano na wykresie 81.

Wykres 81. Czas spędzany tygodniowo w internecie a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.14.3

Źródło: opracowanie własne.

Następnie zbadano poziom odpowiedzi na twierdzenie P.14.4. („Głosowanie przez internet wpływa na wzrost frekwencji wyborczej”). Test Kruskala-Wallisa ponownie był istotny statystycznie ($H(6) = 86,00; p < 0,001$). Testy *post-hoc* wykazały istotne statystycznie bądź bliskie istotności statystycznej różnice pomiędzy:

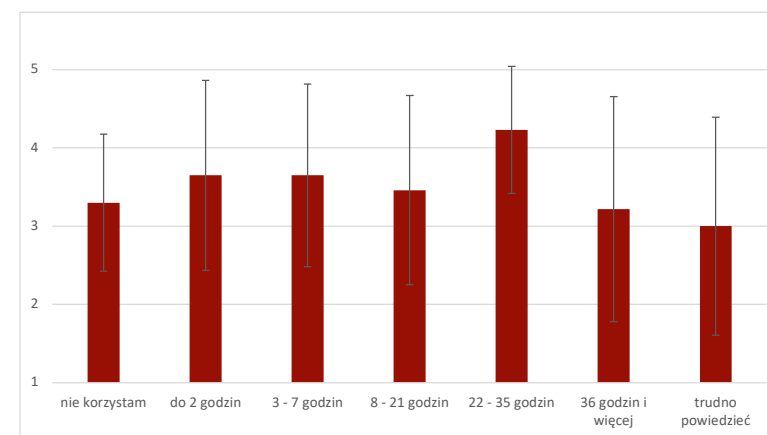
- osobami, które wskazały „trudno powiedzieć” ile czasu spędzają w internecie a grupami osób spędzających 8-21 godzin tygodniowo ($p = 0,005$), 3-7 godzin ($p < 0,001$), do 2 godzin ($p < 0,001$) oraz 22-35 godzin ($p < 0,001$);

- osobami nie korzystającymi z internetu a grupami korzystającymi 3-7 godzin ($p = 0,021$), do 2 godzin ($p = 0,032$) oraz 22-35 godzin ($p < 0,001$);

- osobami korzystającymi powyżej 36 godzin tygodniowo a grupami 3-7 godzin ($p = 0,006$), do 2 godzin ($p = 0,015$) oraz 22-35 godzin ($p < 0,001$);

- osobami korzystającymi 22-35 godzin tygodniowo a grupami 8-21 godzin ($p < 0,001$), 3-7 godzin ($p < 0,001$) oraz do 2 godzin ($p = 0,002$). Wyniki zaprezentowano na wykresie 82.

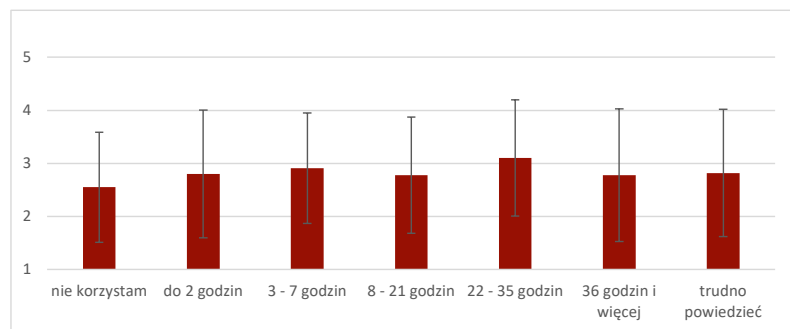
Wykres 82. Czas spędzany tygodniowo w internecie a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.14.4

Źródło: opracowanie własne.

W kolejnym kroku zbadano poziom odpowiedzi na twierdzenie P.14.5. („Głosowanie elektroniczne stwarza zagrożenie dla zasady powszechności wyborów. Nie wszyscy mają możliwość korzystania z internetu”). Test Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie ($H(6) = 17,94; p = 0,006$). Testy *post-hoc* wykazały dwie istotne statystycznie różnice – między grupą osób nie korzystających z internetu a osobami korzystającymi 3-7 godzin ($p = 0,024$) oraz 22-35 godzin ($p = 0,003$). Wyniki zaprezentowano na wykresie 83.

Wykres 83. Czas spędzany tygodniowo w internecie a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.14.5

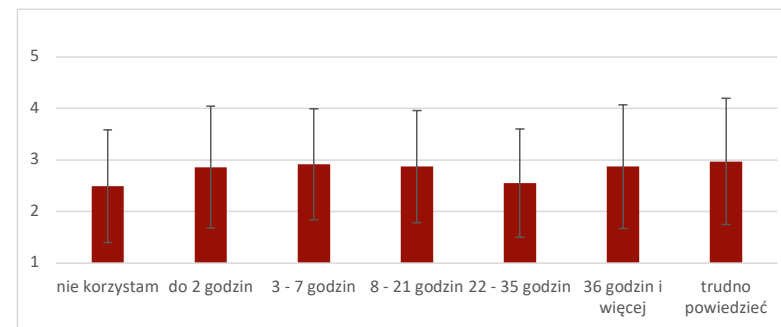
Źródło: opracowanie własne.

Następnie zbadano poziom odpowiedzi na twierdzenie P.14.6 („Głosowanie internetowe stwarza możliwość fałszerstw wyborczych”). Test Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie ($H(6) = 23,25; p = 0,001$). Testy *post-hoc* wykazały istotne statystycznie bądź bliskie istotności statystycznej różnice pomiędzy grupami:

- osób nie korzystających z internetu a grupami osób spędzających w internecie 3-7 godzin tygodniowo ($p = 0,004$), 8-21 godzin ($p = 0,020$), powyżej 36 godzin ($p = 0,044$) oraz grupą „trudno powiedzieć” ($p = 0,005$);

- osób korzystających z internetu 22-35 godzin tygodniowo a grupami 3-7 godzin ($p = 0,091$) oraz grupą „trudno powiedzieć” ($p = 0,078$). Wyniki zaprezentowano na wykresie 84.

Wykres 84. Czas spędzany tygodniowo w internecie a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.14.6

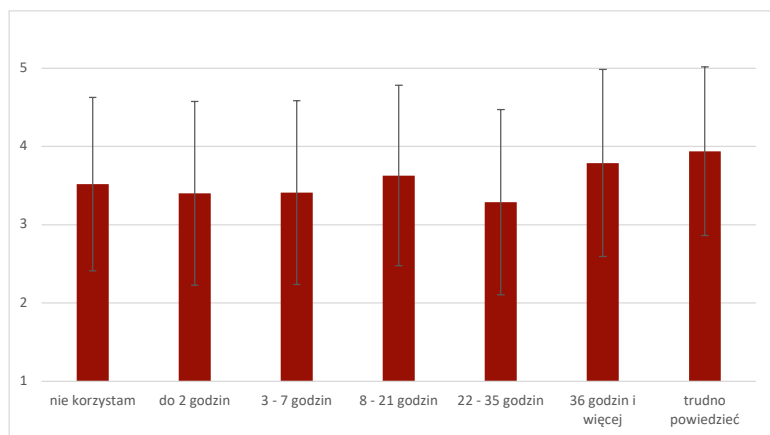
Źródło: opracowanie własne.

Następnie zbadano poziom odpowiedzi na twierdzenie P.14.7 („W głosowaniu internetowym nie ma zagwarantowanej tajności wyborów (brak anonimowości)”). Test Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie ($H(6) = 51,11; p < 0,001$). Testy *post-hoc* wykazały istotne statystycznie bądź bliskie istotności statystycznej różnice pomiędzy grupami:

- osób korzystających z internetu powyżej 36 godzin tygodniowo a grupami 22-35 godzin ($p = 0,003$), do 2 godzin ($p = 0,003$), 3-7 godzin ($p = 0,001$);

- grupą „trudno powiedzieć” a grupami osób korzystających z internetu 22-35 godzin tygodniowo ($p < 0,001$), do 2 godzin ($p < 0,001$), 3-7 godzin ($p < 0,001$), 8-21 godzin ($p = 0,039$) oraz nie korzystających z internetu ($p = 0,015$). Wyniki zaprezentowano na wykresie 85.

Wykres 85. Czas spędzany tygodniowo w internecie a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.14.7

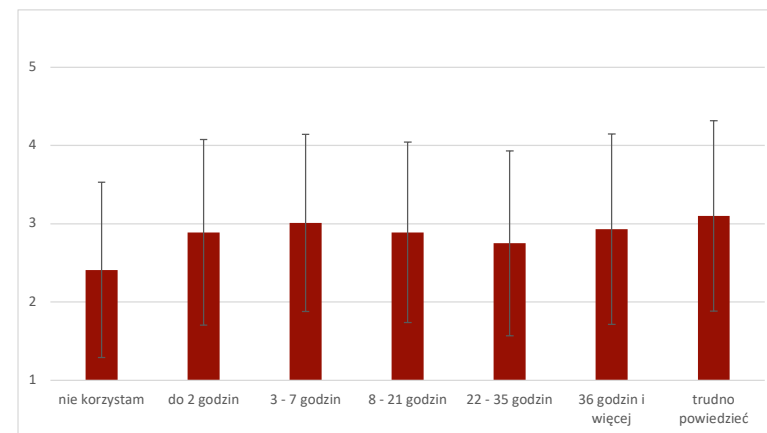

Źródło: opracowanie własne.

Jako ostatnią wykonano analizę poziomu odpowiedzi na twierdzenie P.14.8 („W porównaniu z głosowaniem w lokalu wyborczym – głosowanie elektroniczne jest mniej bezpieczne”). W tym przypadku również test Kruskala-Wallisa był istotny statystycznie ($H(6) = 33,74; p < 0,001$). Testy *post-hoc* wykazały istotną statystycznie różnicę między grupami:

- osób nie korzystających z internetu a grupami osób korzystających do 2 godzin ($p = 0,004$), 3-7 godzin ($p < 0,001$), 8-21 godzin ($p = 0,001$), powyżej 36 godzin ($p = 0,001$) oraz grupą „trudno powiedzieć” ($p < 0,001$). Wyniki zaprezentowano na wykresie 86.

Wykres 86. Czas spędzany tygodniowo w internecie a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.14.8

Źródło: opracowanie własne.

Wnioski

Główny problem badawczy niniejszej publikacji stanowiły deklaracje i opinie Polaków na temat elektronicznej administracji oraz e-głosowania traktowane jako przejaw partycypacji obywatelskiej. Celem analizy empirycznej tak sformułowanego problemu było przy tym uzyskanie odpowiedzi na następujące pytania badawcze: Czy Polacy korzystają i czy chcieliby korzystać z narzędzi elektronicznej administracji? Jakie są opinie Polaków na temat e-głosowania i czy chcieliby skorzystać z tej metody oddawania głosu w wyborach? Czy czas poświęcony na korzystanie z internetu różnicuje opinie badanych na temat e-administracji i e-głosowania? W celu weryfikacji przyjętych hipotez badawczych, odpowiedzi respondentów przeanalizowano z uwzględnieniem zmiennych demograficznych oraz politycznych.

Pierwsza z trzech głównych hipotez badawczych (H.1) została zweryfikowana pozytywnie, bowiem deklaracje i opinie Polaków na temat elektronicznej administracji i e-głosowania różnią się w zależności od demograficznych cech osób badanych. Należy jednak pamiętać, że hipoteza ta jest na tyle ogólna, że wymaga doprecyzowania, co uczyniono podczas weryfikacji hipotez szczegółowych, zaś nawet formułując ogólny wniosek, należy stwierdzić, iż zmienne demograficzne różnicują badane opinie respondentów w niejednorodnym zakresie. Do zmiennych demograficznych istotnie różnicujących opinie na temat alternatywnych metod głosowania należy zaliczyć takie zmienne jak: wiek, wykształcenie, miejsce zamieszkania (miasto/wieś), województwo zamieszkania i status zawodowy. Zmienną nie różnicującą tychże opinii, jak słusznie przyjęto, okazała się płeć, choć z pewnymi wyjątkami.

Szczegółowe wnioski z analizy zmiennych demograficznych pozwalają stwierdzić, że płeć w niewielkim zakresie różnicuje badane opinie respondentów. Hipoteza H.1.1 nie została więc całkowicie odrzucona. Z pewnością można stwierdzić, że płeć nie różnicuje odpo-

wiedzi respondentów dotyczących elektronicznej administracji, i to zarówno w kontekście doświadczeń z korzystania z narzędzi e-administracji, jak i chęci korzystania z nich w przyszłości. Nieco inaczej prezentują się wyniki badania dla e-głosowania. W tym przypadku bowiem odnotowano trzy różnice istotne statystycznie, jednak siła wszystkich odnotowanych efektów była niska. Wyniki analizy wskazują, że to kobiety częściej chciałyby, aby głosowanie przez internet było przeprowadzane przed dniem wyborów i trwało kilka dni, a jednocześnie nie zgadzały się z twierdzeniami, że głosowanie tradycyjne jest lepszą niż głosowanie przez internet formą uczestnictwa oraz że głosowanie przez internet obniża rangę doniosłego aktu głosowania. Na poziomie tendencji statystycznej również ujawniła się zgodność kobiet z twierdzeniem dotyczącym chęci skorzystania z możliwości głosowania przez internet w wyborach, gdyby była taka możliwość.

Dużo większe znaczenie dla wyrażanych deklaracji i opinii na temat elektronicznej administracji i e-głosowania miał jednak wiek. Oprócz twierdzenia dotyczącego wprowadzenia głosowania przez internet przed dniem wyborów, dla wszystkich pozostałych twierdzeń odnotowano różnice istotne statystycznie. Analiza wyników badań tylko częściowo potwierdziła jednak hipotezę szczegółową (H.1.2) zakładającą, że w młodszych grupach wiekowych wyżej ocenia się głosowanie elektroniczne od innych metod i młodszy respondenci są bardziej skłonni skorzystać z tej formy uczestnictwa w wyborach w porównaniu do starszych osób ankietowanych. Deklaracje dotyczące korzystania z usług e-administracji najczęściej składali respondenci pochodzący z grup wiekowych 25-34 oraz 35-44. Z kolei chęć korzystania z tych narzędzi najczęściej deklarowały osoby w wieku 35-44 lat oraz 18-24 i 25-34. W obu przypadkach najniższy wynik odnotowano w najstarszej grupie wiekowej.

W odniesieniu do e-głosowania odnotowano podobne obserwacje. Najwyższe wyniki w o zakresie twierdzeń dotyczących wprowadzenia głosowania przez internet osiągały osoby z grup wiekowych 35-44, najniższe zaś z najstarszej grupy respondentów.

Najmłodszy badani byli w czołówce, jednak to osoby 35-44 były najbardziej przekonane do potrzeby wprowadzenia e-głosowania oraz najczęściej deklarowały chęć skorzystania z tej metody, gdyby to było możliwe. Dokładnie odwrotne wyniki odnotowano w tych twierdzeniach, które wskazywały, że nie ma potrzeby wprowadzania dodatkowych metod głosowania w wyborach w Polsce oraz że głosowanie tradycyjne jest lepsze niż przez internet (P.9.7-P.9.9) – we wszystkich tych twierdzeniach to najstarsi respondenci uzyskiwali najwyższe wyniki, najniższe – odpowiednio, młodzi.

Również wykształcenie okazało się czynnikiem różnicującym deklaracje i opinie na temat elektronicznej administracji i e-głosowania. W zakresie obu twierdzeń dotyczących e-administracji, zarówno deklaracje, jak i chęć skorzystania z e-usług rosła wraz z wykształceniem osób badanych. W odniesieniu do e-głosowania odnotowano różnice istotne statystycznie dla prawie wszystkich poza P.9.6 twierdzeń. Co więcej, w zakresie twierdzeń wskazujących na potrzebę wprowadzenia głosowania przez internet i ewentualnej chęci skorzystania z tej metody, wynik rósł wraz z wykształceniem respondentów. Zaś w zakresie twierdzeń wskazujących na odwrotne opinie – malał. Należy więc potwierdzić hipotezę szczegółową H.1.3, bowiem z narzędzi elektronicznych w administracji chętniej korzystają osoby z wyższym wykształceniem i to one częściej deklarują chęć korzystania zarówno z e-administracji, jak i e-głosowania.

Przeprowadzona analiza pozwoliła również pozytywnie zweryfikować hipotezę H.1.4. Miejsce zamieszkania różnicowało odpowiedzi osób badanych, a w porównaniu do mieszkańców terenów wiejskich osoby mieszkające w miastach wyżej oceniają narzędzia elektronicznej administracji, w tym e-głosowanie i są bardziej skłonne korzystać z nich w przyszłości. W odniesieniu do twierdzeń dotyczących e-administracji najniższe wyniki odnotowano wśród mieszkańców wsi, najwyższe jednak wśród mieszkańców nie największych miast, a tych o wielkości 20-100 tys. mieszkańców. Podobne obserwacje poczyniono w zakresie deklaracji i opinii na

temat e-głosowania. W grupie twierdzeń pozytywnie charakteryzujących głosowanie przez internet (P.9.3-P.9.5, analiza twierdzenia P.9.6 nie wykazała istotnych statystycznie różnic) najwyższe wyniki odnotowano w grupie mieszkańców miast o wielkości 20-100 tys. mieszkańców, najniższe wśród mieszkańców wsi i najmniejszych miast. Zaś odwrotnie wyglądało to w przypadku twierdzeń negatywnie traktujących o e-głosowaniu. Najwyższe wyniki w tych twierdzeniach zarejestrowano wśród mieszkańców najmniejszych miast i wsi, najwyższe – wśród mieszkańców największych miast.

Analiza danych empirycznych wykazała również, że mieszkańcy różnych województw w odmienny sposób odnoszą się do e-administracji i e-głosowania (hipoteza H.1.5). We wszystkich analizowanych twierdzeniach odnotowano różnice istotne statystycznie. Nie potwierdzono jednak, że w województwach dysponujących lepszą infrastrukturą teleinformatyczną obserwuje się większe zainteresowanie narzędziami elektronicznej administracji i e-głosowania.

Udało się także częściowo pozytywnie zweryfikować hipotezę H.1.6 – deklaracje i opinie na temat e-administracji i e-głosowania osób czynnych zawodowo różnią się od pozostałych grup (bezrobotni, na rencie/emeryturze, w trakcie nauki i zajmujący się domem) w taki sposób, że osoby pracujące, zarówno na pełnym etacie, dorywczo, jak i prowadzące własną działalność gospodarczą, są bardziej otwarte na elektroniczne narzędzia administracji i metody głosowania. Osiągali oni wyższe wyniki w zakresie wszystkich analizowanych twierdzeń pozytywnie odnoszących się do e-administracji (korzystanie z e-usług i chęć korzystania w przyszłości) i e-głosowania (P.9.3-P.9.6) niż osoby bezrobotne, będące na rencie lub emeryturze oraz zajmujące się domem. Co ciekawe, w grupie respondentów z najwyższymi wynikami znalazły się także osoby uczące się i studiujące. Z kolei, podobnie jak w przypadku poprzednich zmiennych, wyglądało to odwrotnie w odniesieniu do twierdzeń negatywnie traktujących o e-głosowaniu. Najwyższe wyniki zarejestrowano tam wśród osób nie pracujących, najniższe – wśród czynnych zawodowo i uczących się lub studiujących.

Druga główna hipotez badawcza (H.2) również została zweryfikowana pozytywnie, bowiem deklaracje i opinie Polaków na temat elektronicznej administracji i e-głosowania różnią się w zależności od wybranych zmiennych politycznych. Przeprowadzona analiza pozwoliła potwierdzić, że takie zmienne polityczne jak: poglądy polityczne na osi lewica-prawica, preferencje partyjne (zarówno w odniesieniu do ostatnich wyborów, jak i hipotetycznie – gdyby wybory odbywały się w momencie wypełniania ankiety) oraz udział w wyborach (parlamentarnych, samorządowych, prezydenckich i europejskich) różnicują opinie osób badanych na temat e-administracji i e-głosowania. Należy przy tym pamiętać, że analizowane zmienne polityczne różnicują opinie respondentów w niejednorodnym zakresie, co zostanie omówione niżej.

Szczegółowe wnioski z przeprowadzonej w rozdziale trzecim analizy empirycznej pozwalają stwierdzić, że poglądy polityczne różnicują deklaracje i opinie na temat elektronicznej administracji i e-głosowania. Pozytywnie zweryfikowano przy tym hipotezę H.2.1 zakładającą, że osoby o poglądach prawicowych preferują tradycyjne formy partycypacji obywatelskiej, osiągały one bowiem najniższe wyniki zarówno w odniesieniu do e-administracji, jak i oceny głosowania elektronicznego. Jedynie w przypadku twierdzenia P.9.6, dotyczącego terminu przeprowadzenia głosowania przez internet, te różnice nie były tak widoczne. Można też wysnuć wniosek, że osoby o poglądach liberalnych i lewicowych są bardziej otwarte na stosowanie narzędzi elektronicznych, bowiem osiągały one najwyższe wyniki w zakresie deklaracji i opinii na temat elektronicznej administracji i e-głosowania. Pamiętając przy tym, że obserwacje te były odwrócone w twierdzeniach P.9.7-P.9.9.

Również poparcie dla partii politycznych, wyrażone zarówno oddaniem głosu w wyborach w 2015 r., jak i w przypadku, gdyby wybory odbywały się obecnie, okazało się czynnikiem różnicującym deklaracje i opinie badanych na temat e-administracji i e-głosowania (H.2.2). Osoby głosujące na partie otwarte na stosowanie narzędzi elektronicznych w administracji, częściej deklarowały

chęć korzystania zarówno z e-administracji, jak i e-głosowania. Najniższe wyniki odnotowano przy tym wśród wyborców PiS, i to zarówno wśród wyborców PiS z 2015 r., jak i tych deklarujących poparcie dla tej partii obecnie. Wśród osób uzyskujących najwyższe wyniki nie udało się wyłonić jednoznacznie wyborców jednej partii – dla poszczególnych twierdzeń wysokie wskazania osiągnęli wyborcy PO, Kukiz'15, a także partii Razem.

Weryfikacja hipotezy szczegółowej H.2.3 dotyczącej relacji między udziałem w wyborach a stosunkiem respondentów do e-administracji i e-głosowania wymaga uwzględnienia specyfiki poszczególnych typów wyborów: parlamentarnych, samorządowych, prezydenckich oraz europejskich. Ogólny wniosek, jaki wynika z przeprowadzonej analizy jest taki, że istnieje związek między zmiennymi. Zarówno deklaracje i opinie na temat e-administracji, jak i e-głosowania różniły się (w zróżnicowanym zakresie) w zależności od częstości brania udziału przez respondentów we wszystkich typach wyborów.

Z analizy odpowiedzi respondentów na twierdzenia dotyczące e-administracji wynika jednak odwrotny wniosek niż założenie poczynione w hipotezie. Okazało się bowiem, że to osoby głosujące zawsze lub często osiągały najwyższe wyniki w obu twierdzeniach dotyczących administracji elektronicznej, i to niezależnie od typu wyborów. Najniższe wyniki zaś odnotowano u osób nie głosujących lub głosujących rzadko. W podobny sposób prezentują się wyniki zarejestrowane dla twierdzeń pozytywnie określających głosowanie przez internet, jednak w tym przypadku, poza osobami zawsze głosującymi, wysokie wyniki odnotowano również wśród wyborców głosujących rzadko. W świetle tych informacji nieco zaskakująco prezentują się odpowiedzi respondentów dotyczące twierdzeń P.9.7-P.9.9. Wśród osób deklarujących, że chciałyby, aby w polskich wyborach nie wprowadzano żadnych dodatkowych metod głosowania, najczęściej pojawiały się osoby głosujące często i rzadko (uzyskały ten sam średni wynik). Jednocześnie to osoby często głosujące uważały, że głosowanie trady-

cyjny – w lokalu wyborczym – jest lepszą niż głosowanie przez internet formą uczestnictwa w wyborach, a głosowanie przez internet - z dowolnego miejsca - obniża rangę doniosłego aktu głosowania, potwierdzając tym samym przyjęte założenie.

Trzecia główna hipoteza badawcza dotyczyła zależności między czasem poświęcanym na korzystanie z internetu a deklaracjami i opiniami respondentów na temat elektronicznej administracji i e-głosowania (H3). Przyjęto przy tym, że osoby korzystające z internetu częściej są bardziej skłonne korzystać i lepiej oceniać e-administrację oraz e-głosowanie. Ta hipoteza została zweryfikowana pozytywnie. Odnotowano bowiem istotne statystycznie różnice pomiędzy osobami nie korzystającymi z internetu a wszystkimi pozostałymi grupami zarówno w zakresie korzystania z usług e-administracji, jak i deklaracji chęci korzystania z nich w przyszłości. Podobne wnioski wypływają z analizy twierdzeń dotyczących e-głosowania (poza twierdzeniem P.9.6, w którym odnotowano zależność bliską istotności statystycznej). Co ciekawe jednak, poza istotną zależnością między czasem poświęcanym na korzystanie z internetu a opiniami na temat głosowania elektronicznego (w zakresie twierdzeń P.93-P.9.9), nie odnotowano, aby osoby nie korzystające z internetu były bardziej skłonne lepiej oceniać tradycyjne metody i odwrotnie.

W zakresie oceny dostępności e-głosowania dla różnych grup wyborców zaobserwowano podobne zależności. Osoby nie korzystające z internetu zdecydowanie rzadziej wskazywały na to, aby elektroniczne metody głosowania mogły być dostępne dla wszystkich wyborców, podczas gdy osoby korzystające z internetu zdecydowanie uznawały te metody za właściwe dla wszystkich. W tej drugiej grupie ponadto ilość wskazań rosła wraz z ilością czasu poświęcanego na korzystanie z internetu, choć nie linearnie.

Z kolei w zakresie oceny zagrożeń nadużyciami / fałszerstwami wyborczymi w odniesieniu do dwóch metod głosowania elektronicznego: głosowania z dowolnego miejsca przez internet oraz głosowania w lokalu wyborczym za pomocą maszyn do głosowania

ponownie odnotowano związek istotny statystycznie. Jednak w odniesieniu do głosowania z dowolnego miejsca przez internet, poza osobami nie korzystającymi z internetu, w grupie osób dostrzegających takie zagrożenia znalazły się także osoby poświęcające na korzystanie z internetu 22 godziny tygodniowo i więcej. Takich zależności nie zaobserwowano w odniesieniu do głosowania w lokalu wyborczym za pomocą maszyn do głosowania. W tym przypadku nadal najbardziej sceptyczne były osoby nie korzystające z internetu, ale wśród korzystających nie odnotowano wysokich wyników.

Następnie przeanalizowano wskazywane preferencje określonych metod głosowania. Odnotowano tu istotne statystycznie wyniki w zakresie wszystkich badanych zmiennych za wyjątkiem odpowiedzi „nigdy nie chodzę na wybory”. W odniesieniu do metody głosowania przez internet siła odnotowanego efektu była umiarkowanie duża. Jedynie niewielki odsetek osób nie korzystających z internetu wskazywał ten sposób głosowania jako preferowany. Z kolei chęć głosowania osobiście w lokalu wyborczym oraz przez internet była najwyższa u osób nie korzystających z internetu, ale także u osób spędzających w internecie 22-35 godzin tygodniowo, najniższa zaś u osób odpowiadających „trudno powiedzieć” oraz tych korzystających powyżej 36 godzin. Co ciekawe, również głosowanie korespondencyjnie oraz przez pełnomocnika, a także odpowiedź „trudno powiedzieć” były najczęściej wskazywane przez osoby deklarujące nie korzystanie z internetu.

Jako ostatni zbadano poziom odpowiedzi respondentów na pytanie 14, w którym osoby badane wyrażały opinie na temat głosowania przez internet w wyborach. Odnotowano wyniki istotne statystycznie między osobami nie korzystającymi z internetu a wszystkimi pozostałymi grupami w zakresie twierdzeń pozytywnie odnoszących się do e-głosowania: ułatwia udział w wyborach, obniża prawdopodobieństwo popełnienia pomyłki w trakcie liczenia głosów, jest o wiele wygodniejsze niż głosowanie w lokalu wyborczym. Ciekawych obserwacji dostarczyła analiza twierdzenia, że głosowanie przez internet wpływa na wzrost frekwencji wy-

borczej. W tym przypadku najniższy wynik zarejestrowano wśród osób korzystających z internetu 36 godzin i więcej oraz tych, którzy określając czas korzystania z internetu wybrali opcję „trudno powiedzieć”. Najwyższe zaś wyniki zanotowano wśród spędzających w internecie 22-35 godzin tygodniowo. Natomiast w zakresie twierdzeń negatywnie odnoszących się do e-głosowania: stwarza zagrożenie dla zasady powszechności wyborów, stwarza możliwość fałszerstw wyborczych, nie ma zagwarantowanej tajności wyborów, jest mniej bezpieczne – różnic istotnych statystycznie odnotowano znacznie mniej, a wyniki osiągnięte w poszczególnych grupach nie różniły się znacząco.

Wnioski sformułowane na podstawie przeprowadzonej analizy empirycznej pozwalają na pozyskanie znaczącej wiedzy o deklaracjach i opiniach respondentów na temat elektronicznej administracji i e-głosowania. Dzięki uwzględnieniu wielu zmiennych demograficznych i politycznych możliwe było sprawdzenie, czy i w jaki sposób różnicują one analizowane kwestie. Ciekawych wniosków dostarcza także badanie związku między czasem poświęcanym na korzystanie z internetu a postawami osób badanych względem e-administracji i e-głosowania. Przeprowadzone analizy pozwoliły dostrzec prawidłowości, mogące być wskazówkami dla polityków i specjalistów rozważających możliwość wprowadzenia dodatkowych metod głosowania w wyborach, dostarczania usług publicznych drogą elektroniczną, a także włączania obywateli w mechanizmy podejmowania decyzji publicznych.

Niewątpliwie rok 2020 – ze względu na pandemię – był szczególnym, jeśli chodzi o znaczenie organizowania życia społeczno-publicznego w przestrzeni wirtualnej. W warunkach utrudnionych kontaktów międzyludzkich, zagrożeń epidemiologicznych i często długotrwałego *lockdown'u* – nieuniknionym było przeniesienie większości obszarów życia do internetu. Można nawet stwierdzić, że rynek usług *online* pozwolił na kontynuowanie wielu aktywności dzięki ich transferowi do bezpieczniejszej pod tym względem wirtualnej rzeczywistości.

Elektroniczne usługi w różnych obszarach funkcjonowania współczesnego człowieka stały się szczególnie w ostatnim czasie tak bardzo popularne, bowiem za ich pośrednictwem możliwy jest dostęp nie tylko do zakupów czy bankowości, ale przede wszystkim do bezpiecznej edukacji, świadczenia pracy, uczestniczenia w życiu kulturalnym, utrzymywania relacji społecznych czy wreszcie korzystania z usług administracji publicznej.

Jak pokazują wyniki badań, e-partycypacja, *e-government* oraz e-głosowanie, są takimi obszarami relacji obywatel – państwo / administracja publiczna, które w ostatnich latach zyskują na znaczeniu i są bardziej niż kiedykolwiek doceniane nie tylko przez rządzących, ale także przez obywateli. Warto przypomnieć, że zarówno głosowanie internetowe, jak usługi administracyjne *online* postrzegane są jako skuteczne narzędzia ułatwiające obywatelom udział w życiu publicznym. Zarysowane portrety użytkowników e-usług, jak i e-głosowania wpisują się więc w bardzo aktualną dyskusję o efektywnych formach partycypacji obywatelskiej. Autorki zdają sobie sprawę, że przeprowadzone badania – mimo szerokiego zakresu – nie wyczerpują zagadnień związanych z różnymi wątkami e-partycypacji, *e-government* czy *e-voting* we współczesnych państwach. Wyrażają jednak nadzieję, że treść monografii stanowić będzie przyczynek do dalszych badań w obszarze wpływu ICT na wymienione wyżej obszary. Owe niezwykle dynamicznie zachodzące procesy powinny dostarczyć w kolejnych latach następnym ciekawych materiałów badawczych, a niniejsza praca powinna stać się inspiracją do ich naukowej eksploracji.

Bibliografia

- Aichholzer, G., Allhutter, D. (2011). Online forms of political participation and their impact on democracy. *ITA Manuscript*, nr 06 (ITA-11-02). Vienna: Austrian Academy of Sciences (OAW) Institute of Technology Assessment (ITA).
- Anttiroiko, A.V. (2008). *Electronic Government: Concepts, Methodologies, Tools, and Applications*, Information Science Reference, Hershey-New York.
- Aragonès, E., Sánchez-Pagés, S. (2008). A theory of participatory democracy based on the real case of Porto Alegre. *European Economic Review and Global Governance, The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, nr 616(1), ss. 78–93.
- Arnstein, S. (2012). Drabina partycypacji. W: *Partycypacja. Przewodnik krytyki politycznej*. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.
- Auerbach, N. (2004). *Anonymous Digital Identity in e-Government*. University of Zürich.
- Baran, M., Flankowski, M. (2014). Przegląd systemów e-government w wybranych krajach. *Humanities and Social Sciences*, vol. XIX, 21 (2/2014), ss. 9–23.
- Backus, M. (2001). *E-Governance and Developing Countries: Introduction and Examples*. Research Report No. 3. International Institute for Communication and Development.
- Becker, T. (1998). Governance and electronic innovation: A clash of paradigms. *Information, Communication and Society*, vol. 1 nr 3, ss. 339–343.
- Biznes.gov.pl, <https://www.biznes.gov.pl/pl/o-nas> (data dostępu 12.12.2020).
- Błaś, A., Boć, J., Jeżewski, J. (2003). *Administracja Publiczna*, Kolonia Limited.
- Boć, J. (2004). Pojęcie administracji. W: J. Boć (red.), *Prawo administracyjne*. Wrocław: Kolonia Limited.
- Brodie, E., Cowling, E., Nissen, N., Ellis Paine, A., Jochum, V., Warburton D. (2009). *Understanding participation: A literature review*. London: National Council for Voluntary Organisations.
- CBOS (2014). *Ułatwienia w głosowaniu – wiedza, opinie i oczekiwania*, Komunikat z badań nr 55/2014.
- CBOS (2019). *Ułatwienia w głosowaniu – opinie i oczekiwania*, Komunikat z badań nr 50/2019.
- CEIDG, <https://www.gov.pl/web/gov/centralna-ewidencja-dzialalnosci-gospodarczej---portal-informacyjny> (data dostępu 14.12.2020).
- Chrzanowski, O. (2014). *Partycypacja publiczna krok po kroku. Antologia tekstów*. Warszawa: Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych.
- Clift, S. (2004). E-democracy, e-governance and public network. *Open Source Jahrbuch*, ss. 317–329.
- Coleman, S., Norris, D. F. (2005). A new agenda for e-democracy, Oxford Internet Institute. *Forum Discussion Paper*, nr. 4.
- Coleman, S., Blumler, J.G. (2009) *The Internet and Democratic Citizenship: Theory, Practice and Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DESI (2020). *The Digital Economy and Society Index*, <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/digital-economy-and-society-index-desi?ettrans=pl> (data dostępu 10.11.2020).
- DESI-DPS (2020). *Digital Economy and Society Index Report 2020 - Digital Public Services*, <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/digital-public-services?ettrans=pl> (data dostępu 15.11.2020).
- DESI-Poland (2020). <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/scoreboard/poland> (data dostępu 10.11.2020).
- Decyzja 1999/1719/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 12 lipca 1999 r. w sprawie szeregu wytycznych, w tym identyfikacji projektów będących przedmiotem wspólnego zainteresowania, dotyczących transeuropejskich sieci elektronicznej wymiany danych między administracjami (IDA -Interchange of Data between Administrations).
- Decyzja 2004/387/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 21 kwietnia 2004 r. w sprawie interoperatywnego świadczenia ogólnoeuropejskich usług eGovernment dla administracji publicznej, przedsiębiorstw i obywateli (IDABC).
- Demczuk, A. (2016). Od raportu Bangemanna do Strategii Europa 2020. Rozwój społeczeństwa informacyjnego w polityce Unii Europejskiej – bilans 15 lat. *Annales UMCS. Sectio K. Polonia*, vol. XXIII nr 2, ss. 25–44. DOI:10.17951/k.2016.23.2.25.
- Dominiak, J. (2008). Poziom rozwoju usług elektronicznych w Polsce na tle państw Unii Europejskiej. W: J. Dominiak (red.), *Przemiany w sferze usług w Polsce*. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.

Dutton, W.H. (1999). *Society on the Line: Information Politics in the Digital Age*. Oxford University Press.

Dyrektywa 2003/98/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 17 listopada 2003 r. w sprawie ponownego wykorzystywania informacji sektora publicznego.

Dz.U. 2001. nr 128, poz. 1402. Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. o ochronie baz danych.

Dz.U. 2001 nr 112 poz. 1198 ze zm. Ustawa z dnia 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej.

Dz.U. 2001 nr 130 poz.1450. Ustawa z dnia 18 września 2001 r. o podpisie elektronicznym.

Dz.U. 2002 nr 144, poz.1204. Ustawa z dnia 18 lipca 2002 r. o świadczeniu usług drogą elektroniczną.

Dz.U. 2002 nr 169, poz. 1385. Ustawa z dnia 12 września 2002 r. o elektronicznych instrumentach płatniczych.

Dz.U. 2005 nr 64, poz. 565 ze zm. Ustawa z dnia 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne.

Dz.U. 2005 poz. 1692. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 września 2005 r. w sprawie sposobu, zakresu i trybu udostępniania danych zgromadzonych w rejestrze publicznym.

Dz.U. 2005 poz. 1836. Rozporządzenie Ministra Nauki i Informatyzacji z dnia 19 października 2005 r. w sprawie testów akceptacyjnych oraz badania oprogramowania interfejsowego i weryfikacji tego badania.

Dz.U.2007 poz. 68. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 18 stycznia 2007 r. w sprawie Biuletynu Informacji Publicznej.

Dz.U. 2010 poz. 757. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 22 czerwca 2010 r. w sprawie wysokości wynagrodzenia członków Rady Informatyzacji.

Dz.U. 2010 poz. 1195. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 10 września 2010 r. w sprawie wykazu certyfikatów uprawniających do prowadzenia kontroli projektów informatycznych i systemów teleinformatycznych.

Dz.U. 2011 poz.1216. Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 14 września 2011 r. w sprawie sporządzania pism w formie dokumentów

elektronicznych, doręczania dokumentów elektronicznych oraz udostępniania formularzy, wzorów i kopii dokumentów elektronicznych.

Dz.U. 2012 poz. 526. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 12 kwietnia 2012 r. w sprawie Krajowych Ram Interoperacyjności, minimalnych wymagań dla rejestrów publicznych i wymiany informacji w postaci elektronicznej oraz minimalnych wymagań dla systemów teleinformatycznych.

Dz.U. 2014 poz. 361. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 12 marca 2014 r. w sprawie Centralnego Repozytorium Informacji Publicznej.

Dz.U. 2014 poz. 590. Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 8 maja 2014 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie sporządzania pism w formie dokumentów elektronicznych, doręczania dokumentów elektronicznych oraz udostępniania formularzy, wzorów i kopii dokumentów elektronicznych.

Dz.U. 2014 poz. 780. Rozporządzenie Ministra Administracji i Cyfryzacji z dnia 5 czerwca 2014 r. w sprawie przeprowadzania konkursu oraz przeznaczania i rozliczania środków finansowych na informatyzację

Dz.U. 2014 poz. 819. Rozporządzenie Ministra Administracji i Cyfryzacji z dnia 20 czerwca 2014 r. w sprawie wysokości wynagrodzenia członków Rady do Spraw Cyfryzacji.

Dz.U. 2014 poz. 1671. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 listopada 2014 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie Krajowych Ram Interoperacyjności, minimalnych wymagań dla rejestrów publicznych i wymiany informacji w postaci elektronicznej oraz minimalnych wymagań dla systemów teleinformatycznych.

Dz.U. 2016 poz. 1626. Rozporządzenie Ministra Cyfryzacji z dnia 5 października 2016 r. w sprawie zakresu i warunków korzystania z elektronicznej platformy usług administracji publicznej.

Dz.U. 2016 poz. 1625. Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 5 października 2016 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie sporządzania i doręczania dokumentów elektronicznych oraz udostępniania formularzy, wzorów i kopii dokumentów elektronicznych.

Dz.U. 2016 poz. 1634. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 6 października 2016 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie sposobu, zakresu i trybu udostępniania danych zgromadzonych w rejestrze publicznym.

Dz.U. 2016 poz. 1744. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 14 października 2016 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie Krajowych Ram Inte-

- roperacyjności, minimalnych wymagań dla rejestrów publicznych i wymiany informacji w postaci elektronicznej oraz minimalnych wymagań dla systemów teleinformatycznych.
- Dz.U.2017 poz. 492. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 21 lutego 2017 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie Centralnego Repozytorium Informacji Publicznej.
- Dz.U. 2017 poz. 570 z późn. zm. Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 24 lutego 2017 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne.
- Dz.U. 2017 poz. 1626. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 25 sierpnia 2017 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie wzoru dowodu osobistego oraz sposobu i trybu postępowania w sprawach wydawania dowodów osobistych, ich utraty, uszkodzenia, unieważnienia i zwrotu.
- Dz.U. 2017 poz. 1626. Rozporządzeniu Ministra Cyfryzacji z dnia 5 października 2016 r. w sprawie zakresu i warunków korzystania z elektronicznej platformy usług administracji publicznej.
- Dz. U. 2018 poz. 140. Ustawa z dnia 11 stycznia 2018 r. o zmianie niektórych ustaw w celu zwiększenia udziału obywateli w procesie wybierania, funkcjonowania i kontrolowania niektórych organów publicznych.
- Dz.U.2018 poz. 1790. Rozporządzenie Ministra Cyfryzacji z dnia 23 sierpnia 2018 r. w sprawie zasobu informacyjnego przeznaczonego do udostępniania w centralnym repozytorium informacji publicznej.
- Dz.U. 2018 poz. 1750. Rozporządzenie Ministra Cyfryzacji z dnia 10 września 2018 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie zakresu i warunków korzystania z elektronicznej platformy usług administracji publicznej.
- Dz.U. 2019 poz. 2467. Rozporządzenie Ministra Cyfryzacji z dnia 19 grudnia 2019 r. w sprawie rejestru danych kontaktowych.
- Dz.U. 2020 poz. 399. Rozporządzenie Ministra Cyfryzacji z dnia 10 marca 2020 r. w sprawie szczegółowych warunków organizacyjnych i technicznych, które powinien spełniać system teleinformatyczny służący do uwierzytelniania użytkowników.
- Dz.U. 2020 poz. 1194. Rozporządzenie Ministra Cyfryzacji z dnia 29 czerwca 2020 r. w sprawie profilu zaufanego i podpisu zaufanego.
- Dz.U. UE. 2010 C 83. Traktat o Funkcjonowaniu Unii Europejskiej – TFUE.
- EGDI (2020), *The E-Government Development Index*, <https://publicadministration.un.org/egovkb/Data-Center> (data dostępu 10.11.2020).
- EGDI-Poland (2020). <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data/Country-Information/id/135-Poland> (data dostępu 12.12.2020).
- eGovernment Action Plan 2016-2020, <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/egovernment-action-plan> (data dostępu 13.12.2020).
- EPI (2020). <https://publicadministration.un.org/egovkb/Data-Center> (data dostępu 16.12.2020).
- ETO (2011). *Czy współfinansowanie ze środków EFRP projekty w dziedzinie e-administracji przynoszą zakładane efekty*. Sprawozdanie specjalne, nr 9. Europejski Trybunał Obrachunkowy.
- Eurostat Database, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/isoc_ci_ifp_iu/default/table?lang=en (data dostępu 10.01.2021).
- Garson, D. G. (2006). Public Information Technology and E-Governance: Managing the Virtual State. *Public Administration*. Jones & Bartlett Learning.
- Garson, G. D., Mehdi Khosrow-Pour, D.B.A. (2008). *Handbook of Research on Public Information Technology*. Information Science Reference, Hershey, PA.
- Gil-Garcia, J. R., González -Miranda, F. (2010). E-government and Opportunities for Participation: The Case of the Mexican State Web Portals. W: C. Reddick (red.), *Citizens and E-Government: Evaluating Policy and Management*, Hershey: IGI Global.
- Goban-Klas, T., Sienkiewicz, P. (1999). *Spółczesność informacyjna: szanse, zagrożenia, wyzwania*. Kraków: Fundacja Postępu Telekomunikacji.
- Grodzka, D. (2007). E-administracja w Polsce. *INFOS Zagadnienia społeczno-gospodarcze*, Biuro Analiz Sejmowych, nr 18.
- Grodzka, D. (2009). E-administracja w Polsce. W: D. Grodzka (red.), *Spółczesność informacyjna*, Studia BAS 2009, nr 3(19), ss. 57-81.
- Grönlund, Å. (red.) (2002). Electronic Government: Design, Applications and Management. Idea Group Publishing, *Information Science Publishing*, Hershey, London.
- GUS (2020). *Spółczesność Informacyjna w Polsce w 2020*. Warszawa-Szczecin: Główny Urząd Statystyczny- Urząd Statystyczny w Szczecinie.

- GUS. *E-administracja. Pojęcia stosowane w statystyce publicznej*, <https://stat.gov.pl/metainformacje/slownik-pojec/pojecia-stosowane-w-statystyce-publicznej/1769,pojecie.html> (data dostępu: 10.11.2020).
- Hacker, K.L., van Dijk, J. (2000). *Digital Democracy: Issues of Theory and Practice*, London.
- Hague, B. N., Loader, B. (1999). Digital democracy: an introduction. W: B. N. Hague, B. Loader (red.), *Digital Democracy: Discourse and Decision-making in the Information Age*, New York.
- Held, D. (2010). *Modele demokracji*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Huffman, B.D. (2016). E- Participation in the Philippines: A Capabilities Approach to Socially Inclusive Governance. *eJournal of eDemocracy and Open Government (JeDEM)*, nr 9(2), ss. 24-46.
- International IDEA (2011). *Introducing Electronic Voting: Essential Considerations. Policy Paper*. International Institute for Democracy and Electoral Assistance.
- Internet World Stats (2020). <https://www.internetworldstats.com/stats.htm> (data dostępu 14.11.2020).
- ITU (International Telecommunication Union). <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/stat/default.aspx> (data dostępu 12.12.2020).
- ITIF (2008). *The Information Technology & Innovation Foundation*, Appendix F: South Korea, <https://itif.org/files/2008BBAAppendixF.pdf> (data dostępu 10.11.2020).
- Izdębski, H., Kulesza, M. (1999). *Administracja publiczna zagadnienia ogólne*. Warszawa: LIBER.
- Janowski, J. (2009). *Administracja elektroniczna. Kształtowanie się informatycznego prawa administracyjnego i elektronicznego postępowania administracyjnego w Polsce*. Warszawa: Municipium.
- Kaczmarek-Śliwińska, M. (2004). Stan e-government w Polsce. *E-mentor*, nr 5(7), <http://www.e-mentor.edu.pl/artukul/index/numer/7/id/100> (data dostępu 10.11.2020).
- Kapsa, I. (2017). Elektroniczna partycypacja obywatelska w miastach typu „smart”. Doświadczenia Polski na tle innych państw. W: A. Kaszkur, A. Łaska (red.), *Innowacyjność w warunkach współczesnych miast*, Bydgoszcz: Wydawnictwo UKW.
- Kapsa, I. (2018). Civic E-Participation in Central and Eastern Europe: A Comparative Analysis. *International Journal of Humanities and Social Sciences*, vol.12, no.1, ss.177-182.
- Kapsa, I., Musiał-Karg, M. (2020). *Alternatywne metody głosowania w opiniach Polaków. Postawy i poglądy względem wybranych form partycypacji w wyborach*, Poznań: UAM-WNPIID.
- Kapsa, I., Musiał-Karg, M. (2020). E-Government in Poland in public data and opinions of Poles: empirical analysis. W: *Proceedings of the 13th International Conference on Theory and Practice of Electronic Governance (ICEGOV 2020)*. Association for Computing Machinery, New York, NY, USA, ss. 419–429. DOI: <https://doi.org/10.1145/3428502.3428559> (data dostępu 14.12.2020).
- Kasprzyk, B. (2011). Aspekty funkcjonowania e-administracji dla jakości życia obywateli. W: *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy. Społeczeństwo informacyjne – regionalne aspekty rozwoju*, vol. 23, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Każmierczak, T. (2011). Partycypacja publiczna: pojęcie, ramy teoretyczne. W: A. Olech (red.), *Partycypacja publiczna: o uczestnictwie obywateli w życiu wspólnoty lokalnej*. Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- KE (2010). *Komunikat (KOM (2010) 2020 wersja ostateczna) - Europa 2020: Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu*, https://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_PL_ACT_part1_v1.pdf (data dostępu 15.12.2020).
- KE (2016). *Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów. Plan działania UE na rzecz administracji elektronicznej na lata 2016–2020. Przyspieszenie transformacji cyfrowej w administracji*, <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2016/PL/1-2016-179-PL-F1-1.PDF> (data dostępu 26.12.2020).
- KE (2020). *Communication: Shaping Europe's Digital Future*, https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/communication-shaping-europes-digital-future-feb2020_en_4.pdf (data dostępu 28.12.2020).
- Kłębowski, W. (2013). *Budżet partycypacyjny. Krótka instrukcja obsługi*. Warszawa: Instytut Obywatelski.
- Kneuer, M. (2016). E-democracy: A new challenge for measuring democracy. *International Political Science Review* vol. 37(5), ss. 666-678. DOI: 10.1177/0192512116657677.

- Kollár, V., Gasperová, J., Poliak, P. (2016). View of Electronic Participation and its Application in the Present Conditions of Democracy. *Studia commercialia Bratislavensia*, vol. 9 nr 33(1/2016), ss. 58-64. DOI: 10.1515/stcb-2016-0006.
- Komito, L. (2005). e-Participation and Governance: Widening the Net. *The electronic journal of e-Government*, nr 1, ss. 39-48.
- Kozłowska, B., Osowski, Sz. (2010). *Miejsce dla obywateli: e-administracja*. Warszawa, <https://issuu.com/publikacjejrsi/docs/e-administracja> (data dostępu 15.02.2020).
- KPRM (2021). *E-usługowe podsumowanie 2020 r.*, <https://www.gov.pl/web/cyfryzacja/e-uslugowe-podsumowanie-2020-r> (data dostępu 4.01.2021).
- Kraska, E., Bęczkowska, M. (2012). Rozwój społeczeństwa informacyjnego w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem województwa świętokrzyskiego. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego*, nr 703, ss. 494-503.
- Krimmer, R. (2010). E-voting as a New Form of Voting. W: A. Balci, C. Can Actan, O. Dalbay (red.). *Explorations in eGovernment & eGovernance. Volume 2: Selected proceedings of the Second International Conference on eGovernment and eGovernance*, Antalya.
- Lakomy, M. (2013). *Demokracja 2.0. Interakcja polityczna w nowych mediach*. Kraków: Akademia Ignatianum Wydawnictwo WAM.
- Lang, J. (2008). Pojęcie administracji. W: M. Wierzbowski (red.), *Prawo administracyjne*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Langton, S. (1978). What is Citizen Participation? W: S. Langton (red.). *Citizen Participation in America: Essays on the State of the Art*. Lexington Books, Lexington.
- Lipowicz, I., Mędrzycki, R., Szmigiero, M. (2010). *Prawo administracyjne w pytaniach i odpowiedziach*. Warszawa: LexisNexis.
- Lee, Chung-pin, Chang, Kaiju and Frances, Berry, S., (2011). Testing the Development and Diffusion of E-Government and E-Democracy: A Global Perspective. *Public Administration Review*.
- Lubik-Reczek, N. (2019). Citizen participation at the level of local rural communities – tentative- analysis. *Przegląd Politologiczny*, nr 2, ss. 141-151.
- Luterek, M. (2010). *eGovernment. Systemy informacji publicznej*. Kraków: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Maj, P. (2009). *Internet i demokracja. Ewolucja systemu politycznego*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Małek, D., Kudaj, P. (2017). Dobre praktyki estońskiej e-administracji. Rekomendacje dla Polski. *Rocznik Administracji Publicznej*, vol. 3, ss. 237-238. DOI 0.4467/24497800RAP.17.014.7065.
- Mider, D. (2008). *Partycypacja polityczna w Internecie. Studium politologiczne*, Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa.
- M.P. (2000) nr 22, poz.448. Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 14 lipca 2000 r. w sprawie budowania podstaw społeczeństwa informacyjnego w Polsce
- M.P. (2018) poz. 847, Komunikat Ministra Cyfryzacji z dnia 24 sierpnia 2018 r. w sprawie określenia terminu uruchomienia usługi pozwalającej, przy użyciu publicznej aplikacji mobilnej, na pobranie dokumentu elektronicznego zawierającego dane osobowe użytkownika publicznej aplikacji mobilnej pobrane z rejestrów publicznych.
- Musiał-Karg, M. (2010). E-voting (as a form of E-democracy) in the European Countries. W: A. Balci, C. Can Actan, O. Dalbay (red.). *Explorations in eGovernment & eGovernance. Volume 2: Selected proceedings of the Second International Conference on eGovernment and eGovernance*, Antalya.
- Musiał - Karg, M. (2011). Internetowe głosowanie w Estonii na przykładzie wyborów w latach 2005-2009. *Przegląd Politologiczny*, nr 3, ss. 98-111.
- Musiał-Karg, M. (2017). E-demokracja, e-partycypacja i e-głosowanie, czyli o tym jak zwiększać zaangażowanie obywateli w dobie Internetu. W: M. Rachwał (red.). *Uwarunkowania i mechanizmy partycypacji politycznej*, Poznań: WNPID UAM.
- Musiał-Karg, M. (2020). *Elektroniczne głosowanie w opiniach Polaków. Postawy i poglądy na temat e-voting*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe WNPID UAM.
- NIK (2019). Funkcjonowanie budżetów partycypacyjnych (obywatelskich). Informacja o wynikach kontroli. Nr ewid. 20/2019/P/18/064/LGD.
- Nowak, J. (2011). *Aktywność obywateli online. Teorie a praktyka*. Lublin: UMCS.
- Noworól, K. (2020). *Wyzwania partycypacji w zarządzaniu publicznym*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- OECD (2001). *Citizens as Partners*, https://www.oecd-ilibrary.org/governance/citizens-as-partners_9789264195578-en (data dostępu 10.03.2021).

- OECD (2003a). *Promise and Problems of e-Democracy. Challenges of Citizen Engagement*. Paris: OECD, <http://www.oecd.org/governance/35176328.pdf> (data dostępu 11.12.2020).
- OECD (2003b). *The e-government imperative. OECD e-Government Studies*, Paris: OECD, https://read.oecd-ilibrary.org/governance/the-e-government-imperative_9789264101197-en#page1 (data dostępu 30.11.2020).
- OECD, *Implementing E-Government in OECD Countries. Experiences and Challenges*. Background Paper, <http://www.oecd.org/mena/governance/36853121.pdf> (data dostępu 11.12.2020).
- Olech, A., Kaźmierczak, T. (2011). Modele partycypacji publicznej. W: A. Olech (red.). *Partycypacja publiczna. O uczestnictwie obywateli w życiu wspólnoty lokalnej*. Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Osiński, J. (red.) (2008). *Administracja publiczna na progu XXI wieku. Wyzwania i oczekiwania*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH.
- Parés, M., March, H. (2013). *Short Guides for Citizen Participation 3. Guide to Evaluating Participatory Processes*. Government of Catalonia. Department of Governance and Institutional Relations Innovation and Democratic Quality Programme: Barcelona.
- Perdał, R. (2014). *Czynniki rozwoju elektronicznej administracji w samorządzie lokalnym w Polsce*. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- Piechur, A. (2006). Innowacyjność usług publicznych – projekt zastosowania Internetu w administracji Małopolski. *Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie*, nr 760.
- Pomykański, A. (2001). *Zarządzanie innowacjami*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Preisner, A. (2006). e-Voting – przyszłość e-demokracji? (Szkic kilku nielatających kwestii). W: red. S. Grabowska, R. Grabowski, *Międzynarodowa Konferencja Naukowa nt: Prawo wyborcze do parlamentu w wybranych państwach europejskich, Rzeszów 3–4 kwietnia 2006 roku*, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Profil zaufany. http://umsiedlce.home.pl/index.php?option=16&action=news_show&news_id=2943 (data dostępu: 12.12.2020).
- Proponowane kierunki rozwoju społeczeństwa informacyjnego w Polsce do 2020 r., Warszawa 2004, http://www.rgnisw.nauka.gov.pl/g2/oryginal/2013_05/d41f5254503ef7ae393b72dabaa78900.pdf (data dostępu 20.12.2020).
- RM (2000), Stanowisko Rady Ministrów w sprawie uchwały Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 14 lipca 2000 r. w sprawie budowania podstaw społeczeństwa informacyjnego w Polsce. [http://orka.sejm.gov.pl/RejestrD.nsf/wgdruk/2435/\\$file/2435.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/RejestrD.nsf/wgdruk/2435/$file/2435.pdf), (data dostępu 14.12.2020).
- RM (2017). *Krajowy Program Reform. Europa 2020. Aktualizacja 2017/2018*. https://archiwum.mpips.gov.pl/gfx/mpips/userfiles/_public/1_NOWA%20STRONA/rynek%20pracy/programy%20i%20sprawozdania/Krajowy%20Program%20Reform%20%20%20Aktualizacja%202017%202018.pdf (data dostępu 19.12.2020).
- RM (2020). Polska 25. Długookresowa strategii trwałego i zrównoważonego rozwoju, [http://orka.sejm.gov.pl/rejestrD.nsf/wgdruk/2133/\\$file/2133a.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/rejestrD.nsf/wgdruk/2133/$file/2133a.pdf) (data dostępu 28.12.2020).
- Roberts, N. C. (2008). Direct Citizen Participation: Challenges and Dilemmas. W: N.C. Roberts, *The Age of Direct Citizen Participation*, M.E. Sharp, Armonk – New York.
- Rozporządzenie Komisji Unii Europejskiej nr 821/2010 z dnia 17 września 2010 r. w sprawie wykonania rozporządzenia (WE) nr 808/2004 Parlamentu Europejskiego i Rady dotyczące statystyk Wspólnoty w sprawie społeczeństwa informacyjnego (tekst mający znaczenie dla EOG), (Dz. Urz. UE L246/2/3 z 18.09.2010), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX:32010R0821> (data dostępu 14.12.2020).
- Schwester, R. (2009). Examining the Barriers to e-Government Adoption, *The Electronic Journal of e-Government*, vol. 7, nr, ss.113-122.
- Sclove, R. (1995). *Democracy and Technology*. NY: Guildford Press.
- Sejm RP. Administracja publiczna. W: *Leksykon Budżetowy*, <http://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/BASLeksykon.xsp?id=3B2030ED865DCD89C1257A-780044A4CE&litera=A> (data dostępu: 12.12.2020).
- Silcock, R. (2001). What is eGovernment? *Parliamentary Affairs*, vol. 54, nr 1, ss. 88-101. DOI: <https://doi.org/10.1093/pa/54.1.88> (data dostępu 14.11.2020).
- Skotnicki, K. (2018). Instytucja i-votingu w wybranych krajach. *Zeszyty Prawnicze BAS*, nr 1(57), ss. 71-85. <https://doi.10.31268/ZPBAS.2018.04>.
- Skrzypiec, R. (2002). Badanie lokalnej aktywności obywatelskiej – problematyka, metody i techniki badań. W: R. Skrzypiec (red.). *Lokalne uczestnictwo obywatelskie. Raporty z badań 1998–2002*. Warszawa: Ośrodek Badań Aktywności Lokalnej przy Stowarzyszeniu ASOCJACJE, ss.5-19.

- Spirakis, G., Spiraki, C., Nikolopoulos, K. (2010). The impact of electronic government on democracy: E-democracy through e-participation. *Electronic Government. An International Journal*, vol. 7, nr. 1, ss. 75-88.
- Sudoł, S. (2012). *Nauki o zarządzaniu*. Warszawa: PWE.
- Szewczyk, A. (red.) (2007). *Spółeczeństwo informacyjne – problemy rozwoju*. Warszawa: Difin.
- Szlachta, B., Krzynówek, A. (2006). Polityka deliberatywna: realistyczna utopia czy zbędny eksperyment? W: A. Mania, P. Laidler (red.). *Amerykańska demokracja w XXI wieku*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Szpor, G., Matysz, Cz., Wojsyk, K. (2015). *Ustawa o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne. Komentarz*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Szyska, G., Śliwczyński, B. (red.) (2004). *Elektroniczna gospodarka w Polsce. Raport 2003*. Poznań: Instytut logistyki i Magazynowania.
- UN, *E-Government Knowledgebase*, <https://publicadministration.un.org/egovkb> (data dostępu 14.12.2020).
- UNPAN (United Nations Public Administration Program). (2005). *Global E-Government Development Report 2005 – From E-government to E-inclusion*. New York: United Nations. UNPAN/2005/14, <https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2005-Survey/Complete-survey.pdf> (data dostępu 16.12.2020).
- UPACS (United Nations Public Administration Country Studies), <https://publicadministration.un.org/publications/content/unpacs.html> (data dostępu 16.12.2020).
- van Dijk, J.A.G.M. (2010). Participation in Policy Making. W: *Study on the Social Impact of ICT. Report for European Commission*, Information Society and Media Directorate-General, European Communities DOI, Luxemburg.
- van Dijk, J.A.G.M. (2013). Digital Democracy: Vision and Reality. W: I. Snellen, W. van de Donk (red.). *Public Administration in the Information Age: Revisited*, IOS-Press.
- We Are Social and Hootsuite's (2020). Global Digital 2019 reports. <https://wearesocial.com/blog/2019/01/digital-2019-global-internet-use-accelerates> (data dostępu 11.12.2020).
- West, D. M. (2000). *Assessing E-Government: The Internet, Democracy and Service Delivery by State and Local Government*, www.insidepolitics.org/egovreport00.html (data dostępu 12.03.2021).
- Wilk, S. (2014). *E-administracja w społeczeństwie informacyjnym. Model a rzeczywistość na przykładzie województwa podkarpackiego*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Wimmer, M. (2007). Ontology for an e-participation virtual resource center. W: T. Janowski, T.A. Pardo (red.), *CEGOV '07: Proceedings of the 1st international conference on Theory and practice of electronic governance*. ACM Press: New York, ss. 89-98, https://www.corais.org/sites/default/files/ontology_e-participation.pdf (data dostępu 18.12.2020).
- Wójcicki, M. (2013). Pojęcie, istota i formy partycypacji społecznej w procesie planowania przestrzennego. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, nr 24, ss. 169-184.
- Zissis, D., Lekkas, D., Papadopoulou, A. E. (2008). Enhancing Security in the Integration of E-Government: The E-School Initiative. W: *Proceeding of the 4th International Conference on Web Information System and Technologies, Webist'08*, vol. 2, Funchal Madeira-Portugal.
- ZUS (2016). *Informacje dotyczące PUE ZUS*, <https://www.zus.pl/baza-wiedzy/o-platformie-uslug-elektronicznych-pue-/o-platformie-uslug-elektronicznych-pue-/informacje-dotyczace-pue/>(data dostępu 24.02.2021).

Spis schematów

Schemat 1. Koncept e-demokracji według Marianne Kneuer	33
Schemat 2. Model e-demokracji	37
Schemat 3. Uczestnicy e-administracji	42
Schemat 4. Rodzaje interakcji e-administracji z grupami docelowymi	44
Schemat 5. Wykorzystanie profilu zaufanego w systemach e-administracji	73

Spis map

Mapa 1. Osoby korzystające z usług administracji publicznej przez internet w ciągu 12 m-cy w 2020 r.	79
--	----

Spis tabel

Tabela 1. Klasyfikacja partycypacji według skali zaangażowania jednostki	19
Tabela 2. Trzy nurty myślowe kształtujące współczesną teorię demokracji i partycypację	22
Tabela 3. Narzędzia e-partycypacji	27
Tabela 4. Narzędzia e-partycypacji wg rodzaju zaangażowania i wpływu ICT na poziom zaangażowania w procesy decyzyjne	30
Tabela 5. Podstawowe usługi publiczne przyjęte przez Komisję Europejską w ramach inicjatywy eEurope	40
Tabela 6. Liczba użytkowników i wskaźnik penetracji internetu w regionach świata w 2020 r.	52
Tabela 7. Osoby korzystające z usług administracji publicznej przez internet w ciągu ostatniego roku	77
Tabela 8. <i>E-Government Development Index</i> dla Polski w latach 2003-2020 (miejsce w rankingu)	81
Tabela 9. Komponenty <i>E-Government Development Index</i> dla Polski w latach 2003-2020	83
Tabela 10. <i>E-Participation Index</i> dla Polski w latach 2003-2020 (miejsce w rankingu)	85
Tabela 11. Podstawowe statystyki opisowe badanych zmiennych ilościowych	110
Tabela 12. Płeć osób badanych a deklaracje i opinie na temat elektronicznej administracji	113
Tabela 13. Wiek osób badanych a deklaracje i opinie na temat elektronicznej administracji	115
Tabela 14. Wykształcenie osób badanych a deklaracje i opinie na temat elektronicznej administracji	116
Tabela 15. Miejsce zamieszkania a deklaracje i opinie na temat elektronicznej administracji	117
Tabela 16. Udział w wyborach do Sejmu i Senatu a deklaracje i opinie na temat elektronicznej administracji	130
Tabela 17. Udział w wyborach samorządowych a deklaracje i opinie na	

temat elektronicznej administracji	131
Tabela 18. Udział w wyborach prezydenckich a deklaracje i opinie na temat elektronicznej administracji	132
Tabela 19. Udział w wyborach do Parlamentu Europejskiego a deklaracje i opinie na temat elektronicznej administracji	133
Tabela 20. Płeć osób badanych a deklaracje i opinie na temat głosowania elektronicznego	139
Tabela 21. Wiek osób badanych a deklaracje i opinie na temat głosowania elektronicznego	141
Tabela 22. Wykształcenie osób badanych a deklaracje i opinie na temat głosowania elektronicznego	144
Tabela 23. Miejsce zamieszkania osób badanych a deklaracje i opinie na temat głosowania elektronicznego	148
Tabela 24. Udział w wyborach do Sejmu i Senatu a deklaracje i opinie na temat głosowania elektronicznego	187
Tabela 25. Udział w wyborach samorządowych a deklaracje i opinie na temat głosowania elektronicznego	190
Tabela 26. Udział w wyborach prezydenckich a deklaracje i opinie na temat głosowania elektronicznego	192
Tabela 27. Udział w wyborach do Parlamentu Europejskiego a deklaracje i opinie na temat głosowania elektronicznego	194
Tabela 28. Czas spędzany tygodniowo w internecie a ocena dostępności e-głosowania dla różnych grup wyborców	202
Tabela 29. Czas spędzany tygodniowo w internecie a preferowane metody głosowania w wyborach	206

Spis wykresów

Wykres 1. Liczba użytkowników internetu na świecie (w miliardach)	51
Wykres 2. Liczba użytkowników internetu w regionach świata (w milionach)	52
Wykres 3. Udział osób korzystających z internetu w państwach UE (2019)	53
Wykres 4. DESI 2020 dla wszystkich obszarów: łączność, kapitał ludzki, korzystanie z usług internetowych, integracja technologii cyfrowych, e-usługi publiczne	56
Wykres 5. <i>Digital Economy and Society Index</i> – postęp w państwach członkowskich w latach 2015-2020	57
Wykres 6. DESI 2020 w obszarze cyfrowych usług publicznych	58
Wykres 7. <i>E-Government Development Index</i> w państwach członkowskich ONZ (EDGI 2020)	60
Wykres 8. <i>E-Participation Index</i> w państwach członkowskich ONZ (EPI 2020)	63
Wykres 9. Osoby korzystające z usług administracji publicznej przez internet według miejsca zamieszkania w 2020 r.	78
Wykres 10. Indeks DESI 2020 dla Polski	81
Wykres 11. <i>E-Government Development Index</i> dla Polski w latach 2003-2020	82
Wykres 12. <i>E-Government Development Index</i> dla państw europejskich (EGDI 2020)	84
Wykres 13. <i>E-Participation Index</i> dla Polski w latach 2003-2020	85
Wykres 14. <i>E-Participation Index</i> dla państw europejskich (EPI 2020)	87
Wykres 15. Płeć osób badanych (%)	95
Wykres 16. Wiek osób badanych	96
Wykres 17. Wykształcenie respondentów (%)	97
Wykres 18. Miejsce zamieszkania respondentów (%)	98
Wykres 19. Województwa zamieszkania respondentów	99
Wykres 20. Status zawodowy respondentów	100
Wykres 21. Płeć osób badanych a deklaracje i opinie na temat elektronicznej administracji	114

Wykres 22. Województwo zamieszkania a korzystanie z usług elektronicznej administracji	118
Wykres 23. Województwo zamieszkania a deklaracje odnośnie chęci korzystania z elektronicznej administracji	119
Wykres 24. Status zawodowy osób badanych a korzystanie z usług elektronicznej administracji	121
Wykres 25. Status zawodowy osób badanych a deklaracje odnośnie chęci korzystania z elektronicznej administracji	122
Wykres 26. Poglądy polityczne a korzystanie z usług elektronicznej administracji	124
Wykres 27. Poglądy polityczne a deklaracje odnośnie chęci korzystania z elektronicznej administracji	125
Wykres 28. Oddany głos w 2015 r. a korzystanie z usług elektronicznej administracji	126
Wykres 29. Oddany głos w 2015 r. a deklaracje odnośnie chęci korzystania z elektronicznej administracji	127
Wykres 30. Oddany głos obecnie a korzystanie z usług elektronicznej administracji	128
Wykres 31. Oddany głos obecnie a deklaracje odnośnie chęci korzystania z elektronicznej administracji	129
Wykres 32. Czas spędzany tygodniowo w internecie a korzystanie z usług elektronicznej administracji	135
Wykres 33. Czas spędzany tygodniowo w internecie a deklaracje odnośnie chęci korzystania z elektronicznej administracji	136
Wykres 34. Płeć osób badanych a deklaracje i opinie na temat głosowania elektronicznego	140
Wykres 35. Województwo zamieszkania a poziom zgodności z twierdzeniem P.9.3	151
Wykres 36. Województwo zamieszkania a poziom zgodności z twierdzeniem P.9.4	152
Wykres 37. Województwo zamieszkania a poziom zgodności z twierdzeniem P. 9.5	153
Wykres 38. Województwo zamieszkania a poziom zgodności z twierdzeniem P. 9.6	154
Wykres 39. Województwo zamieszkania a poziom zgodności z twierdzeniem P. 9.7	155

Wykres 40. Województwo zamieszkania a poziom zgodności z twierdzeniem P.9.8	156
Wykres 41. Województwo zamieszkania a poziom zgodności z twierdzeniem P. 9.9	157
Wykres 42. Status zawodowy a poziom zgodności z twierdzeniem P.9.3	158
Wykres 43. Status zawodowy a poziom zgodności z twierdzeniem P.9.4	159
Wykres 44. Status zawodowy a poziom zgodności z twierdzeniem P.9.5	160
Wykres 45. Status zawodowy a poziom zgodności z twierdzeniem P.9.6	161
Wykres 46. Status zawodowy a poziom zgodności z twierdzeniem P.9.7	162
Wykres 47. Status zawodowy a poziom zgodności z twierdzeniem P.9.8	163
Wykres 48. Status zawodowy a poziom zgodności z twierdzeniem P.9.9	164
Wykres 49. Poglądy polityczne a poziom zgodności z twierdzeniem P.9.3	166
Wykres 50. Poglądy polityczne a poziom zgodności z twierdzeniem P.9.4	167
Wykres 51. Poglądy polityczne a poziom zgodności z twierdzeniem P.9.5	168
Wykres 52. Poglądy polityczne a poziom zgodności z twierdzeniem P.9.6	169
Wykres 53. Poglądy polityczne a poziom zgodności z twierdzeniem P.9.7	170
Wykres 54. Poglądy polityczne a poziom zgodności z twierdzeniem P.9.8	171
Wykres 55. Poglądy polityczne a poziom zgodności z twierdzeniem P.9.9	172
Wykres 56 . Oddany głos w 2015 r. a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.3	173
Wykres 57. Oddany głos w 2015 r. a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.4	174

Wykres 58. Oddany głos w 2015 r. a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.5	175
Wykres 59. Oddany głos w 2015 r. a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.6	176
Wykres 60. Oddany głos w 2015 r. a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.7	177
Wykres 61. Oddany głos w 2015 r. a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.8	178
Wykres 62. Oddany głos w 2015 r. a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.9	179
Wykres 63. Oddany głos obecnie a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.3	180
Wykres 64. Oddany głos obecnie a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.4	181
Wykres 65. Oddany głos obecnie a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.5	182
Wykres 66. Oddany głos obecnie a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.6	183
Wykres 67. Oddany głos obecnie a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.7	184
Wykres 68. Oddany głos obecnie a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.8	185
Wykres 69. Oddany głos obecnie a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.9	186
Wykres 70. Czas spędzany tygodniowo w internecie a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.3	196
Wykres 71. Czas spędzany tygodniowo w internecie a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.4	197
Wykres 72. Czas spędzany tygodniowo w internecie a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.5	198
Wykres 73. Czas spędzany tygodniowo w internecie a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.6	198
Wykres 74. Czas spędzany tygodniowo w internecie a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.7	199
Wykres 75. Czas spędzany tygodniowo w internecie a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.8	200

Wykres 76. Czas spędzany tygodniowo w internecie a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.9.9	201
Wykres 77. Czas spędzany tygodniowo w internecie a ocena poziomu zagrożenia dla głosowania z dowolnego miejsca przez internet	204
Wykres 78. Czas spędzany tygodniowo w internecie a ocena poziomu zagrożenia dla głosowania w lokalu wyborczym za pomocą maszyn do głosowania	205
Wykres 79. Czas spędzany tygodniowo w internecie a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.14.1	208
Wykres 80. Czas spędzany tygodniowo w internecie a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.14.2	209
Wykres 81. Czas spędzany tygodniowo w internecie a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.14.3	210
Wykres 82. Czas spędzany tygodniowo w internecie a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.14.4	211
Wykres 83. Czas spędzany tygodniowo w internecie a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.14.5	212
Wykres 84. Czas spędzany tygodniowo w internecie a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.14.6	213
Wykres 85. Czas spędzany tygodniowo w internecie a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.14.7	214
Wykres 86. Czas spędzany tygodniowo w internecie a poziom odpowiedzi na twierdzenie P.14.8	215

Załącznik 1. Kwestionariusz ankiety

Szanowni Państwo,

Uprzejmie prosimy o udzielenie odpowiedzi na pytania niniejszej ankiety, dotyczącej opinii na temat głosowania elektronicznego. Ankieta jest realizowana w ramach projektu badawczego Wydziału Nauk Politycznych i Dziennikarstwa UAM. Ankieta jest anonimowa, a jej wyniki zostaną wykorzystane jedynie w celach naukowych. Pytania zamieszczono na 4 stronach. Prosimy o udzielanie szczerych i zgodnych z prawdą odpowiedzi. Ankiety można wypełnić internetowo pod linkiem: <https://goo.gl/forms/1StdnbUgPvUOMbdw1>

Proszę właściwie podkreślić lub wpisać

METRYCZKA

M.1. Płeć

1. Kobieta 2. Mężczyzna

M.2. Wiek:

- 18-24 lata
25-34 lata
35-44 lata
45-54 lata
55-64 lata
Powyżej 65 lat

M.3. Wykształcenie:

1. bez wykształcenia
2. podstawowe/gimnazjalne
3. zawodowe
4. średnie/policealne
5. wyższe (ukończone studia licencjackie lub magisterskie)

M.4. Miejsce zamieszkania:

1. Wieś
2. miasto do 20 tys. mieszkańców
3. miasto 20-100 tys. mieszkańców
4. miasto 100-200 tys. mieszkańców
5. miasto 200-500 tys. mieszkańców
6. miasto powyżej 500 tys. mieszkańców

M.5. Województwo.....

M.6. Proszę określić swoją sytuację zawodową:

1. pracuje zawodowo na pełnym etacie, również w rodzinnym gospodarstwie rolnym
2. prowadzi własną działalność gospodarczą
3. pracuje dorywczo
4. jest bezrobotna/bezrobotny
5. uczy się w szkole/studiuje w wyższej uczelni
6. jest na rencie/emeryturze
7. zajmuje się domem/wychowaniem dzieci

PYTANIA

P.1. W wyborach do Sejmu w 2015 r. głosował/a Pan/i na:

1. Koalicja Zjednoczona Lewica SLD+TR+PPS+UP+Zieloni
2. Komitet Wyborczy KORWIN
3. Komitet Wyborczy Kukiz,15
4. Nowoczesna Ryszarda Petru
5. Partia Razem
6. Platforma Obywatelska RP
7. Polskie Stronnictwo Ludowe
8. Prawo i Sprawiedliwość
9. inna, jaka.....?
10. nie głosowałem (am)
11. nie pamiętam

P.2. Jeżeli potocznie mówi się, że ludzie mają poglądy lewicowe i prawicowe, to jak określił(a)by Pan(i) swoje poglądy polityczne?

1. skrajna lewica
2. lewica
3. centrolewica
4. centrum
5. centroprawica
6. prawica
7. skrajna prawica
8. nie wiem/nie potrafię określić

P.3. Gdyby wybory do Sejmu odbywały się dziś, zagłosał(a)by Pan/i na:

1. Sojusz Lewicy Demokratycznej
2. Wolność Janusza Korwin-Mikke
3. Kukiz,15
4. Nowoczesna
5. Partia Razem
6. Platforma Obywatelska RP
7. Polskie Stronnictwo Ludowe
8. Prawo i Sprawiedliwość
9. inna partia, jaka.....?
10. trudno powiedzieć
11. nie głosował(a)by

P.4. Jak często bierze Pan(i) udział w głosowaniu w wyborach w Polsce?

Proszę o zaznaczenie X przy każdym wyborach

	Zawsze	Często	Rzadko	Nigdy	Trudno powiedzieć
w wyborach do Sejmu i Senatu					
w wyborach samorządowych					
w wyborach prezydenckich					
w wyborach do Parlamentu Europejskiego					

P.5. Ile mniej więcej godzin tygodniowo zazwyczaj spędza Pan(i) w Internecie?

1. nie korzystam z Internetu
2. do 2 godzin
3. od 3-7 godzin
4. od 8-21 godzin
5. od 22-35 godzin
6. 36 godzin i więcej
7. trudno powiedzieć

Jeśli zaznaczył(a) Pan(i) odpowiedź

1. - proszę przejść do pytania P.8.

P.7. Gdzie najczęściej korzysta Pan(i) z Internetu?

1. w domu
2. w szkole lub w pracy
3. w kawiarence internetowej
4. w innym miejscu / w innych miejscach
5. wszędzie

P.6. Łącząc się z Internetem bezprzewodowo jakich urządzeń przenośnych używa Pan(i) najczęściej? (maks. 2 odpowiedzi)

1. laptopa
2. telefonu komórkowego/smartfonu
3. notebooka
4. tabletu
5. inne, jakie.....?

P.8. Czym według Pana(i) jest głosowanie elektroniczne? Proszę zaznaczyć najbliższą Panu(i) odpowiedź:

1. głosowanie przez internet (z komputera podłączonego do Internetu)
2. głosowanie za pomocą tzw. głosomatów (maszyn do głosowania)
3. głosowanie przez telefon komórkowy
4. systemy skanowania optycznego
5. inne, jakie.....?
6. trudno powiedzieć
7. nie wiem

P.9. Poniżej znajduje się szereg twierdzeń, prosimy o ustosunkowanie się do każdego z nich poprzez zaznaczenie „X” przy jednej z pięciu możliwych odpowiedzi

Lp.	Zdecydowanie tak	Raczej tak	Trudno powiedzieć	Raczej nie	Zdecydowanie nie
1. Korzystam z usług elektronicznej administracji (np. wysyłam dokumenty do urzędów przez internet, wysyłam maila do urzędów, wysyłam deklaracje podatkowe przez internet itp.).					
2. Chciał(a)bym, aby w Polsce można było więcej spraw „urzędowych” załatwiać za pośrednictwem Internetu					

3. W obliczu dynamicznego rozwoju Internetu i usług świadczonych drogą elektroniczną, wprowadzenie głosowania przez internet wydaje się jedynie kwestią czasu					
4. W Polsce powinno zostać wprowadzone głosowanie za pomocą Internetu jako dodatkowa forma uczestnictwa w wyborach					
5. Skorzystał(a)bym z możliwości głosowania przez internet w wyborach, gdyby była taka możliwość					
6. Jeśli by wprowadzono głosowanie przez internet, to powinno ono być przeprowadzane przed dniem wyborów (np. w tygodniu poprzedzającym niedzielę wyborczą) i powinno trwać kilka dni.					
7. Chciał(a)bym, aby w polskich wyborach nie było / nie wprowadzono żadnych dodatkowych metod głosowania (np. głosowania przez internet, głosowania korespondencyjnego). Wyborcy powinni głosować tylko w lokalach wyborczych, wrzucając kartę do głosowania do urny wyborczej.					
8. Głosowanie tradycyjne – w lokalu wyborczym - jest lepszą niż głosowanie przez internet formą uczestnictwa					
9. Głosowanie przez internet – z dowolnego miejsca – obniża rangę doniosłego społecznie aktu głosowania.					

P.10. W nawiązaniu do poniższych form głosowania proszę odnieść się do przedstawionych możliwości zaznaczając X przy wybranej możliwości

	Powinna być taka możliwość dla wszystkich	Powinna być taka możliwość tylko dla osób chorych, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku	Powinna być taka możliwość dla osób przebywających za granicą	Nie powinno być takiej możliwości	Trudno powiedzieć
Głosowanie elektroniczne w lokalu wyborczym – maszyny do głosowania					
Głosowanie przez internet (z komputera z dostępem do Internetu)					
Głosowanie korespondencyjne (za pośrednictwem poczty)					
Głosowanie przez pełnomocnika					
Głosowanie w domu – członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą					

P.11. Często spotkać można opinie o niebezpieczeństwie nadużyć lub fałszerstw wyborczych związanych z możliwością głosowania inaczej niż w lokalu wyborczym.

Czy widzi Pan(i) tego rodzaju zagrożenia w przypadku?

Proszę zakreślić jedną odpowiedź przy każdej formie głosowania

	nie ma takiego zagrożenia	raczej nie występują takie zagrożenia	trudno powiedzieć	takie zagrożenie jest raczej realne	takie zagrożenie jest bardzo realne
głosowania z dowolnego miejsca przez internet					
głosowania w lokalu wyborczym za pomocą maszyn do głosowania					
głosowania korespondencyjnego (za pomocą poczty / listu)					
głosowania z pomocą pełnomocnika					
głosowania w domu, gdy członkowie komisji wyborczej przychodzą z przenośną urną wyborczą					

P.12. Czy zdarzyło się Panu/Pani nie uczestniczyć w wyborach, ponieważ w czasie ich trwania przebywał/a Pan/Pani poza miejscem zamieszkania?

1. Tak 2. Nie

P.13. Gdyby miał(a) Pan(i) wybór, w jaki sposób wolał(a)by Pan(i) głosować w wyborach? Proszę wskazać 2 odpowiedzi (wpisując 1 przy najbardziej preferowanej opcji i wpisując 2 przy preferowanej w drugiej kolejności opcji)

osobiście w lokalu wyborczym	
elektronicznie (przez internet)	
w domu, tak, aby członkowie komisji wyborczej przyszedli do mnie z przenośną urną wyborczą	
korespondencyjnie	
przez pełnomocnika	
nigdy nie chodzić na głosowania	
trudno powiedzieć	

P.14. Co Pan(i) myśli na temat głosowania przez internet w wyborach?

Poniżej znajduje się szereg twierdzeń, prosimy o ustosunkowanie się do każdego z nich poprzez zaznaczenie „X” przy jednej z pięciu możliwych odpowiedzi

Lp.	Pytanie	Zdecydowanie tak	Raczej tak	Trudno powiedzieć	Raczej nie	Zdecydowanie nie
1.	Głosowanie przez internet ułatwia udział w wyborach.					
2.	Głosowania przez internet obniża prawdopodobieństwo popełnienia pomyłki w trakcie liczenia głosów. Dokładność głosowania internetowego jest dużo większa niż w przypadku ręcznego liczenia głosów.					
3.	Głosowanie elektroniczne jest o wiele wygodniejsze niż głosowanie w lokalu wyborczym.					
4.	Głosowanie przez internet wpływa na wzrost frekwencji wyborczej					
5.	Głosowanie elektroniczne stwarza zagrożenie dla zasady powszechności wyborów. Nie wszyscy mają możliwość korzystania z Internetu.					
6.	Głosowanie internetowe stwarza możliwość fałszerstw wyborczych.					
7.	W głosowaniu internetowym nie ma zagwarantowanej tajności wyborów (brak anonimowości).					
8.	W porównaniu z głosowaniem w lokalu wyborczym – głosowanie elektroniczne jest mniej bezpieczne.					

Dziękuję za udział w badaniu.

Załącznik 2. Informacja o projekcie

Tytuł projektu:

E-voting jako alternatywna procedura głosowania w elekcjach państwowych. Doświadczenia wybranych państw a perspektywy wdrożenia e-głosowania w Polsce

Projekt finansowany przez Narodowe Centrum Nauki - Konkurs OPUS 8

Nr projektu: 2014/15/B/HS5/01358

Kierownik projektu: Magdalena Musiał-Karg

Poszukiwanie odpowiedzi na pytanie o rolę elektronicznego głosowania we współczesnym państwie stanowi ważną część badań nad demokracją w ogóle, ale także nad tzw. demokracją elektroniczną. Pojawienie się w latach 90-tych minionego stulecia konceptu e-demokracji jest traktowane jako dowód na zmieniający się paradygmat demokratycznej formy rządzenia. W opinii zwolenników wykorzystania ICT w życiu politycznym – dzisiejsza cywilizacja stoi w obliczu ery demokracji elektronicznej, która stanowi nową formę sprawowania władzy – opartą właśnie na wykorzystaniu technologii informacyjnych i komunikacyjnych – m.in. w procesach wyborczych.

To właśnie zastosowanie elektronicznego głosowania w elekcjach państwowych stanowiło główny problem badawczy omawianego projektu. Jego celem była przy tym analiza doświadczeń państw w zakresie wykorzystania technologii teleinformatycznych w procesach wyborczych (*e-voting*), co stanowi jeden z ważnych (i coraz częściej diskutowanych) elementów partycypacji obywateli w przestrzeni politycznej. Wśród najważniejszych zagadnień badawczych podjętych w projekcie znalazły się: motywy wdrożenia *e-voting* w wyborach, modele *e-voting* (*remote voting*, *voting in polling place*), doświadczenia związane z wdrożeniem głosowania elektronicznego, najważniejsze wyzwania, korzyści, trudności itp. dotyczące projektów e-głosowania (w państwach,

gdzie takie rozwiązania funkcjonują oraz w państwach, które zrezygnowały z wdrożenia *e-voting*). Finalnym zadaniem w ramach projektu było przeprowadzenie badania opinii publicznej na temat możliwości i perspektyw implementacji elektronicznego głosowania w Polsce. Dzięki opracowaniu i analizie zebranych danych możliwe stało się nie tylko znalezienie odpowiedzi na pytania o opinie Polaków na temat głosowania elektronicznego, ale także wskazanie największych zagrożeń i zalet tego typu metod uczestnictwa w wyborach.

Badania empiryczne przeprowadzone w ramach projektu stanowiły wyzwanie o charakterze całościowym, wielowymiarowym i nowatorskim. Dotyczyły bowiem materii, która do tej pory nie była ujmowana w tak wielopłaszczyznowy sposób. Przeprowadzono analizę procesów wdrażania projektów *e-voting* w różnych państwach, przyczyn powodzenia lub faska wspomnianych przedsięwzięć, podjęto się także analizy wyników e-głosowań oraz analizy opinii publicznej z uwzględnieniem uwarunkowań społecznych, politycznych, prawnych, ekonomicznych czy demograficznych. Zrealizowanie zamierzeń projektu umożliwiło nie tylko przyjrzenie się praktykom wielu państw w zakresie wykorzystania e-głosowania w wyborach, ale – bazując na tych doświadczeniach – pozwoliło również wskazać kierunki rozwoju elektronicznej partycypacji w Polsce, a także w innych państwach, gdzie wdrożenie tego typu rozwiązań dyskutowane jest od co najmniej kilku lat. Wyniki pracy w projekcie są ważnym osiągnięciem naukowym o innowacyjnym charakterze, które pozwoli wypełnić lukę w badaniach nad e-demokracją, e-partycypacją czy e-głosowaniem w nauce polskiej, a także uzupełnić dorobek zagraniczny o całościowe wielowymiarowe opracowanie, dotyczące doświadczeń w zakresie wykorzystania ICT w procedurach wyborów powszechnych.

Podjęta w ramach projektu problematyka jest aktualna i wpisuje się w prowadzoną dyskusję nad rolą partycypacji politycznej obywateli oraz nad niwelowaniem skutków kryzysu współczesnej

demokracji, co uzasadnia jeszcze bardziej podjęcie badań nad tym zagadnieniem. Badanie zagadnień związanych z e-głosowaniem jest tym bardziej istotne, iż w coraz większej liczbie państw Europy i świata dyskutowane są obecnie kwestie związane z możliwościami wdrożenia nowych - elektronicznych - form głosowania, np. z wykorzystaniem internetu czy usług mobilnych.

Wyniki przeprowadzonych badań mają nie tylko znaczenie dla rozwoju nauki, ale stanowią także istotną wskazówkę dla elit politycznych, tworzących prawo wyborcze, a także dla społeczeństw w kontekście korzyści, trudności czy wyzwań stojących przed współczesną demokracją w obliczu jej nowej, zmieniającej się elektronicznej formy.

Wykonawcy

Wykonawcami w ramach projektu byli badacze, mający dorobek naukowy związany z przedmiotem badań. Wykonawcy w projekcie reprezentowali różne ośrodki badawcze w Polsce. Badania w projekcie prowadzone były zarówno w Polsce, jak i zagranicą.

Kierownik projektu:

prof. UAM dr hab. Magdalena Musiał-Karg – Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
ORCID ID: 0000-0002-6089-1381

Wykonawcy:

Dr Izabela Kapsa – Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy
ORCID ID: 0000-0003-2342-3682

Dr Alina Kaszkur – Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy
ORCID ID: 0000-0003-0845-2186

Prof. UwB dr hab. Elżbieta Kuzelewska – Uniwersytet w Białymstoku
ORCID ID: 0000-0002-6092-7284

Dr Natasza Lubik-Reczek – Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
ORCID ID: 0000-0003-4294-5064

Dr Marcin Łukaszewski – Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
ORCID ID: 0000-0003-3332-3423

Prof. UAM dr hab. Marin Rachwał – Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
ORCID ID: 0000-0003-2949-1328

Dr Bartłomiej Secler – Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
ORCID ID: 0000-0003-1699-6642

Prof. dr hab. Andrzej Stelmach – Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
ORCID ID: 0000-0002-3747-0466

Dr Krzysztof Duda – Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
ORCID ID: 0000-0001-6243-7310

Wybrane publikacje powstałe w ramach projektu:

1. Kapsa, I., Musiał-Karg, M. (2020). E-Government in Poland in public data and opinions of Poles: empirical analysis. W: ICEGOV 2020: *Proceedings of the 13th International Conference on Theory and Practice of Electronic Governance*, ss. 419–429. DOI: <https://doi.org/10.1145/3428502.3428559>.
2. Musiał-Karg, M., Kapsa I. (2020). *Attitudes of Polish Voters Towards Introduction of e-Voting in the Context of Political Factors*. W: Katsikas S., Zorkadis V. (eds) *E-Democracy – Safeguarding Democracy and Human Rights in the Digital Age. e-Democracy 2019*. Communications in Computer and Information Science, vol 1111. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-37545-4_10.
3. Kapsa, I., Kaszkur, A. (2019). Citizens inclusion in the political decision-making process as a determinant of sustainable development implementation. *European Journal of Sustainable Development*, nr 8, 4, ss. 363-372.
4. Kapsa, I., Musiał-Karg, M. (2019). Citizen e-Participation as an Important Factor for Sustainable Development. *European Journal of Sustainable Development*, nr 8, 3, ss. 210-220.
5. Kapsa, I. (2019). Electronic forms of political participation in Great Britain - intentions and experiences. *Przegląd Politologiczny*, nr 3, ss. 27-39.
6. Kapsa, I., Kuźelewska, E. (2019). Electronic voting in Spain. The experience and plans for the future. W: M. Musiał-Karg (ed.), *E-voting and e-participation. Experiences, challenges and prospects for the future*, Poznań: UAM-WNPiD, ss. 77-88.
7. Kapsa, I., Kaszkur, A. (2019). Conditions for implementing e-voting in Norway. W: M. Musiał-Karg (ed.), *E-voting and e-participation. Experiences, challenges and prospects for the future*, Poznań: UAM-WNPiD, ss. 101-111.
8. Kapsa, I. (2019). Citizen e-Participation in Cities: Poland as Compared to Other Countries. W: EM. Musiał-Karg (ed.), *E-voting and e-participation. Experiences, challenges and prospects for the future*, Poznań: UAM-WNPiD, ss. 159-171.
9. Kaszkur, A. (2018). Uwarunkowania dyfuzji i-votingu jako innowacji publicznej. *Świat Idei i Polityki*, nr 17, ss. 273-289. DOI:10.15804/siip201814.

O autorkach publikacji

dr Natasza Lubik-Reczek

Zatrudniona na stanowisku adiunkta w Zakładzie Systemów Politycznych na Wydziale Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Specjalizuje się w zagadnieniach związanych z innowacyjnymi metodami kształtowania postaw obywatelskich. Jej zainteresowania badawcze koncentrują się również na problemach związanych z rolą kobiet w przestrzeni publicznej, systemami politycznymi (z szczególnym uwzględnieniem państw postjugosłowiańskich) oraz partycypacją młodego pokolenia. Odbywała wizyty naukowe w Estonii, Niemczech, Francji. Brała udział w licznych konferencjach międzynarodowych.

Od października 2016 jest kierownikiem studiów pierwszego stopnia na kierunku stosunki międzynarodowe oraz członkiem Rady Programowej tegoż kierunku. Pełni funkcję Sekretarza Zarządu Głównego PTNP oraz wiceprezesa oddziału w Poznaniu. Sekretarz Kapituły Ogólnopolskiego Konkursu im. Profesora Czesława Mojsiewicza na najlepszą książkę o tematyce politologicznej. Członek Polskiego Towarzystwa Nauk Politycznych, Polskiego Towarzystwa Studiów Europejskich oraz Ośrodka Badań i Edukacji Europejskiej. Organizatorka Targów Praktyk i Staży na WNPiD UAM, Jurorka debat oksfordzkich na Wydziale Nauk Politycznych i Dziennikarstwa UAM oraz Olimpiady Wiedzy o Polsce i Świecie Współczesnym w Collegium Polonicum w Ślubicach.

Jest absolwentką dwóch kierunków studiów: politologia ze specjalnością stosunki międzynarodowe oraz administracja. Studia doktoranckie realizowała na swojej macierzystej uczelni zakończone uzyskaniem stopnia doktora nauk humanistycznych w zakresie nauk o polityce.

dr Izabela Kapsa

Adiunkt w Katedrze Systemów Politycznych i Administracyjnych oraz Koordynatorka ds. współpracy międzynarodowej na Wydziale Nauk o Polityce i Administracji Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. Specjalizuje się w badaniach partycypacji politycznej w Polsce i na świecie, zwłaszcza elektronicznej partycypacji obywatelskiej, *e-voting* i alternatywnych metod głosowania. Jej zainteresowania badawcze obejmują także preferencje polityczne, zwłaszcza młodych dorosłych. Jest autorką publikacji i współautorką badań poświęconych preferencjom politycznym i postawom współczesnego społeczeństwa polskiego oraz partycypacji obywatelskiej w dobie elektronicznej demokracji. Odbywała staże i wizyty naukowe m.in. w Hiszpanii, Norwegii, Chorwacji i in. Brała udział w licznych konferencjach międzynarodowych, również w charakterze członka rady programowej.

Jest prezesem stowarzyszenia Centrum Badań Sfery Publicznej, członkiem (a w latach 2007-2013 członkiem zarządu oddziału bydgoskiego) Polskiego Towarzystwa Nauk Politycznych oraz Międzynarodowego Towarzystwa Nauk Politycznych IPSA. Pełni również funkcje członka redakcji i rady programowej czasopisma naukowego „Athenaeum. Polish Political Science” oraz „Świat Idei i Polityki”. W latach 2015-2016 była przewodniczącą Rady Programowej kierunku Politologia, a w latach 2014-2015 Koordynatorką Letniego Uniwersytetu Dyplomacji. Od 2007 r. jest także sekretarzem okręgowym Olimpiady Wiedzy o Polsce i Świecie Współczesnym.

Jest absolwentką politologii ówczesnej Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy (dziś UKW) oraz studiów europejskich prowadzonych przez Centrum Studiów Europejskich im. Jeana Monneta oraz Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. W grudniu 2010 r. uzyskała stopień doktora nauk humanistycznych w zakresie nauk o polityce. Jest laureatką kilku nagród Rektora UKW za osiągnięcia naukowe oraz za wyróżniającą się działalność organizacyjną.

prof. UAM dr hab.
Magdalena Musiał-Karg

Pracuje w Zakładzie Systemów Politycznych na Wydziale Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Specjalizuje się w badaniach nad demokracją bezpośrednią oraz wykorzystaniem nowych technologii w systemach demokratycznych, ze szczególnym uwzględnieniem procesów wyborczych (*e-voting*).

Jej zainteresowania badawcze koncentrują się również na problemach związanych z digitalizacją procesów demokratycznych, a także z rolą kobiet w przestrzeni publicznej. Autorka publikacji w Polsce i zagranicą, kierowała projektami naukowymi i prowadziła badania w ramach wielu grantów krajowych i zagranicznych. Odbywała staże i wizyty naukowe m.in. w Estonii, Szwajcarii, Niemczech, Turcji, Hiszpanii, Włoszech, Francji, Australii, Austrii, Rosji i in.

Od 10.2020 r. jest prodziekanem ds. badań i współpracy naukowej na Wydziale Nauk Politycznych i Dziennikarstwa UAM. W latach 2016-2020 pełniła funkcje prodziekana ds. badań i rozwoju. Jest także wiceprezesem Polskiego Towarzystwa Nauk Politycznych, członkiem Polskiego Towarzystwa Studiów Europejskich oraz prezesem Ośrodka Badań i Edukacji Europejskiej. Zasiada także w radzie naukowej Fundacji Akademickiej IPSO ORDO. Jest koordynatorem działalności Grupy Badawczej „Inicjatywa Helwecka”, której celem są interdyscyplinarne badania nad Konfederacją Szwajcarską.

Jest absolwentką dwóch kierunków studiów: nauk politycznych oraz zarządzania i marketingu. Studia licencjackie na kierunku nauki polityczne odbywała na Uniwersytecie im. A. Mickiewicza w Poznaniu, a studia magisterskie uzupełniające na kierunku Master of European Political Studies / Politologia na dwóch uniwersytetach: Uniwersytecie im. A. Mickiewicza w Poznaniu oraz na Europejskim Uniwersytecie Viadrina

we Frankfurcie nad Odrą. Równoległe ze studiami politologicznymi odbywała studia magisterskie na Uniwersytecie Zielonogórskim. Od października 2003 do stycznia 2007 r. odbywała studia doktoranckie. Była stypendystką programów: Europa Fellows II - finansowanego przez Bundesministerium für Bildung und Forschung w Niemczech oraz Osteuropa finansowanego przez Katholischer Akademischer Ausländer Dienst.

W styczniu 2007 r. uzyskała stopień doktora nauk humanistycznych, a 10 lutego 2014 r. – stopień naukowy doktora habilitowanego za osiągnięcie zatytułowane: „Determinanty i konsekwencje elektronicznego głosowania we współczesnej demokracji”. W październiku 2014 r. otrzymała stypendium MNiSzW dla wybitnych młodych naukowców.

Natasza Lubik-Reczek

dr, adiunkt w Zakładzie Systemów Politycznych na Wydziale Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Specjalizuje się w zagadnieniach związanych z innowacyjnymi metodami kształtowania postaw obywatelskich. Jej zainteresowania badawcze koncentrują się również na problemach związanych z rolą kobiet w przestrzeni publicznej, systemami politycznymi oraz partycypacją młodego pokolenia.

Izabela Kapsa

dr, adiunkt w Katedrze Systemów Politycznych i Administracyjnych na Wydziale Nauk o Polityce i Administracji Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. Specjalizuje się w badaniach partycypacji politycznej w Polsce i na świecie, zwłaszcza elektronicznej partycypacji obywatelskiej, *e-voting* i alternatywnych metod głosowania. Jej zainteresowania naukowe obejmują także preferencje polityczne, zwłaszcza młodych dorosłych.

Magdalena Musiał-Karg

prof. UAM dr hab., pracuje w Zakładzie Systemów Politycznych na Wydziale Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Specjalizuje się w badaniach nad demokracją bezpośrednią oraz wykorzystaniem nowych technologii w systemach demokratycznych, ze szczególnym uwzględnieniem procesów wyborczych (*e-voting*). Więcej o autorce: <http://musial-karg.pl>.

Problematyka partycypacji obywatelskiej stanowi aktualny przedmiot zainteresowania badaczy reprezentujących różne dyscypliny w ramach nauk społecznych. Wraz z dynamicznym rozwojem nowych technologii i społeczeństwa informacyjnego, w wielu państwach podjęto działania zmierzające do zwiększenia zaangażowania obywatelskiego i wprowadzenia rozwiązań w zakresie nie tylko aktu wyborczego (*e-voting* i *i-voting*), ale także dostarczania informacji i usług publicznych drogą elektroniczną (*e-government*). Niniejsza praca wpisuje się w ten dynamicznie rozwijający się nurt badań naukowych poświęconych wpływowi ICT na zaangażowanie obywateli w proces podejmowania decyzji politycznych oraz ich relacje z instytucjami państwa, w tym administracją publiczną. Tematem rozważań teoretycznych są zagadnienia związane z partycypacją obywatelską i jej ewolucją w kierunku e-partycypacji. Przedmiotem analizy empirycznej są zaś deklaracje i opinie Polaków na temat elektronicznej administracji oraz głosowania elektronicznego traktowane jako przejaw partycypacji obywatelskiej. Podjęta w książce problematyka powinna zainteresować zarówno badaczy, jak i praktyków zajmujących się zwiększaniem udziału obywateli w życiu politycznym, a także wpływu nowych technologii na relacje obywatel-państwo.

ISBN: 978-83-66740-08-2